

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI**

**MOĞOL PARLAMENTER SİSTEMİNİN TARİHSEL VE MODERN
İLKELERİ**

Arna JANAT

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Prof. Dr. İrfan HAŞLAK

HAZİRAN - 2023

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**MOĞOL PARLAMENTER SİSTEMİNİN TARİHSEL VE
MODERN İLKELERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Arna JANAT

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

“Bu tez 08/06/2023 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Prof. Dr. İrfan HAŞLAK	Başarılı
Prof. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ	Başarılı
Doç. Dr. Erkan DOĞAN	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Arna JANAT

08/06/2023

ÖNSÖZ

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, Türkiye Cumhuriyeti'ne kendi topraklarında lisansüstü eğitim görme imkanını vererek her türlü maddi ve manevi açıdan destek sağladığı için öncelikli olarak teşekkür etmeyi borç bilirim. Tez çalışmamın her aşamasında gece gündüz demeden akademi dünyasına kaliteli çalışma sunmam için tüm yardımlarını esirgmeden rehberlik ederek yol gösteren Prof. Dr. İrfan Haşlak hocama da teşekkürü borç bilir ve şükranlarımı sunarım.

Ne kadar teşekkür etsem de az kalacağı başta bölüm olmak üzere tüm fakülte hocalarımın üniversite bünyesinde benim bir insan olarak yetişme serüvenimde kazandırdıkları donanımlı bilgi ve tecrübeleri için her birine ayrıca teşekkürlerimi sunarım. Son olarak yaşamımın ilk günlerinden hep yanımda bulunan lisansüstü eğitimi dönemimde uzakta olsalar da desteklerini eksik etmeyen ve hayatımın en büyük şansları olarak bildiğim annem Bakhatkhan KHAİRAT, ağabeyim İmanmagzam JANAT, ablam Roza ENKHBOLD'a yürekten teşekkür ve minnetimi belirtmek isterim.

Arna JANAT

08/06/2023

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii

GİRİŞ	1
-------------	---

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE.....	7
--	----------

1.1. Kuvvetler Birliği Sistemleri	7
1.1.1. Kuvvetlerin Yürütme Organında Birleşmesi	7
1.1.2. Kuvvetlerin Yasama Organında Birleşmesi	9
1.2. Kuvvetler Ayrılığı Sistemleri	10
1.2.1. Başkanlık Sistemi.....	13
1.2.2. Yarı Başkanlık Sistemi	14
1.2.3. Parlamenter Sistem.....	16

1.3. Moğolistan Hükûmet Sistemi Eleştirisi	18
--	----

BÖLÜM 2: MOĞOLİSTAN’DA PARLAMENTER SİSTEMİN KÖKENLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ.....	29
--	-----------

2.1. Moğolistan'da Parlamento Gelişiminin Tarihçesi.....	29
2.1.1. Büyük Moğol İmparatorluğu’nun Teşkilatı (İh Mongol Uls).....	30
2.1.2. Yuan Hanedanı (1280-1368) ve Siyasi Çöküş Döneminde Devlet Teşkilatı	35
2.1.3. Bogd Han Döneminde Moğol Devlet Teşkilatı	38
2.1.4. Moğolistan’da 1924, 1940 ve 1960 Anayasaları Dönemlerinde Hükümet Sistemi.....	41

2.2. Demokratik Geçiş Sırasında Moğolistan Parlamentosu’nun Oluşumu	52
2.2.1. 1992 Anayasaya Göre Parlamenter Sistemin Kurulması	52
2.2.2. Moğolistan’ın Değişim ve Dönüşüm Dönemi	62

BÖLÜM 3: ÇAĞDAŞ MOĞOLİSTAN’DA PARLAMENTER SİSTEMİ	67
--	-----------

3.1. Moğolistan Hükûmet Sisteminin Kurumsal Yapısı	67
3.1.1. Yasama	67
3.1.1.1. Moğolistan’da Parlamento ve Parlamento Seçimleri	68
3.1.1.2. Parlamentonun Görevleri.....	69
3.1.1.3. Moğolistan Parlamentosu’nun Düzenlemeleri.....	70
3.1.1.4. Yasama Süreci	71
3.1.2. Yürütme	72
3.1.2.1. Hükûmet Kurma Prosedürü	74
3.1.2.2. Moğolistan Hükümeti’nin Özellikleri	75
3.1.3. Yargı.....	77
3.1.3.1. Yargı Sistemi	78
3.1.3.2. Anayasa Mahkemesi (Undsen Huuliin Tsets)	80
3.1.4. Moğolistan’ın Devlet Başkanı	81
3.1.4.1. Başkanın Seçimi.....	82
3.1.4.2. Başkanın Görevleri.....	83
SONUÇ.....	86
KAYNAKÇA	91
ÖZGEÇMİŞ	99

KISALTMALAR

ABD	: Amerika Birleşmiş Devlet
AIH	: Halk Büyük Kurulu (Ardyn Ih Khural)
BM	: Birleşmiş Milletler
BNMAU	: Moğolistan Cümhuriyeti (Bvgd Nairamdah Mongol Ardyn Uls)
CIA	: Central Intelligence Agency
MAHN	: Moğolistan Devrimci Halk Partisi (Mongol Ardyn Khuvisgalt Nam)
MAN	: Moğol Halk Partisi (Mongol Ardyn Nam)
MSDN	: Moğolistan Sosyal Demokrat Partisi (Mongolyn Sotsial-Dyemokrat Nam)
MUDN	: Moğolistan Ulusal Demokrat Partisi (Mongol Ündesnii Ardchilsan Nam)
OECD	: Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü
UBH	: Devlet Alt (Küçük) Kurulu (Ulsyn Baga Khural)
UIH	: Devlet Büyük Kurulu (Ulsyn Ih Khural)

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Komünist Ülkeler.....	27
---------------------------------------	----

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1: Hükûmetin Çalışma Süreci.....	75
--	----

ÖZET	
Başlık: Çağdaş Moğolistan Sisteminin Tarihsel Temelleri	
Yazar: Arna JANAT	
Danışman: Prof. Dr. İrfan HAŞLAK	
Kabul Tarihi: 08/06/2023	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 98 (ana kısım)
Bu tez; Moğolistan parlamenter hükümet sistemi deneyimini, hükümet sistemleri ile özlü bilgilerle sunmayı amaçlamaktadır. Bu amaçla yapılan tezimizde, öncelikle parlamenter hükümet sisteminin genel kavramsal çerçevesi oluşturulmuştur. Bu bağlamda parlamenter hükümet sisteminin önemi, tarihsel geçmişi, özellikleri, avantaj ve zayıflıkları ele alınmaktadır. Daha sonra Moğolistan parlamenter hükümet sisteminin tarihine değinilmiştir. Moğolistan'daki anayasalar üzerinden incelenmeye çalışılan çalışmamızda ilk yazılı Moğolistan Anayasası olan 1924 ve 1940, 1960 Anayasası'ndan hâlen yürürlükte olan 1992 Anayasası'na kadar işleyen hükümet sistemleri incelenmiştir. Bu dönemlerde geçerli olan anayasalarda parlamenter sisteminin özellikleri ve yapısına ilişkin hükümler ayrı ayrı ele alınmıştır.	
Anahtar Kelimeler: Anayasa, Başkanlı Parlamenter Sistem, Parlamenter, Hükümet Sistemi, Moğolistan	

ABSTRACT	
Title of Thesis: Historical Foundations of the Contemporary Mongolian System	
Author of Thesis: Arna JANAT	
Supervisor: Prof. Dr. İrfan HAŞLAK	
Accepted Date: 08/06/2023	Number of Pages: vii (pre text) + 98 (main body)
In this study, the aim is to unveil Mongolia's experience with the parliamentary government system by providing a concise overview of government systems. The research conducted for this purpose initially establishes a comprehensive conceptual framework surrounding the parliamentary government system. Within this context, the meaning, historical background, shared characteristics, advantages, and weaknesses of the parliamentary government system are discussed. Subsequently, the history of Mongolia's parliamentary government system is explored, focusing on an examination of the relevant provisions within the active Mongolian Constitutions. This analysis encompasses the government systems implemented from the earliest written Mongolian Constitutions of 1924 and 1940, through the 1960 Constitution, up until the present-day 1992 Constitution. The regulations pertaining to the parliamentary government system and its structure within these Constitutions are individually scrutinized. The aforementioned government systems are evaluated in terms of their historical background, constitutional institutions, functionality, and encountered challenges.	
Keywords: Constitution, Presidential Parliamentary System, Parliamentary, Governmental System, Mongolia	

GİRİŞ

Hükûmet sistemi, anayasal demokrasilerde veya demokratik olmayan rejimlerde devlet içindeki yasama, yürütme ve yargı organlarının dağılımı, örgütlenmesi açısından uygulanan kurallar ve kurumlar bütünüdür¹. Kuvvetler ayrılığı söz konusu olduğunda hükümet sistemleri başkanlık sistemi, yarı başkanlık sistemi ve parlamenter sistem olmak üzere üç başlık altında ele alınmaktadır. Başkanlık sistemi, kuvvetleri kesin ve titiz bir şekilde ayırır. Yürütme tek taraflıdır ve devlet başkanı halk tarafından seçilir². Yarı Başkanlık Sistemi'nde yürütme organı devlet başkanı ve bakanlar kurulundan oluşmaktadır³. Devlet başkanını halk seçer ve yarı başkanlık sisteminde yumuşak kuvvetler ayrılığı vardır. Devlet başkanı özellikle dış politikada etkilidir. Parlamenter Sistem'de ise devlet başkanını Parlamento tarafından seçilmektedir. Yumuşak kuvvetler ayrılığı vardır. Başbakan iç ve dış politikalarda etkilidir⁴. 1992 Moğolistan Anayasası 3. bölüm 20. Maddesine göre “Moğolistan'ın Devlet Büyük Kurulu (UIH), devlet gücünün en yüksek organıdır ve yasama yetkisi yalnızca Devletin Büyük Kurulu'na (UIH) aittir”⁵ şeklinde belirterek Moğolistan hükûmet sistemini parlamenter sisteme yaklaştırmaktadır. “Parlamenter”⁶ terimi, İngilizce “parlamento” ve Fransızca “parler” sözcüklerinden türetilmiştir. Konuşmak veya tartışmak anlamı yanı sıra ülkelerin yasama rolüne sahip olan tüm ulusların seçilmiş temsilciler organı anlamına gelmektedir. Hukuk Ansiklopedisi, parlamentoyu demokratik bir toplumda tüm ulusun temsil organı olarak tanımlar. Bu onun geniş konsepti veya genel tanımıdır. Parlamentonun hukuk literatüründe bu şekilde tanımlanması yaygındır.

Bazı dünya ülkelerinin anayasalarında, söz gelimi Amerika Birleşik Devletleri'nde parlamento, işlev açısından en yüksek yasama organı olarak kabul edilmektedir.⁷ Buna ek olarak, Japonya gibi bazı ülkelerin anayasası, parlamentoyu işlevsel özelliklerine göre

¹ Hekimoğlu, M. (2009) Anayasa Hukukunda Karşılaştırmalı Demokratik Hükûmet Sistemleri ve Türkiye, 1. Baskı, Ankara, Detay Yayınevi, 49-58.

² Nelson, Dana D. (2008). Bad for Democracy: How the Presidency Undermines the Power of the People. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press. s. 248.

³ Nur, U. (2007). Saf Hükûmet Sistemleri Karşısında İki Başlı Yürütme Yapılanması, Yetkin Yayınları, Ankara.

⁴ Gözler, K. (2012) Anayasa Hukukunun Genel Esasları, 3.Baskı, Bursa, Ekin Basım Yayın Dağıtım, 67-89.

⁵ Bold, G. (1992). Ardyn İh Hural, Ulaanbaatar, 23-25.

⁶ Rush, M. (2005). Parliament Today, 141-145.

⁷ Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, Madde 1.

en yüksek devlet yönetim organı olarak tanımlamaktadır⁸. Fransa ve Almanya anayasaları, belirli tanımlar vermeden doğrudan parlamentonun yapısını ve prosedürünü düzenlemektedir.

Moğolistan Anayasası, dünya ülkelerinin anayasalarının iki yaklaşımını bir arada yansıtmaktadır. Anayasa'nın 3.bölüm 20.maddesinde "Moğolistan Devlet Büyük Kurulu (State Great Khural) devletin en üst makamıdır ve yasama yetkisi sadece Devlet Büyük Kurulu'na aittir"⁹ hükmünü içermektedir. Tüm bunlardan yola çıkarak parlamento, "ulusal temsilin ve devlet gücünün en üst yasama organıdır" şeklinde formüle edilebilir. "Parlamento" terimi doğrudan Moğolistan Anayasası'nda yer almamakla birlikte, Devlet Büyük Kurulu'nun tanımı ve görevi nedeniyle bir parlamento niteliği taşıdığına inanmak için yasal bir dayanak bulunmaktadır. Moğolistan için parlamento Moğolistan'ın Devlet Büyük Kurulu'dur¹⁰.

Parlamento, yasama yetkisini kullanan devlet temsilcilerinin en üst organı iken parlamentarizm, halkın devlet sistemindeki ve iktidardaki iradesini ifade eden bir kavram olup, halkın seçtiği temsilciler organı, yalnızca halkın uyacakları hukuku belirlemektedir. Diğer bir deyişle parlamentarizm, devleti ve toplumu parlamenter sistem aracılığıyla yönlendirmek demektir. Parlamentarizmin gerçek biçimi, parlamentonun faaliyetleri aracılığıyla kendini gösterir¹¹. İnsanlık tarihinde parlamentonun olmadığı dönem mevcuttur. Fakat ilk olarak 13. yüzyılda parlamentonun anavatanı olarak bilinen İngiltere'deki "parlamento" adından gelen "yarı soylu" temsilciler örgütünden kaynaklandığı söylenmektedir¹². 13. Yüzyılda aynı dönemde Büyük Moğol İmparatorluğun İh Huraldai'sı (Büyük Kurul) işlem açısından parlamenter sistemin bazı unsurlarını içermekteydi. Moğolistan için mevcut parlamenter sisteminin ana temellerinden biri Büyük Moğol İmparatorluğun'daki İh Huraldai kuruludur ve meclis geleneklerini korunduğu söylenebilir.

Yapılan çalışmalarında; tarihsel çalışmaların bir kısmı Moğolistan'da parlamenterizmi Moğol monarşisi ile başlatmış olmakla beraber, başka bir görüş parlamenterizmi Cengiz Han tarafından kurulan Büyük Moğol İmparatorluğu'nun birleşik monarşisine kadar geri

⁸ Japonya Anayasası, 41. Madde.

⁹ Moğolistan Anayasası 3. Bölüm 20. Madde.

¹⁰ Mongol Ulsyn İh Hurlyn Alban Yosny Tsahim Huudas.

¹¹ Ulziysaikh, L. (2001), Parlament, UB, 27-32.

¹² Kemal, G. (2021), Hukuka Giriş, İstanbul, Ekin Yayınevi, 19.baskı, 78-81.

götürmektedir. Cengiz Han, ya da imparatorluk köprüsü dönemi 1206-1368 yılları arasında kapsamaktadır. Moğolistan'da parlamentarizm kavramı 1999 yılından itibaren gerçek anlamıyla uygulanmaya başlamıştır. Bunun ilk adımı Moğolistan Cumhuriyeti Anayasası'nda yapılan değişikliklere uygun olarak 1990 yılında kurulan ilk daimî Devlet Küçük Kurulu (UBH)'nın kuruludur¹³.

1990'lardan beri demokratik devrimin temel sorunlarından biri, Moğolistan'da halk tarafından, halk için kurulan anlamındaki parlamenter sistemi kurmaktır¹⁴. Şu anda Moğolistan'da demokratik parlamentarizmi gerçek anlamıyla geliştirme süreci devam etmektedir. Bu sadece demokrasinin temel başarılarından biri değil, aynı zamanda temel dayanağıdır. Parlamente'nin sosyal yaşamdaki, özellikle de hükûmet teşkilatı sistemindeki konumunu ve rolünü incelemek için parlamentarizm kavramını ele almak ve anlamak önemlidir.

Parlamento kavramını geniş kapsamda araştıran ve geliştiren kişi İngiliz düşünür J. Bentham'dır (1748-1832). Parlamente'nin değerinin, yasama erkini korumasının ve varlığının temelini parlamente'ye ne kadar iyi organize edebildiğine ve yönetebildiğine bağlı olduğunu söylemektedir¹⁵. Ayrıca J. Locke ve S. L. Montesquieu ya benzer şekilde eski Yunan ve Roma düşünürleri parlamente'ye devlet gücünün dağılımı yani kuvvetler ayrılığı teorisi perspektifinden incelemişler, J. J. Rousseau ve İngiliz profesörü Jennings, parlamente'nin yapısını ve teşkilat biçimini yürütme hükûmetinin faaliyetlerini denetlemek açısından ele almışlardır¹⁶.

E.C.S. Wade ve G. Godfrey Phillips: kendi bakış açılarından yasa yapmanın, parlamente'nin görevi olduğunu açıklamışlardır¹⁷. Moğolistan'da, araştırmacılar L. Ölziysaikhan ve D. Lundeejantsan'ın "Parlamentarizm" ile ilgili çalışmaları dışında bu konuda yapılmış çalışmalar yetersizdir. Ancak J. Boldbaatar, R. Gonchigdorj, D. Lundeejantsan, A. Yundendorj, G. Chuluunbaatar, Ts. Munhtsetseg, O. Munkhsaikhan

¹³ Odonkhoo, M. (2016), Mongolia: A Vain Constitutional Attempt to Consolidate Parliamentary Democracy. 13-15.

¹⁴ Chuluunbaatar, G. (2011). Mongol Ulsyn tōriin baiguullaguudyn chadavkhi: Ardchilsan zasaglalgy saijruulakh kheregsee, bolomj, UB, 38.

¹⁵ Bentham, Jeremy. Ahlak ve Yasama İlkeleri. Çeviren Ömer Saruhanlıoğlu- Uğur Kâşif Boyacı. İstanbul: Litera Yay., 2017, 54-59.

¹⁶ "Hobbes, Locke, Montesquieu, and Rousseau on 'Government'".

¹⁷ E. C. S. Wade, G. Godfrey Phillips. (1946). "Constitutional Law (Third Edition)." Erişim Tarihi: 25/02/2023. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1946.tb01952.x/>,

ve T. Sengedorj gibi akademisyenler bununla ilgili çalışmaları pek çok açıdan kaleme almışlardır.

Kuvvetler ayrılığı Hkmet sistemi Başkanlık, Yarı başkanlık, Parlamenter olarak 3 başlık halinde ele alınmaktadır ve Dünya lkelerinde aynı zamanda Türkiye kapsamında bu n karşılaştıran analiz eden çalışmalar az değildir. Moğolistan literatüründe bu tür çalışmalar yok denilecek kadar az olduğunu gözlemledim. Bu yüzden ileride Moğolistan'daki durumlara yönelik bu tür çalışmalar yapılmalıdır.

Moğolistan yaklaşık 2230 yıllık bir geçmişine sahiptir. Moğolistan'da göçebeler tarafından kurulan ilk devlet olan Hun Hanedanlığı ve İmparator Cengiz Han tarafından kurulan Büyük Moğol İmparatorluğu, tarihi kayıtlarda parlamenter sistemin tohumlarını taşımaktadır. 1206 yılında Onon Nehri'nin başında Moğol soylularından oluşan büyük bir meclis (İh Huraldai) toplanarak Büyük Moğol İmparatorluğunun kuruluşunu tüm dünyaya ilan etmiş ve Temuçin'i Cengiz Han'a onurlandırmıştır. Cengiz Han, Moğolistan Kralı olarak ta giydiğinde, Moğol kabilelerinin soyluları, ilk parlamento şekli olan İh Hural'da toplanıp karar verdiler. Cengiz Han, Büyük Moğol İmparatorluğun stn gücünün sahibi olmasına rağmen, ülkenin haklarıyla ilgili hayati meseleleri tartışmak, tavsiyelerde bulunmak ve karar vermesine yardımcı olmaktan sorumlu olan İh Huraldai'a danışmaktadır. Hkmet görevlileri, fahri bakanlar, katipler ve mason generallerden oluşan bir grup, bir kral seçmek, yabancı ülkelerle dostluk anlaşmaları yapmak, savaş hakkında kararlar almak, haraç koymak ve toplamak gibi devletin acil meselelerini tartışmaktadır ve birlikte karar vermişlerdir.

İh Huraldai Meclisinde, kralın atanması, yabancı ülkelerle dostluk, savaş, demiryolları yapımı, haraç toplanması gibi ülkenin sosyal ve siyasi sorunları gibi devletin önemli meseleleri karara bağlanırdı. Kararlar oy çokluğu ile alındığı için doğası gereği demokratik unsurları içermektedir. Cengiz Han, 1206'da Magna Carta'dan dokuz yıl önce İh Huraldai (Büyük Kurul) meclisinin kurulmasını sağlamıştır ve kanunlaştırmıştır. Kral John'un yaptığı gibi baskı altında değil, kendi isteyerek yapmıştır. Moğol yönetiminin oluşumundan (1206) yaklaşık 800 yıl sonra, Moğol halkı 1992 anayasayı onaylayarak demokratik, kapitalist bir devlet kurmuştur. Halk oylamasıyla seçilen bir başkan ve bir başbakan tarafından yönetilen tek meclisli bir parlamento hkmet sistemi kurulmaktadır. Moğolların göçebe bağımsızlık kültürü, yazılı ve sözlü tarihlerinden gelen Cengiz Han hkmeti hakkındaki bilgileri üzerine inşa edilmiştir.

Bu çalışmada Moğolistan üzerinde çalışmamızın nedeni, geçmişten günümüze kadar tek bir parlamenter sisteme dayalı rejime sahip olmasıdır. Moğolistan tarihi çok eski dönemlere dayanan bir kültürel altyapıya sahiptir. Geleneksel otoriteye sahip köklü Moğolistan'ın, tarihi geçmişinde var olan Parlamenter sistem unsurları içeren yönetim yapısı, günümüzde demokratik parlamenter sistemi ile yönetilmesine yol açmıştır.

Tezimizin birinci bölümünde kuvvetler birliği, kuvvetler ayrılığı ve bir ülke yönetimini düzenleyen temel yapı olan hükümet sistem incelenenektir. Hükümet sistemleri, tez kapsamında irdelenecek olan bölümlere temel oluşturmaktadır. Bunların üzerine Hükümet sistemlerine odaklanılan araştırmada, parlamenter sistem başta olup diğer sistemlerin tecrübeleri dikkatle incelenmiştir. İkinci bölümde ise Moğolların tarih sahnesine ortaya çıkışından başlayıp demokrasi 'ye geçiş dönemine kadar olan Moğolların parlamenter sistem süreci İngilizce ve Moğolca literatür baz alınarak anlatılacak. Büyük Moğol İmparatorluğun kısa siyasi tarihi de aynı bölümde ele alınacaktır. Tezimizin üçüncü ve son bölümünde ise çağdaş Moğolistan parlamenter sistemi değerlendirilecektir.

Moğolistan'ın 13. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar önemli rol oynayan devlet meclisler/kurullar günümüzde yasama organının başı olan Devlet Büyük Kurulun'nun kökeni olarak görülmektedir. Kurulları analiz etmek, ortaya çıkan farklılıkları değerlendirmek önemlidir. 1. Moğolistan'da mevcut olan hükümet sistemi tam parlamenter sisitem unsurların içermiş midir? 2. Magna Carta'dan 9.yıl önce yani 1206'daki Cengiz Han'ın kurduğu devlet dünyanın ilk parlamenter sistemi olabilir mi? Bu sorular üzerinden yola çıkılan tezde, yöntemsel olarak nitel araştırma yöntemleri ve Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmıştır.

Çalışmamızda parlamenter sistemin tanımı, Moğolistan'da parlamentonun nasıl oluştuğu, Moğol parlamenter sisteminin tarihsel sürecinden gelişimine ilişkin mevcut parlamenter sistemi karşılaştırmaya ve olumlu, olumsuz yönleri, tezin ilgili kısmında ayrıntılı bir şekilde irdelenmeye çalışılmıştır.

Moğolistan'ın rejim tipi ve hükümet sistemi, akademik literatürde yer alan tanımlamalar çerçevesinde karşılaştırmalı olarak değinilmiştir. Tezimizde, sosyal dinamikleri, siyasi tarihi ve kültürel tecrübesi bağlamında incelenen Moğolistan, pek çok açıdan kendine özgülük içermektedir. Bu bağlamda, Moğolistan hükümet sistemi analiz etmek ve siyaset

bilimi literatürüne kazandırmak önemlidir. Sonuç bölümünde ise genel değerlendirme yapılarak kanaatlerimiz açıklanmıştır.

Araştırmanın Konusu

Moğolistan tarihi çok eski dönemlere dayanan bir kültürel altyapıya sahiptir. Geleneksel otoriteye sahip köklü Moğolistan'ın tarihinde, var olan Parlamenter sistem unsurları içeren yönetim yapısı, günümüzde parlamenter sistemi ile yönetilmesine yol açmıştır. Moğolistan tarihi arka planının bugünkü hükümet sistemindeki önemini göstermeye yapılan çalışmamızda Moğolistan Parlamenter Sisteminin Tarihsel ve Modern İlkeleri ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışmamızın konusu hakkında literatür taraması yapıldığında konu ile ilgili Moğolistan'da yapılan son akademik çalışmalar az olduğu gözlemlenmiştir. 1992 Moğolistan Anayasasının 2019 tarihinde bazı değişikliklere gitmesi itibariyle konuyu yenileyerek ne yönde değiştiğini ortaya koymak çalışmanın amacını ortaya koymaktadır. Tezimizde, sosyal dinamikleri, siyasi tarihi ve kültürel tecrübesi bağlamında incelenen Moğolistan, pek çok açıdan kendine özgülük içermektedir. Bu bağlamda, Moğolistan hükümet sistemi analiz etmek ve siyaset bilimi literatürüne kazandırmak önemlidir.

Araştırmanın Önemi

1215 Magna Carta'dan 9 yıl önce 1206'da Cengiz Han'ın kurduğu devlet biçimi, meclisin kurulması, kararların oy çokluğu ile alınması genel olarak o dönemdeki devleti meseleleri meclis üyeleriyle beraber karara bağlanması gibi düzenlemeler İngiltere Krallığında Kral'a baskı yapılarak düzenlenilmiştir. Cengiz Han ise kendi isteğiyle bazı yetkileri dağıtarak görevlendirilmiştir. O dönemdeki tabiatına göre Moğol tarihinde ilk parlamenter unsurlara sahip meclisi yürütmüştür. Moğolistan'ın tarihinde, var olan Parlamenter sistem unsurları içeren yönetim yapısı çalışmanın önemini ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Yöntemi

Tezimizde yöntemsel olarak nitel araştırma yöntemleri ve Chicago dipnot-kaynakça sistemi kullanılmıştır.

BÖLÜM 1: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kuvvetler Birliği Sistemleri

Kuvvetler birliği sistemleri¹⁸, yasama ve yürütme organlarının tek bir elde birleştiği hükûmet sistemleridir. Kuvvetler yasamada ya da yürütme organında birleşebilmektedir.

1.1.1. Kuvvetlerin Yürütme Organında Birleşmesi

Kuvvetlerin yürütme organında birleşmesi adından anlaşıldığı gibi yasama ve yürütme kuvvetleri sadece yürütme organının elindedir. Kuvvetlerin yürütme organında birleşmesi iki biçimde olmaktadır. Bunlar, mutlak monarşi ve diktatörlüktür¹⁹.

a. Mutlak Monarşi: Tüm devlet yetkililerin Hükümdarda (Monarkda) toplandığı, devletin gücünü paylaşacak hiçbir gücün bulunmadığı monarşi biçimidir. Hükümdarın yetkileri sınırsızdır ve en yüksek otorite sahibi hükümdardır²⁰. En yüksek otorite sahibi, sınırsız yetkiye sahip monarkdır.

Machiavelli, Bodin ve Hobbes laik mutlak monarşi teorisini sundular. Machiavelli burjuva siyasi düşüncesini sekülerleşirmiş/bilimselleştirmiş, Bodin egemenlik kavramını yasal gerekçelerle formüle etmiş ve Hobbes toplumsal sözleşme teorisini mutlak monarşinin amaçları doğrultusunda zekice kullanmıştır²¹.

b. Diktatörlük: Yasama ve yürütme yetkilerinin bir kişi veya grubun elinde toplandığı bir hükümet modelidir. Diktatörlükler otoriter veya totaliter olabilir. Otoriter rejimlerde sınırlı bir siyasi çoğulculuk var iken totaliter diktatörlüklerde bireysel ve toplumsal hayatın tümünü kuşatan bir müdahalecilik söz konusudur.

1. Totaliter diktatörlük: Bunlar, ulusal güvenlik adına kişisel ve siyasi özgürlükleri kısıtlayabilen ve bireylere çok sınırlı bir yaşam alanı sağlayabilen diktatörlüklerdir. Devleti biçimsel bir ideoloji çerçevesinde şekillendirir ve karşıt fikirlere izin vermez. Totaliter diktatörlük Mussolini tarafından kullanılmıştır²².

¹⁸ Taha, A. (2021). Kuvvetler Ayrılığı Olmayınca Otoriter Demokrasi: 1946-1960, Doğan Kitap.

¹⁹ Mümtaz, S. (1990). ‘‘100 Soruda Anayasanın Anlamı’’, Gerçek Yayınevi, İstanbul.

²⁰ Sartori, Giovanni, (1997). Karşılaştırmalı Anayasa Mühendisliği, (Çev. E. Özbudun), Ankara: Yetkin Yayınları, 55-59.

²¹ Şenel, A. (1997). Siyasal Düşünceler Tarihi, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 48-56.

²² Meyer, Heinrich; Arendt, Hannah. (1959). The Origins of Totalitarianism, Books Abroad. 33 (2): 152.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra merkezi hükümete karşı harekete geçen yıkıcı güçler nedeniyle Mussolini, savunmasız ulusu birleştirmeyi ve ülke genelinde devlette temsil edilen tarihi bir topluluk kimliği oluşturmayı amaçladı. Bu devletin sınırı sonsuzdur. Faşizm, devletin birey üzerindeki üstünlüğünü ve bu devletin gücünün sınırsızca genişletilmesini tasavvur eder²³. Mussolini'ye göre "faşizm için her şey kendi devletin içindedir ve devletin dışında insani, manevi veya değerli hiçbir şey yoktur²⁴. Totalitarizmin en bilinen kötü şöhretli örnekleri; Hitler, Josef Stalin, Mussolini'dir genellikle aşırı baskıcı yönetimleri, soykırım ve ölüm tarlaları birlikte anılmaktadır.

2. Otoriter diktatörlük: Devletin kişiler ve gruplar üzerinde sıkı bir denetim sağladığı, muhalif fikirlere sınırlı olarak yer verdiği diktatörlüklerdir²⁵. Otoriter bir hükümette güç, tek bir siyasi gücün elinde toplanmıştır. Otoriterlik toplumdan çok hükümete dayanır. Totalitarizm ise son derece radikal bir düzen biçimidir. Ülkenin ekonomik ve sosyal yapısı devlet kontrolünde değildir. Öte yandan, diktatörlükler daha çok statükoya göre yönlendirilir ve kontrol edilir. Otoriter yöneticilere örnek olarak Irak'ta Saddam Hüseyin ve Filipinler'de Ferdinand Marcos verilebilir.²⁶ Korku ve sadakat empoze ederek yasalar yapmaktadır. Kendileriyle iş birliği yapanları ödüllendirerek sadakat kazanırlar.

Güçlerin yürütmede yoğunlaştığı rejimlerin, genellikle daha eski mutlak monarşi ve diktatörlük dönemlerinde bulunduğunu görüyoruz. Mutlak bir monarşi, geleneksel meşruiyete dayalı, ancak bugün artık önemli olmayan yasal gücün tek bir kişide yoğunlaştığı bir monarşidir.²⁷ Bu rejimlerde padişah, kral, imparator gibi unvanı bulunan bir monark, devlet iktidarının tüm yetkilerini elinde bulundurmaktadır ve hükümdarın bu gücü kanuni bir sınırlandırmaya tabi tutulmamaktadır. Hükümdar bu yetkilerini bizzat, yetişemediği yerlerde de emri altında bulunan kimselerin marifetiyle kullanmaktadır²⁸. Diktatörlüklerde yürütme ve yasama yetkilerinin tümü bir kişinin ya da grubun elinde bulunmaktadır. Yasama erki kaldırıldı ya da tamamen yürütmeye bağlandı. Diktatörlükler demokratik olmayan rejimlerdir. Bazı diktatörlüklerde, zaman zaman referandumlar

²³ George, O. (2021). Hayvan Çiftliği. Çev. Can Moralı, Can Yayınları.

²⁴ Simon Tormey, (1992). Totalitarizm, Çev. Abdullah Yılmaz-Osman Akınhay, Ayrıntı Y., İstanbul.

²⁵ Ayferi Göze, (2020). Siyasal düşünceler ve Yönetimler, Beta Basım Yayıncılık, 56-68.

²⁶ Academia.edu "Otoriter ve totaliter rejimler". Erişim Tarihi: 23/04/2023.

<https://www.academia.edu/40210167/>

²⁷ Hazır, H. (2004). Anayasa Hukuku, Ankara: Alter Yayıncılık, 38-47.

²⁸ Özçelik, A. Selçuk, (1974). Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Umumi Esaslar, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 78-89.

yapılsa da bu hükümetler halkın güvenine dayanmaz ve halkın özgürce oluşturduğu konsensüsten yoksundur.²⁹. Tek yönlü bir bilgi dolaşımı ve yoğun propaganda söz konusudur. Diktatörlüklerin halka önem vermiş gibi görünmeleri, iktidarda kalmalarının maskelenmiş bir cebir ve kuvvete ihtiyaç duymasından dolayıdır.

1.1.2. Kuvvetlerin Yasama Organında Birleşmesi

Yasama ve yürütme erklerinin yasama erkinde birleştiği hükümete meclis hükümeti denir³⁰. Meclis hükümeti sisteminin teorik kaynağı, J.J.Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"³¹ eserinde belirttiği, millet iradesinin ve egemenliğinin bölünmezliği ilkesine dayanmaktadır. 1792 yılında ilk kez Fransa'da "Ulusal Konvansiyon Meclisi" döneminde kısa bir süre uygulanmıştır³². Türkiye'de Meclis'in açılış tarihi olan 23 Nisan 1920'den Cumhuriyetin ilanı olan 29 Ekim 1923'e kadar uygulanmıştır³³. Günümüzde ise İsviçre'de uygulanmaktadır.

İsviçre Meclis Hükümeti Sistemi güçler birliği ve meclisin üstünlüğü ilkesine dayanmaktadır. Yasama ve yürütme erklerinin mecliste (parlamentoda) toplandığı bu sistemde, yürütme ayrı bir erk olarak görülmektedir. İki meclisten (Devletler Meclis ve Ulusal Meclis) oluşan Federal Meclis'in dört yıl süreyle eşit yetkilere sahip yedi üyeli Federal Konsey, kolektif bir şekilde yürütme görevini yerine getirmektedir³⁴. Yürütme işlevini yerine getiren Federal Konsey, bu işlevi Meclis adına Meclis tüzüğüne uygun olarak yerine getirir. Yürütmenin meclis üzerinde yetkisi yoktur. Parlamento, yürütmeyi her zaman feshedebilir. Bu sistemin uygulandığı İsviçre'de cumhurbaşkanlığı makamının bulunmadığı İsviçre'de, federal konsey üyelerinden birini bir yıllığına federal konsey başkanı olarak seçer ve bu kişi aynı zamanda temsili yetkilere sahip devlet başkanlığı görevini de yürütmektedir³⁵.

²⁹ Erdoğan, T. (2009). Anayasa Hukuku, İstanbul: Beta Basım Yayın, 417.

³⁰ Erdoğan, M. (2005). Anayasal Demokrasi, Ankara: Siyasal Kitabevi, 67-78.

³¹ Şeref, G. (1999). Anayasa Hukuku, Turhan Kitabevi, Ankara.

³² Erdoğan, T. (2012). Anayasa Hukuku, 14.Baskı, İstanbul.

³³ Ayşegül, Y. (2006). Birinci Büyük Millet Meclisinin Yapısı ve Faaliyetleri (1920-1923), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Isparta, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE Tarih Ana bilim Dalı, 56.

³⁴ Ramazan, G. (2016). İsviçre Hükümet Sistemi, 127-130.

³⁵ Hüseyin Murat, I. (2022). İsviçre Konfederasyonu Hükümet Sisteminin Meclis Hükümeti Sistemi Bakımından Değerlendirilmesi, 533-536.

Muhalefet kurumunu içermeyen Meclis Hükûmeti Sistemi'nde parlamentodaki bütün önemli siyasal gruplar yürütme içinde de temsil etme yetkisine sahiptir³⁶. Öte yandan, Türkiye örneğinde yasama ve yürütme yetkileri parlamentoda toplanmıştır. Yürütme hükûmeti ayrı bir organ olarak kabul edilmez. Yürütme görevini yürütmekle görevli komite, bu görevi Meclis adına yürütmek zorundadır. Bakanlar, milletvekilleri arasından ayrı ayrı seçilir, ortak sorumluluk ve başbakan yoktur. Yürütmenin parlamentoyu feshetme yetkisi yoktur. Tek yasama organı olan Parlamento, yürütmeyi feshedebilir. Devlet başkanlığı makamı yoktur. Devlet başkanı, parlamento tarafından seçilen parlamentonun başıdır. Meclis sürekliliği ilkesi uygulanır³⁷. Kuvvetlerin yasama organına ilişkin özellikleri şunlardır;

1. Meclis hükûmeti sisteminde yasama organı tek meclislidir.
2. Meclis kendi kendini toplantıya çağırılmaktadır.
3. Meclis kendi kendini feshetmektedir.
4. Yürütmenin kararlarını değiştirebilmekte veya iptal edebilmektedir. Bu nedenle de sürekli çalışmaktadır ki bu durum meclisin istimrarı (sürekliliği) olarak anılmaktadır.
5. Meclis hükûmeti sisteminde kuvvetler ayrılığı yoktur, yalnız görevsel ihtisaslaşma bulunmaktadır³⁸.

Devlet başkanı ve başbakanın bulunmadığı meclis hükûmeti sisteminde tek bir meclis bulunmaktadır; sürekli kesintisiz olarak çalışabilen meclis uygun şartların varlığı halinde kendi kendini toplantıya çağırabilir ve feshedebilmektedir.

1.2. Kuvvetler Ayrılığı Sistemleri

"Kuvvetler Ayrılığı" terimi, 18. yüzyıl filozofu Montesquieu³⁹ tarafından ortaya konmuştur. Kanunların Ruhu adlı çalışma, siyaset teorisi ve hukuk bilimi tarihindeki en büyük eserlerden biri olarak kabul edilir ve İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi'ne ve Birleşik Devletler Anayasası'na ilham kaynağı olmuştur. 1789 tarihli Fransız İnsan ve

³⁶ Turhan, M. (2005). Anayasal Devlet, Ankara: Natürel Yayıncılık, 15-18.

³⁷ Özçeli; Selçuk, A. (1974). Esas Teşkilat Hukuku Dersleri, Birinci Cilt, Umumi Esaslar, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 75.

³⁸ Esat, C. (1987). "Devlet Sistemleri", Der Yayınları İstanbul.

³⁹ Loren A. (2016), Separation of Powers political science, 62-64.

Yurttaş Hakları Bildirisi 16. maddesi⁴⁰, vatandaşlara hakların verilmediği ve devlet gücünün dağıtılmadığı hiçbir toplumda anayasa olmadığını belirtmektedir. Devletin siyasi otoritesi yasama, yürütme ve yargı organlarına bölünmektedir. Özgürlüğü en etkili şekilde desteklemek için bu üç gücün ayrı olması ve bağımsız hareket etmesi gerektiğini iddia etmektedir. Kuvvetler ayrılığı, hükûmeti her biri ayrı ve bağımsız yetkilere sahip ayrı kollara ayıran bir modeldir. Birden fazla hükûmet organlarına sahip olan bu sistem, hiçbir organın diğerinden daha güçlü olmamasını sağlamaya yardımcı olmaktadır. S. L. Montesquieu (1689-1755), Kanunun ruhu eserinde, ‘‘Kanunların da tabi olduğu yasa/kanunlar vardır. Kısaca ‘‘yasaların da bir ruhu vardır’’ der⁴¹. Montesquieu’ye göre ancak hukukun üstünlüğünün egemen olduğu bir toplum güçlü olabilmektedir. Bu görüş tüm aydınlanma düşünürlerinin ortak görüşüdür. Her yasa/kanun toplumsal ihtiyaçların bir ürünüdür. Montesquieu siyasi gücün ayrılmasını; yasama, yürütme ve yargı erklerinin birbirinden ayrılması olarak tanımlamaktadır. Kanun yapma ve yürütme yetkisini tek bir kişinin elinde topluyorsa özgürlükten söz edilemez⁴², çünkü özgürlüğün olmadığı yerde bağımsız adalet de olmamaktadır. Bu nedenle, hukukun üstünlüğünün tesis edileceğine ve vatandaşların aşırı güç kullanımından korunmasının ancak devlet yetkilerinin dağıtılması ve karşılıklı bir denge içinde tutulması koşuluyla sağlanabileceğine inanılmaktadır.

Montesquieu'nun ifadesiyle ‘‘kuvvetler ayrılığı ilkesi’’, birçok eleştiriye konu olmasına rağmen, hükümet modellerini ortaya koyması açısından referans niteliğini koruyor. Hükümet sisteminin gerçek anlamı yasama, yürütme ve yargı arasındaki karşılıklı ilişkidir. Bu üç kurumun atanma ve görevden alınma şekli hükümet sistemini etkiler. Zamanla demokrasinin temeli haline gelen bu teoride, güçlerin birbirine karşı konumu hükümet sistemini belirlemektedir. Siyaset teorisinde, hükümet sistemleri kuvvetler ayrılığı ilkesine göre sınıflandırılır⁴³. Bu sınıflandırmada yargı kuvvetinin göz önüne alınmamasının sebebi yargının teknik bir konu olması ve yargının işlevini tüm yönetim biçimlerinde bağımsız olarak yerine getirmesidir⁴⁴.

⁴⁰ İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi, (1987). 16. Maddesi

⁴¹ Gürkan, Ü. (1988). Montesque ve Kanunların Ruhu Üzerine, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi 40.

⁴² Sara, P. (2011). The Roman Republic in Montesquieu and Rousseau, 16-17.

⁴³ Mustafa, E. (2011). Anayasa Hukuku,6.Baskı.

⁴⁴ Kemal, G. (2011). Anayasa Hukukunun Genel Teorisi, Cilt I, 1.Baskı, Bursa.

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın 1. maddesi⁴⁵, Kongre'den oluşan Yasama organını kurmaktadır. Kongre, sayılan diğer sorumluluklarına ek olarak yasaların oluşturulmasından da sorumludur. Genel bir kural olarak, yetki devri doktrini, yasama organının kanun yapma sorumluluklarını devretmesini yasaklar. Ancak Kongre, düzenlemelerini dayandıracığı "anlaşılır bir ilke" sağlaması hâlinde, kurumlara düzenleyici yönergeler sağlayabilmektedir.

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın 2. maddesi⁴⁶, Başkan'dan oluşan yürütme organını kurar. Başkan, yasama organı tarafından oluşturulan yasaları onaylar ve yürütür. Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın 3. maddesi⁴⁷, Amerika Birleşik Devletleri Yüksek Mahkemesi'nden oluşan yargı organını kurar. Yargı organı, yasama organı tarafından kabul edilen yasaları yorumlamaktadır⁴⁸.

Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kuvvetler ayrılığı, kontroller ve dengeler sistemi ile ilişkilidir. Kontroller ve dengeler sistemi, hükûmetin her bir organına, diğer organları kontrol etmek ve herhangi bir organın aşırı güçlenmesini önlemek için bireysel yetkiler sağlar. Örneğin; Kongre kanun yapma yetkisine sahiptir. Başkan'ın ise bunları veto etme yetkisi vardır ve Yüksek Mahkeme kanunları Anayasaya aykırı ilan edebilmektedir. Kongre iki meclisten oluşmaktadır. Senato ve Temsilciler Meclisi ve her iki mecliste de 2/3 oyla Başkanlık vetosunu geçersiz kılınabilmektedir⁴⁹.

Denetleme ve dengeleme sistemi, ayrıca organları diğer organlardan üye atama veya üye çıkarma yetkisi de vermektedir. Kongre, vatana ihanet veya rüşvet gibi yüksek suçlardan dolayı Başkan'ı görevden alabilir ve mahkûm edebilir. Temsilciler Meclisi, Başkan'a karşı görevden alma suçlamasında bulunma yetkisine sahiptir; Senato'nun Cumhurbaşkanı'nı mahkûm etme ve görevden alma yetkisi bulunmaktadır. Ayrıca Yargıtay adayları Başkan tarafından atanır ve Senato tarafından onaylanmaktadır. Yargıçlar, Temsilciler Meclisi'nde görevden alınma ve Senato'da mahkûmiyet kararıyla görevden alınabilir. Bu sayede sistem, kanunları geçersiz kılmanın yanı sıra her organın diğer organı kontrol etmesi için bir tedbir sağlamaktadır⁵⁰. Genel olarak, her bir sistemin

⁴⁵ ABD Anayasası, 1. Madde.

⁴⁶ ABD Anayasası, 2. Madde.

⁴⁷ ABD Anayasası, 3. Madde.

⁴⁸ Minnesota House Research, (2005), Separation of Powers: When Statutes and Court Rules Conflict, 8.

⁴⁹ Buyantyn, D. (1997). International Position of Mongolia: Historical Overview, The Mongolian Journal of International Affairs, Sayı:4, s. 53

⁵⁰ Cornell Law School, (1992), Legal Information institute.

tanımı konusunda bir fikir birliği olmasa bile, tarihsel olarak üç hükûmet türü ortaya çıkmıştır. Bunlar; parlamento, başkanlık ve yarı başkanlık sistemleridir. Herhangi bir ülkede yasama ve yürütme arasındaki etkileşim modelleri belirli tarihsel, coğrafi ve kültürel ulusal bağlamlardan kaynaklanmaktadır.

1.2.1. Başkanlık Sistemi

Başkanlık sisteminde devlet başkanı hem yürütmenin hem de devletin başıdır. Yasama organının belirli bir süre için halk tarafından seçildiği ve yasama organının başkanı devremeyeceği ve başkanın yasama organını feshedemeyeceği bir sistem olarak tanımlanmaktadır.⁵¹ Başkanlık sistemi ilk olarak Amerika Birleşik Devletleri (ABD) uygulanmış ve günümüze kadar devam etmektedir. ABD dışında başkanlık sistemi uygulayan bazı ülkeler şunlardır: Endonezya, Güney Kore, Afganistan, Rusya, Arjantin ve Azerbaycan'dır. Başkanlık Sistemi'nde, parlamento ve başkan bağımsız bir şekilde seçilmektedir. Parlamento ve başkan görevde kalmak için birbirlerinin kabulüne ihtiyaç duymamaktadır. Başkan yürütmenin tek sahibidir ve kabine tamamen kendisine bağlıdır. Ayrıca yasama sürecine ilişkin önemli role sahiptir⁵². Başkanlık sisteminde başkanın kabineye hâkimiyeti ve yasama sürecine ilişkin rolü, başkanı halk tarafından seçilen parlamenter rejimlerden ayıran önemli bir kriterlerdir. Özetle, tek başına başkanın halk tarafından seçilmesi sistemin “başkanlık” olarak nitelendirilmesini mümkün kılmamaktadır.

Başkanlık sistemleri, seçmenlere vatandaşları seçim yoluyla daha fazla güçlendiren doğrudan bir görev sağlar. Hem bir devlet başkanı hem de yasama meclisi üyelerini seçebilir ve yeniden seçim yoluyla iyi performans gösteren politikacıları ödüllendirebilirler. Bununla birlikte, bu tür sistemdeki başkanlar genellikle çoğunluklarla (akışların veya parti sistemlerinin var olup olmadığına bağlı bir özellik) seçilir ve yine de parlamentoda elde edilen koltukların payına bakılmaksızın tam kabine oluşturma gücünü edinir. Başkanlar yasama meclisine bağlı değildir çünkü daha sağlam bir güç ayrımı vardır. Başkanlık demokrasisinde hükûmet, başkan ve kabineden oluşmaktadır. Başkan, siyasi icra başkanı ve devlet başkanıdır. Kabine, görevi hükûmette olmak olan

⁵¹ Bayram, C., Murat, A. (2018), Başkanlık Sistemi, 200-220.

⁵² Nelson, Dana D. (2008). Bad for Democracy: How the Presidency Undermines the Power of the People. Minneapolis, Minnesota: University of Minnesota Press. s. 248.

bakanlardan oluşmaktadır. Başkan, kabine ve çeşitli devlet dairelerine başkanlık eder. Başkanlık demokrasisinde yürütme ve hükûmet aynı şeyi ifade etmektedir⁵³.

1.2.2. Yarı Başkanlık Sistemi

Yarı başkanlık sisteminin önerdiği yetkilerin dağılımı, salt başkanlık sistemlerinden çok, hükûmetin ayrı kollarının, özellikle yürütme ve parlamento arasında, daha büyük bir bütünleşmeyi temsil eder. Bu daha büyük entegrasyon ve kapsayıcılık, özellikle kabine oluşumunda ve yasama girişiminde yetkilerin paylaşılmasında kendini gösterir⁵⁴. Bu durum, sistemi çok partili parlamenter rejimlerin mantığına yaklaştırmaktadır. Fransa ve Portekiz'in yarı başkanlık deneyimleri konuyla ilgili örnekler sunabilirken Kolombiya ve Kosta Rika'nın deneyimleri, başkanlık rejimlerinde cumhurbaşkanları ve parlamento arasında yetki paylaşımının, seçmenleri tatmin eden politika sonuçları üretebileceğini göstermektedir. Buna karşılık, belirli bir meydan okumaya yol açabilir. Cumhurbaşkanı ve başbakan ikili meşruiyet nedeniyle, özellikle farklı siyasi partilere ait olduklarında, her ikisinin de yetkisi çatışabilir⁵⁵. Yarı başkanlık sistemlerinin konfigürasyonlarında yukarıdaki sistemlerden birine daha yakın olduğu durumlarda, bunun benzer zorluklara yol açması muhtemeldir.

Yarı başkanlık sistemlerinin sayısı son yıllarda artmıştır⁵⁶. Yarı başkanlık sistemleri artık Fransa, Portekiz, Litvanya ve Güney Kore dâhil olmak üzere birçok OECD ülkesinde bulunabilir. Siyasi gücün kullanılması ve yürütmenin iki lideri arasındaki yetki dağılımı önemli ölçüde farklılık gösterir. Bu, yarı başkanlık sistemlerini başkanlık veya parlamenter sisteme yaklaştırabilir. Fransa'da, cumhurbaşkanı ve ulusal meclisin çoğunluğu aynı partiye ait olduğunda, yarı başkanlık değil daha çok başkanlık sistemleşme eğilimi vardır.

İkili yürütmede önemli bir husus, kabine üyelerinin seçiminde cumhurbaşkanı ile başbakan arasında adil bir güç dengesinin sağlanmasıyla ilgilidir. Örneğin, Fransa'da başbakan, adayların atanması veya görevden alınması için başkana tavsiyede bulunur, o da daha sonra karar verir. Parlamentonun güvensizlik oyu, bireysel bileşimini değil,

⁵³ Serap, Y. (2017), Başkanlık ve Yarı-Başkanlık Sistemleri Türkiye İçin Bir Değerlendirme, 71-73.

⁵⁴ Tbm.gov.tr. "Karşılaştırılmalı Hükümet Sistemleri- Yarı-Başkanlık Sistemi." Erişim Tarihi: 22/03/2023 <https://tbmm.gov.tr/> 13-46.

⁵⁵ GÖZLER, Kemal, Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa, Yetkin Yayınları, 67-70.

⁵⁶ Firdes, Y. (2019), Yarı- Başkanlık Sistemi, Adalet Yayınevi, 146-149.

yalnızca hükûmeti bu şekilde etkiler. Genellikle yarı başkanlık sistemini tanımlayan belirleyici unsur, başkana atfedilen yetkidir. Başkanın çok fazla yetkiye sahip olması, sistemin başkanlık sistemine geçmesine neden olabilir⁵⁷.

Başkanın; a) yargıçlar, kamu avukatları, diplomatik ve askeri figürler, merkez bankacıları veya düzenleyiciler gibi kilit kişileri atama konusunda takdir yetkisi olabilir veya olmayabilir; b) resmi kabine toplantılarına başkanlık etme hakkı; c) veto yetkisinin parlamento tarafından geri alınabilmesi dışında, yasamayı daha ayrıntılı bir inceleme için iade etme hakkı veya yasama üzerinde kesin veto hakkı; d) krizler sırasında geniş acil durum veya kararname yetkileri; e) dış ilişkiler ve savunma gibi yürütme ve politika oluşturma konularında merkezî bir rol; f) hükûmetin kurulmasında merkezî bir rol, yani başbakanı ve diğer kabine bakanlarını seçmek ve görevden almak; g) en fazla yalnızca geçici kısıtlamalara tabi olarak yasama organını istediği zaman feshedebilme; h) parlamentoya mesaj gönderme hakkı; i) parlamentoya yasa teklifinde bulunma hakkı bulunmaktadır⁵⁸.

Çoğu yarı başkanlık sisteminde, bürokrasinin önemli bölümleri cumhurbaşkanından alınarak günlük hükûmetin işleyişinin ve sorunlarının devlet başkanından ayrı olduğu ek kontroller ve dengeler yaratılır⁵⁹. Yarı başkanlık sisteminin iki farklı alt türü vardır Bunlar: Başkanlık sistemi ve Cumhurbaşkanlığı-parlamenter sistemidir.

Başkanlık sisteminde başbakan, parlamentoya karşı sorumludur. Başkan, başbakanı ve kabineyi seçebilir ancak yalnızca parlamento bunları onaylayabilir ve güvensizlik oyu ile görevden alabilir. Bu sistem saf parlamentarizme çok daha yakındır. Bu alt tip şu ülkelerde kullanılır: Burkina Faso, Cape Verde, Doğu Timor, Fransa, Litvanya, Madagaskar, Mali, Moğolistan, Nijer, Gürcistan (2013–2018), Polonya (ancak fiilen, Anayasa'ya göre Polonya parlamenter bir cumhuriyettir), Portekiz, Romanya, São Tomé ve Príncipe, Sri Lanka, Türkiye (fiilen 2014-2018 arasında⁶⁰, ve Ukrayna (2014'ten beri; daha önce 2006 ile 2010 arasında)⁶¹.

⁵⁷ Jaakko, N. (2002), From Semi-presidentialism to Parliamentary Government: Political and Constitutional Developments in Finland, 55-56.

⁵⁸ Kemal, G. (2001), Anayasa Hukukuna Giriş, Bursa, Yetkin Yayınları, 59.

⁵⁹ Ankara.edu.tr. "Hükümet Sistemi Tartışmalarında Başkanlı Parlamenter Sistem Seçeneği." Erişim Tarihi: 03/03/2023 <http://www.Yasayananayasa/Ankara.Edu.Tr/>

⁶⁰ Neto, O.A.; Lobo, M.C. (2010). Semi-Presidentialism in Portuguese-Speaking Countries.

Cumhurbaşkanlığı-parlamenter sistemde, başbakan ve kabine hem cumhurbaşkanına hem de parlamentoya karşı ikili olarak sorumludur. Başkan, başbakanı ve kabineyi seçer, ancak seçimi için parlamento çoğunluğunun desteğini alması gerekir. Bir başbakanı veya kabineyi cumhurbaşkanı görevden alabilir veya parlamento güvenoyu ile görevden alabilir. Bu tür yarı başkanlık, saf başkanlık sistemine çok daha yakındır. Gine-Bissau, Mozambik, Rusya ve Tayvan'da uygulanmaktadır. Ayrıca Ukrayna'da (ilk olarak 1996 ile 2005; ardından 2010 ile 2014 arasında), Gürcistan'da (2004 ile 2013 arasında), Dördüncü ve Beşinci Cumhuriyetler altında Güney Kore'de ve Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya'da uygulanmıştır⁶².

1.2.3. Parlamenter Sistem

Parlamento, belirli bir süre için halk tarafından seçilen tüm millet vekillerden oluşan meclistir. Hükûmet ise yasama meclisinde en fazla sandalye kazanan partinin (veya partiler ittifakının) üyelerinden oluşur. Parlamenter demokraside hükûmet, bir başbakandan oluşur. Başbakan, yürütmenin başıdır⁶³. Parlamenter demokraside yürütme ve hükûmet aynı şeyi ifade etmektedir.

Parlamenter demokrasi, İngiltere tarihini dikkate aldığımızda 13.yüzyılın ürünüdür ve birçok ülkede ancak 1918'den sonra gelişmiştir. 1848 Avrupa devrimleri sırasında konsolide sistemlere yol açmadan böyle bir sistem yaratmaya yönelik bazı girişimler olmuştur. Parlamenter sistemler üzerine yapılan araştırmaların ışığında, Huntington'ın ilk uzun demokratikleşme dalgası (1828-1926) olarak adlandırdığı durum, yalnızca parlamentarizasyondur⁶⁴. Parlamenter hükûmet, parlamentodaki çoğunluğa karşı sorumlu bir hükûmet tarafından karakterize edilir. Parlamenter rejimlere demokrasi ancak daha sonra eklenmiştir. Demokrasinin asgari ölçütü genel oy hakkıdır. İngiltere, İskandinavya, Benelüks ülkeleri gibi anayasal monarşi rejimine sahip çoğu ülkede demokrasi, parlamenter rejimden sonra ortaya çıkmıştır.

⁶² Shugart, Matthew Søberg. (2005), Semi-Presidential Systems: Dual Executive And Mixed Authority Patterns" . Graduate School of International Relations and Pacific Studies, University of California, San Diego. French Politics. 323–351.

⁶³ Çağlar, N. (2017). Avantaj ve Dezavantajlarıyla Parlamenter Hükümet Sistemi. Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 19 (4), 111-117.

⁶⁴ Samuel P. Huntington. (1992). The Third Wave, University of Oklahoma Press, 5-7.

Hükümet başkanını seçme prosedürü, parlamenter sistem ile başkanlık sistemi arasındaki temel farktır. Parlamenter hükümetin başkanı yasama organı tarafından seçilir ve Birleşik Krallık ve Kanada'da olduğu gibi genellikle Başbakan unvanını taşır. Birleşik Krallık'ta seçmenler her beş yılda bir Avam Kamarası üyelerini seçerler ve sandalyelerin çoğunluğunu kazanan parti yürütme kabinesini ve Başbakanı seçer⁶⁵. Başbakan ve kabinesi, yasama organı kendilerine güvendiği sürece görev yapmaktadır. Kanada'da parlamentoda en fazla sandalyeyi kazanan siyasi partinin lideri başbakan olmaktadır⁶⁶.

Parlamenter sistemde halk sadece parlamentoyu seçmektedir, hükümet ise parlamento tarafından oluşturulur ve parlamentoya karşı sorumludur. Parlamenter sistemlerin çoğunda bu bağımlılık karşılıklıdır, yürütmenin de yasama organını (parlamento) feshetme ve erken seçime gitme imkânı bulunmaktadır. Parlamentonun çoğunluğu artık hükümetin yaklaşımını desteklemediğinde hükümet başkanının kaldırılmasını sağlayabilir. Bununla birlikte, bu mekanizmalar yürütme ve yasama arasındaki kuvvetler ayrılığını da zayıflatabilir⁶⁷.

Bir parlamento sistemini tanımlayan birincil kapsayıcı özellik⁶⁸, yürütme ve yasama yetkilerinin harmanlanması ve hükümetin parlamentoya hesap verebilirliğidir. Hükümet, göreve gelmesi ve göreve devam etmesi için parlamentonun desteğine sahip olmalıdır. Parlamenter sistemlerde, parlamento önemli bir siyasi kontrole sahiptir. Parlamenter sistem, ülkelerin anayasalarına göre şekillenir. Meclisin sadece yasamaya odaklandığı ve yürütmenin kabine tarafından yürütüldüğü bir sistemdir⁶⁹. Genel olarak, yetkiler birbirinden ayrı olmakla birlikte birbirine bağlıdır. Parlamentarizm, yasama ve yürütme gücü arasındaki dengeye dayanır.

Genel olarak siyasi muhalefetin ve özellikle parlamento muhalefetinin rolü ve işlevleriyle ilgili olarak, parlamento muhalefetinin ve azınlıkların korunmasını teşvik eden çok az uluslararası standart vardır. Birçok ulusal anayasal sistem bu konuları

⁶⁵ Caner, Z. (2013). Parlamenter Sistem ile Başkanlık Sisteminin Analizi ve Başkanlık Sisteminin Türkiye'de Uygulanabilirliği. Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21 (1 (30. YIL ARMAĞANI)), 183-206.

⁶⁶ "Government of Canada Tables 2011 Immigration Plan". Canada News Centre.

⁶⁷ Seidle, F. Leslie; Docherty, David C. (2003). Reforming parliamentary democracy, McGill-Queen's University Press, p. 3.

⁶⁸ Press.jhu.edu. Juan J. Linz ve Arturo Valenzuela (1994). "The Faillure of Presidential Democracy, Baltimone ve Londra, The John Hopkins University Press." Erişim Tarihi: 28/03/2023 <https://www.press.jhu.edu/books/title/26041/failure-presidential-democracy>,

⁶⁹ Lijphart, (1996). Çağdaş Demokrasiler, çev. Ergun Özbudun, Yetkin Yayınları, s.68.

düzenlememektedir. Korunması gereken bazı kategoriler i) Parlamento komitelerine katılım prosedür hakları ve yasal değişiklikler önerme hakkıdır; ii) Hükûmetin gözetimi ve incelemesine katılma hakları; iii) belirli kararları için veto hakkı; iv) anayasal inceleme talep etme hakkı; v) zulüm ve kötüye kullanıma karşı korunma hakkı. Anayasalar, ilgili parlamento kuralları tarafından geliştirilecek olan muhalefetin bu haklarını genel bir şekilde tanıyabilir⁷⁰.

Parlamente sistem ya da kısaca parlamentarizm; Yürütmenin parlamentonun kontrolünde olduğu demokratik bir hükûmet sistemidir. Parlamente sistemlerde devlet başkanı veya cumhurbaşkanı ülke yönetiminde pasif sembolik bir konuma sahiptir ve ülkeyi temsil eder.⁷¹

İngiltere, İskandinavya veya Benelüks ülkeleri gibi anayasal monarşi rejimine sahip çoğu ülkede demokrasi, parlamente rejimden sonra tanıtıldığına dair birden fazla çalışmalar literatürde yer almaktadır. Ama Cengiz Han dönemindeki Büyük Moğol İmparatorluğu'nun (İh Mongol Uls) Parlamente rejimine sahip Kurulların varlığından araştırmacılar bahsetmesine rağmen konu üzerinde pek çalışılmamıştır. Bugünkü Moğolistan'ın Parlamente sistemiyle yönetilmesinin sebeplerinden biri tarihi Cengiz Han dönemindeki Büyük Moğol İmparatorluğu'nun (İh Mongol Uls) parlamente sistem unsurların içermesinin bir sonucudur. İkinci Bölümde Moğolistan'da Parlamento'nun ortaya çıkışını, tarihini, gelişimini ve monarşi dönemindeki Meclisler incelenecektir.

1.3. Moğolistan Hükûmet Sistemi Eleştirisi

Parlamente sistem, hükûmetin halk tarafından seçilen parlamento tarafından kurulduğu, parlamentoya karşı sorumlu olduğu ve yürütme yetkisini kullandığı bir sistemdir. Hükûmet parlamentonun güvenini kazanmazsa istifa etmektedir.

Yapılan çalışmalarda, Moğolistan'ın 1992 Anayasası'nın parlamente yönetim kurduğuna inanırken bazı bilim adamları onun yarı başkanlık hükûmet biçimine sahip olduğu kanaatindedir. Anayasa'nın 20. maddesi, Devlet Büyük Kurulu devletin en yüksek organı olduğunu belirtmekte, bu da parlamente sistem yönetim anlamında yorumlanmaktadır⁷².

⁷¹ Karagöz, Kasım, (2007). "Çağdaş Siyasal Rejimlerde Etkin Yürütme Olgusu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt XI, Sayı 1-2, s. 711-752.

⁷² Batmönkh, D., Chuluunbaatar G. (1997). Töriin baiguullagyn togtoltsoond eedreetei asuudal, öndör. "Zasgiin gazryn medee", UB, 230-232.

Aslında 1992 Anayasası yarı başkanlık sistemin unsurları içermektedir. Ancak 2000 değişikliği parlamenter sisteme yakınlaşmaya katkıda bulunmuştur. Çünkü yarı başkanlık hükûmetinin temel özelliği; hükûmet kurulurken sadece meclis çoğunluğunun değil, cumhurbaşkanının da onayını ve güvenini gerektirmesidir. Ancak 2000 yılından itibaren cumhurbaşkanının katılımı sınırlandırılmıştır ve kimin başbakan olacağına parlamento çoğunluğu karar vermektedir, hükûmet üyeleri ise başbakanın önerisi ile atanmaktadır⁷³. Parlamenter sisteme sahip bir ülkede, başbakan parlamento tarafından seçilir ve çoğunluk başbakana güvenilmemesi durumunda hükûmet istifa etmektedir. Cumhurbaşkanının başbakana güven duyması gerekmez. Almanya, Estonya ve Finlandiya gibi ülke örneklerinde bunu görmek mümkündür⁷⁴.

Demokrasi Endeksi'ne göre⁷⁵ tam demokratik olduğunu iddia eden 20 ülke bulunmaktadır. ABD, Almanya, İngiltere, Japonya, Kuzey ve Batı Avrupa ülkeleri bunlardan bazılarıdır. Bunlardan sadece Amerika Birleşik Devletleri başkanlık sistemine sahiptir⁷⁶. Diğerleri parlamenter veya yarı başkanlık sistemine sahip ülkeleridir. Post-sosyalist ülkeler arasında, başkanlık sistemini seçen ve demokrasiyi benimseyen çok az ülke bulunmaktadır. Rusya, Özbekistan, Kazakistan gibi ülkelerde başkanlık sistemi seçilmiş ancak otoriter rejimine kaymış, demokrasiyi kaybetmiştir, insan hak ve özgürlükleri ihlal edilmiştir. Freedom House'a⁷⁷ göre, bu post-sosyalist ülkelerin tümü özgür olmayan ülkeler olarak sınıflandırılmaktadır. Moğolistan'ın yanı sıra özgür olarak sınıflandırılan Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin çoğu, parlamenter veya yarı başkanlık hükûmetlerine sahiptir. Karşılaştırmalı siyaset bilimci Juan Linz'in uzun vadeli araştırması şu sonuca varmıştır: "Bugün dünyadaki istikrarlı demokrasilerin büyük çoğunluğu, yürütme gücünün yasama çoğunluğu tarafından yaratıldığı ve ona bağlı olduğu parlamenter rejimlere sahiptir. Öte yandan Amerika Birleşik Devletleri, köklü bir anayasaya sahip tek başkanlık demokrasisidir⁷⁸."

⁷³ Moğolistan Anayasası, 3. Bölümünün 33.1,2, 39.2

⁷⁵ EIU.com. "Democracy Index 2021- Economist Intelligence Unit". Erişim tarihi: 50/03/2023 <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>

⁷⁶ Zulifikar, S. Parlamyentyn bolon yerönkhiilögchiin zasaglalyn ündsen shinj chanaruud. Sudalgaany barimtuud. P:7.

⁷⁸ Juan Linz, (1997). Presidentialism, and Democracy: A Critical Appraisal.

Başkanlık sistemde, halk tarafından seçilen cumhurbaşkanı, yalnızca devlet başkanının yetkilerini kullanmakla kalmaz, aynı zamanda hükûmete başkanlık eder ve yasama organından bağımsız olarak hareket etmektedir. Ordu, polis, maliye gibi tüm önemli yetkiler tek bir kişide, yani cumhurbaşkanında toplandığı için, onu kontrol etmek oldukça zorlaşmaktadır. Cumhurbaşkanını görevden almak neredeyse imkânsız olduğu için görev süresinin sonuna kadar görevde kalmaktadır. Cumhurbaşkanı, halk tarafından seçilmesi anlamında parlamentoya benzese de tek başına karar alması anlamında, parlamentodan daha hızlı karar alıp gücünü artırabilmektedir. Böylece demokratik sistemden diktatörlük sistemine hızlı geçişin koşulları yaratılmış olmaktadır⁷⁹. Başkanlık sisteminin dezavantajlarında bahsedersek,

1. Yasama ve yürütme organlarının farklı seçim yoluyla gelmesi, farklı meşruiyet kaynağına dayandırmaktadır. Bu nedenle anlaşmazlıkların ortaya çıkması mümkündür. Birbirine etkide bulunma imkânları son derece zayıf ve esnek olmayan sistem, tıkanıklıkların demokratik yolla çözümlenmesini imkânsız hale getirebilmektedir⁸⁰.
2. Başkan ile Yasama organına hâkim çoğunluğun farklı partilere mensup olması durumunda bu durum daha belirgin sorunların ortaya çıkmasına yol açabilir⁸¹.
3. Yasama ve yürütme organları ayrı seçim yoluyla iktidara geldiği için ikili bir demokratik meşruiyet söz konusudur. Bu durumda halka birçok vaatte bulunan başkanın, bu vaatleri yerine getirebilmesi için ihtiyaç duyduğu yasal düzenlemeleri yasama organından çıkarılmadığı takdirde, yasama organını sınırlandırabilir. Böyle bir durumda demokratik olmayan rejim söz konusu olabilmektedir.
4. Başkanın şahsında toplanan gücün veya iktidarın, diktatörlüğe dönüşmesi ihtimali de hep dile getirilen kusurlardan biridir⁸².

Amerika Birleşik Devletleri dışında, başkanlık sistemi uygulayan ülkelerde demokrasiye rastlamak neredeyse imkansızdır. Demokrasi endeksine göre, Kosta Rika ABD'ye en

⁷⁹ Lündendorj, N. (2005). Töriin onol. Ulaanbaatar, 49-56.

⁸⁰ Güneş, T. (1956). Parlamenter Rejimin Bugünkü Manası ve İşleyişi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları.

⁸¹ Kalaycıoğlu, E. (2005). Başkanlık Rejimi: Türkiye'nin Diktatörlük Tehdiidiyle Sınavı, in Başkanlık Sistemi, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayını.

⁸² Siaroff, A. (2003). Comparative Presidencies: The Inadequacy of the Presidential, Semi-Presidential and Parliamentary Distinction, European Journal of Political Research, Vol. 42., Issue 3.

yakın ülke. 1949'dan beri Kosta Rika'nın demokrasisinde herhangi bir kesinti olmadığını görüyoruz. Bu konuda en iyi üçüncü örnek Venezuela'dır.⁸³

Amerika Birleşik Devletleri'nde demokrasinin başarılı bir şekilde uygulanması için koşullar oluşturulmuştur⁸⁴. Ancak başkanlık sistemini seçen diğer ülkelerde böyle olumlu koşullar yoktu. Orta ve Güney Amerika ülkeleri, başkanlık yönetimini benimseme konusunda ABD'yi taklit etmeye çalıştılar, ancak darbeler ve isyanlar sıklıkla istikrarsızlığa neden olmuştur.

Moğolistan parlamenter demokratik sistem ile gelişebilir ve ülke olarak demokrasi korunmalıdır. Çünkü demokrasi, Moğolistan'ın istikrarlı kalkınmasının garantisidir. Demokrasi, bağımsızlığın korunmasına, insan haklarının korunmasına, çevreye özen gösterilmesine ve ekonomik kalkınmaya izin vermektedir. Moğolistan'da demokrasinin teminatı parlamenter hükûmet sistemidir. Son dönemde Moğolistan'ın ancak başkanlık sistem ile kalkınacağını söyleyen siyasiler ve siyasi partiler bulunmaktadır. Adına cumhurbaşkanlığı denilse de bunlar, Moğolistan'ı diktatörlük rejimine dönüştürme ihtimali bulundurabilmektedir. Örneğin, 2012 parlamento seçimlerinde Moğolistan Ulusal Demokratik Partisi, ülkenin Kazakistan gibi bir başkanlık sistemi ile kalkınması için kampanya yürütmüştür.

Ayrıca son yıllarda Moğolistan Halk Partisi (MAN), Moğolistan'daki parlamenter sistemi ortadan kaldıran ve onu neredeyse sınırsız yetkilere sahip başkanlık rejimine aktaran bir Anayasa taslağı geliştirmiş ve bunu teşvik etmektedir. Bu, mahkemelerin bağımsızlığını, yargıçların bağımsızlığını, insan hak ve özgürlüklerinin güvencesini ortadan kaldırmaktadır. Anayasal demokrasinin temel ilkelerinin neredeyse tamamını reddeden bir proje olarak görülmektedir.

20. yüzyılın ikinci yarısında dünyanın dört bir yanında 100'den fazla ülkeyi kapsayan diktatörlük rejiminden demokrasiye geçiş süreci yaşanmıştır. Bu ülkelerin tarihi, demokratikleşme sürecinin birleşik bir gerileme ve toparlanma olgusu olduğunu göstermektedir. 20. yüzyıl tarihinde bazı ülkeler diktatörlükten demokrasiye geçerken, bazıları da demokrasiden diktatörlüğe geri çekilmiştir. Doğu Avrupa, Orta Asya ve Latin

⁸³ Karlis, Nicole, (2018). New report classifies US as a "flawed democracy"- Partisanship and Trump were to blame for the US's dismal ranking in the Economist's annual Democracy Index report..

⁸⁴ Madison, J. (1788). 'The Particular Structure of the New Government and the Distribution of Power Among Its Different Parts', The Federalist Papers, 47.

Amerika'daki siyasi rejimlerin değişim ve geçişleri, gelecekte de böyle bir sürecin devam edeceğini göstermektedir⁸⁵. 21. yüzyılda dünyadaki demokrasi durumunun düzelip düzelmeyeceği, liberal demokrasilerin sayısının artıp artmayacağı ve yeni restore edilmiş demokrasilerin gelecekteki gelişiminin ne olacağı birçok faktöre bağlıdır.

Parlamente sistem ile Başkanlık sistemini karşılaştırsak:

1. Parlamente sistemde, hükümet başkanı ve kabinesi yasama organına bağımlıdır. Yasama organı hükümete güvenme yetkisine sahiptir ve görevden almaya açıktır. Ancak başkanlık sisteminde, hükümetin başı cumhurbaşkanıdır ve Anayasa'da öngörüldüğü gibi cumhurbaşkanı belirli bir süre için seçilmektedir. Başkanın yasama organı tarafından görevden alınması çok zordur ve uygulamaya göre böyle bir ihtimal ancak cumhurbaşkanının bir suça karışması gibi özel durumlarda mümkündür⁸⁶.
2. Başkanlık sisteminde hükümetin başı olan cumhurbaşkan doğrudan halk tarafından seçilirken başbakan yasama organı tarafından atanmaktadır. Farklı ülkelerde başbakanı seçme ve atamanın farklı biçimleri vardır.
3. Parlamente sistemde yürütme yetkisi kolektif veya kabine teşkilatı tarafından, başkanlık sisteminde ise bireysel veya meclis dışı bir sistemde kullanılmaktadır.
4. Kabine teşkilatında başbakanın konumu ve rolü kabinenin diğer üyelerine bağlıdır ve alınan kararlar kolektiftir. Ancak Cumhurbaşkanlığı, söz konusu olduğunda, kabine üyelerinin danışman ve yardımcı rolüne sahip oldukları daha sık görülmektedir. Dolayısıyla parlamente bir hükümette hükümetin kararı sadece başbakanın değil tüm kabinenin görüşünü temsil ederken, cumhurbaşkanlığı hükümetlerinde cumhurbaşkanı, üyelerin tavsiyelerine aykırı kararlar alabilmektedir.

Parlamente sistemde yürütme doğrudan yasama çoğunluğuna bağlıdır ve parlamentodaki çoğunluğun desteğini ve konumunu korumak gerekmektedir. Parlamentoda çoğunluğun güçlendirilmesi için parti teşkilatının, düzeninin, uzlaşının ve iş birliğinin sağlanması gerekmektedir. Taraflardan biri çoğunluğa ulaşamazsa, çoğunluğu oluşturmak ve karşılıklı çıkarları gerçekleştirmek için bir parti veya koalisyona ihtiyaç duymaktadır.

⁸⁵ Reilly, B. (2011). Semi-Presidentialism and Democratic Development in East Asia. In: Elgie R, Moestrup S, Yu-Shan W. (eds), Semi-Presidentialism and Democracy. Palgrave Macmillan, London, 43-44.

⁸⁶ Tsebelis, G. and Alemán, E. (2005). 'Presidential Conditional Agenda Setting in Latin America', World Politics, pp. 396-420.

Parlamenteer yönetişim, hkmetin gücünü bir bireye bağımlı olmaktan çıkarıp daha çok siyasi parti kurumuna baėlamaktadır⁸⁷.

Başkanlık sisteminde yasama ve yürütme organları bağımsızdır ve cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmektedir. Dolayısıyla parlamentodaki çoğunluğa pek bağlı değildir. Cumhurbaşkanı bir parti tarafından aday gösterilse de seçmenler anayasada belirtilen belirli bir süre için görev yapmak üzere bir partiyi değil, bir kişi yi semektedir⁸⁸.

Parlamenteer ve cumhurbaşkanlığı hkmetlerinin karma versiyonları da vardır ancak bunlar, g açısından parlamenteer veya başkanlık olarak görülebilse de ikisinden birine daha fazla vurgu yapılmaktadır. Yukarıdaki iki yönetişim biçiminin yaygınlığı ülkeler arasında büyük farklılıklar göstermektedir.

Batı ve Doğu Avrupa demokrasilerinin çoğu (Fransa hariç) parlamenteer hkmet sistemlerine sahiptir⁸⁹. Parlamenteer hkmet, eski İngiliz kolonilerinde de yaygındır. Başkanlık sistemi Amerika Birleşik Devletleri'nde ortaya çıkmış ve Latin Amerika'nın yanı sıra Filipinler, Güney Kore ve eski Sovyetler Birliği'nde de yaygındır. Özellikle 1980'li ve 1990'lı yıllarda Latin Amerika ve Asya'daki tüm yeni demokratik ülkeler ile eski Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki 25 ülkenin dörtte üçü başkanlık hkmeti sistemini semiřtir⁹⁰.

Dünya lkelerinin tecrübelerine, demokrasi düzeyine ve araştırmacıların itibarına bakıldığında, parlamenteer hkmete göre başkanlık sisteminin birçok zafiyetinin olduğu ve her ülkeye uyum sağlama konusunda zayıf bir sistem olduğu görülmektedir. Başkanlık sistem ve parlamenteer systemin karşılaştırmalı çalışmaları, siyaset biliminde teorik ve ampirik düzeylerde sıklıkla yürütülmüştür. Bunlardan en sağlam temelli ve teorik temelli araştırma Juan Linz tarafından yapılmıştır. Linz (1990, 1994) alışmasında, iki hkmet biçimini karşılaştırmış ve bunu yaparken başkanlık sisteminin olumsuz ynlerini

⁸⁷ Johannsen L. (2003). The Index of Presidential Authority. Explorations into the measurement and impact of a political institution. Paper prepared for the ECPR Joint Sessions of Workshops. Edinburg.

⁸⁸ Krouwel A. (2003). Measuring Presidentialism of Central and East European Countries. Working Papers Political Science, Amsterdam: Vrije Universiteit.

⁸⁹ Presidency.ucsby.edu. Peters, G., (2017). 'Presidential Vetoes', J. T. Woolley and G. Peters (eds), The American Presidency Project, 2016. Erişim Tarihi: 02/04/2023
<http://www.presidency.ucsby.edu/data/vetoes.php>.

⁹⁰ Reilly B. (2011)., Semi-Presidentialism and Democratic Development in East Asia. In: Elgie R, Moestrup S, Yu-Shan W. (eds), Semi-Presidentialism and Democracy. Palgrave Macmillan, London, 43.

eleştirmiş ve parlamenter hükûmetin çeşitli gerekçelerle demokrasinin gelişmesine daha yakın olduğunu kanıtlamaktadır⁹¹.

Linz'e göre başkanlık sistemin ilk zayıflığı esnek olmamasıdır. Parlamenter sistemde bir siyasi parti seçilir ve hükûmet gücünü kullanır, başkanlık sisteminde ise anayasada belirtilen bir süre için görev yapmak üzere bir kişi seçilmektedir. Cumhurbaşkanı işini çok iyi yapsa bile görev süresi uzatılamaz ve cumhurbaşkanı görevini yapamıyorsa meclis tarafından görevden alınma olasılığında yoktur. Başkan, ancak ciddi bir şekilde hastaysa veya ciddi bir suça karışmışsa görevden alınabilmektedir. Bu gibi durumlarda cumhurbaşkanı kendisi istifa edebilir, ancak bu ülkeler tarihinde nadiren olmuştur.

Görevden alma ile de görevden alınabilir ancak bu uzun zaman alır ve parlamentonun mutlak çoğunluğunu gerektirmektedir⁹². Parlamento cumhurbaşkanına güvenmiyor ama onu görevden alamıyorsa sosyal, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık tehlikesi ortaya çıkabilmektedir. Ancak parlamenter yönetimde bu tür sorunlar yaşanmaz ve parlamentonun çoğunluğu hükûmetin başkanına güvenilip güvenilmeyeceğine kısa sürede karar verebilmektedir. Güven duyulmadığında, hükûmet istifa eder ve sosyal, siyasi veya ekonomik istikrarsızlığa yol açmadan bir sonraki yeni hükûmet kurulmaktadır. İktidar partisi, hükûmet başkanı ve üyeler gibi kişileri değiştirerek politika programlarını sürdürme olanağına sahip olacaktır. Bu nedenle, başkanlık sistemde olmayan daha fazla esneklik yaratmaktadır.

Linz'in ikinci argümanına göre, başkanlık sistemi "iki başlı" bir hükûmet yaratmaktadır. Parlamenter sistemde sadece yasama organının üyeleri doğrudan halk tarafından seçilir ve onları temsil eder, başkanlık sisteminde ise hem cumhurbaşkanı hem de parlamento doğrudan halk tarafından seçilir, yani her ikisi de halkın yasal temsilcisidir⁹³.

Başkan ve yasama organı arasındaki kuvvetler ayrılığı, başlangıçta Amerika Birleşik Devletleri'ndeki yürütme organı üzerinde kontroller yaratmayı amaçlasa da aslında başkana daha fazla yetki vermiş ve karşılığında başkanın görev süresini kısaltarak gücünü sınırlamıştır⁹⁴. Ancak bu, olumsuz siyasi sonuçlara yol açabilmektedir. Her şeyden önce

⁹¹ Yüksel Alper Ecevit and Ekrem Karakoç, (2017)., The perils of semi-presidentialism, 21-22.

⁹³ Mainwaring S. Shugart M.S. Juan Linz, (1993)., presidentialism, and democracy: a critical appraisal. Notre Dame: The Helen Kellogg Institute for International Studies.

⁹⁴ Roads to democracy: a tribute to Juan J. Linz/ Joan Marcet a.o., eds. Barcelona: Institut de Ciències Polítiques i Socials, 2007.

bu olay, bir seçmenin en çok desteklediği adaya oy vermesi gerektiği şeklindeki demokratik ilkeyi ihlal etmektedir. Öte yandan artık çalışamayacak durumda olan cumhurbaşkanı için zihinsel ve fiziksel çabalar azalmaktadır. Ancak parlamenter sistemde başbakanlık için böyle bir süre sınırlaması yoktur. Linz'in bu argümanlarına ek olarak, dünyadaki ülkelerin uygulamalarından da görüldüğü gibi, başkanlık yönetiminin zayıflıkları birçok yönden kendini göstermektedir⁹⁵. "Kazanan her şeyi alır" ilkesi başkanlık kuralı için geçerlidir⁹⁶.

Başkanlık sistemde seçimi kazanan parti bir sonraki seçime kadar çıkarlarını tek başına sürdürebilir ve yürütmeye tek bir gücün liderliği güçlenmektedir. Başkanın partisi de parlamento seçimlerinde sandalyelerin çoğunluğunu kazanırsa, bir partinin veya oligarşinin siyasetteki özel etkisi günümüz Rusya örneğinde görülebilmektedir.

"Kazanan hepsini alır" ilkesi, çoğunluk seçim sistemlerinin olduğu parlamenter sistem için de geçerli olsa da bu durumda kazanan bir birey değil, bir partidir. Kaybeden biri olarak hâlen parti konumundadır ve siyasi arenada muhalefet rolünü oynamaya devam etmektedir. Derin etnik ve dini farklılıkların olduğu bir toplum için, yukarıdaki ilkelere dayalı başkanlık sistemi çok tehlikelidir. Bunun nedeni, başkanın kendisinin herhangi bir etnik veya dinî grubun temsilcisi olması ve bu da toplumun diğer kesimlerine karşı ayrımcılık yapma eğilimi yaratmasıdır. Öte yandan, kabine teşkilatı ile parlamenter sistemi, çeşitli sosyal grupları temsil edebilme avantajına sahiptir.

Otoriteden demokrasiye geçen ülkelerde başkanlık sisteminin olumsuz etkileri güçlü olarak görülmektedir⁹⁷. 1990'lardan bu yana, komünizm sonrası ülkelerde demokrasiye geçiş süreciyle bağlantılı olarak, başkanlık ve parlamenter sistem üzerine birçok karşılaştırmalı çalışma yapılmış, bunların çoğu, Linz'in argümanlarını destekleyen sonuçlara ulaşmıştır.

Power ve Gashirowski, gelişmekte olan 56 ülkeyi incelemişler⁹⁸ ve iki hükümet sistem biçiminin siyasi rejimi doğrudan etkilemediği ancak siyasi süreçleri, kararları, ekonomik

⁹⁵ Multinational state-building: considering and continuing the work of Juan Linz/ Mohammad-Saïd Darviche, ed. Montpellier: Pôle Sud, 2008

⁹⁷ Elgie, R. (2007). Varieties of Semi-Presidentialism and Their Impact on Nascent Democracies. "Taiwan Journal of Democracy", V. 3, No 2: 53-71.

⁹⁸ Power, Timothy J., and Mark J. Gasiorowski. (1997). "Institutional Design and Democratic Consolidation in the Third World. "Comparative Political Studies, Vol. 30, pp. 123-55.

gelişmeyi birçok yönden etkiledikleri sonucuna varmışlardır. Hükûmet yapısının yeni demokrasilerin düzeyi, kamu politikaları, sivil özgürlükler, ekonomi ve genel demokrasi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu vurgulanmaktadır. Araştırmacı Przeworski⁹⁹, 1950 ile 1990 yılları arasında 135 ülkenin istatistiklerini incelediği araştırmasına dayanarak "parlamentar sistemlerin başkanlık sistemlerinden çok daha uzun ömürlü olduğu..." sonucuna varmıştır. Diğer bir deyişle, demokratik bir sistem olarak, parlamentar hükûmet sistemi daha "bağımsızdır" ve hayatta kalma konusunda daha yeteneklidir.

Arendt Lijphart, 1977'den 1996'ya kadar incelediği istikrarlı demokrasiye sahip olan ülkelerden toplam 36 ülkeyi istikrarlı liberal demokrasiler olarak tanımlamıştır¹⁰⁰. Lijphart'ın araştırmasına göre, 36 ülkeden sadece beşinde başkanlık hükûmeti vardır. Ayrıca 2000 yılına kadar devam edecek olursak 36 liberal demokrasinin sayısı 34'e düşmüş ve başkanlık hükûmetine sahip Venezuela ve Kolombiya bu sayıdan çıkarılmış ve geriye sadece Amerika Birleşik Devletleri, Kosta Rika ve Fransa kalmıştır¹⁰¹. Bu nedenle, liberal demokrasilerin yalnızca yüzde 10'undan daha azının başkanlık hükûmetlerine sahip olduğu sonucuna varılabilir. 1970'lerde başlayan demokrasinin "üçüncü dalgası"nın başlangıcında parlamentar sistem, İspanya'da Franco diktatörlüğünün bıraktığı izlerin ve siyasi çatışmaların ortadan kaldırılmasında özel bir rol oynamıştır. Güney Avrupa'da eskiden otoriter rejimlere sahip olan Yunanistan, İspanya ve Portekiz gibi ülkeler, başkanlık hükûmet sistemini parlamentar rejime çevirerek demokrasiye başarıyla geçiş yapmışlar ve artık liberal demokratik ülkelere biri hâline gelmişlerdir¹⁰².

Komünizm sonrası ülkelerde başkanlık ve parlamentar sistemin demokrasi düzeyi üzerinde farklı etkileri olmuştur. Amerika Birleşik Devletleri'nden Freedom House'un 2018 yılında yaptığı "State of Freedom in the World" araştırmasında dünya ülkeleri

⁹⁹ Hipsher, Patricia L. (1997). "The Failure of Presidential Democracy." *JourInteramerican Studies and World Affairs*: Summer.

¹⁰⁰ Performance in Thirty-Six Countries. New Haven: Yale University Press Lijphart, Arend. 2000. *Democracy in the Twenty-First Century: Can We Be Optimistic?*. The Eighteenth Uhlenbeck Lecture. Wassenaar: NIAS

¹⁰¹ Lijphart, Arend. (1999). *Patterns of Democracy: Government Forms*.

¹⁰² Samuels, David. Kent Eaton. (2002). *Presidentialism And. Or, and Versus Parliamentarism: The State of the Literature and an Agenda for Future Research*. Presented at the Conference on Consequences of Political Institutions in Democracy, Duke University.

“özgür, yarı özgür ve özgür değil” olarak sınıflandırılmıştır. Komünist olarak bilinen 28 ülke şu şekildedir¹⁰³:

Tablo 1: Komünist Ülkeler

Özgür Ülkeler	Yarı Özgür Ülkeler	Özgür Olmayan Ülkeler
Çekya	Arnavutluk	Azerbeycan
Estonya	Makedonya	Kazakistan
Macaristan	Bosna Hersek	Belarus
Litvanya	Gürcistan	Türkmenistan
Polonya	Moldavya	Rusya
Slovenya	Ukrayna	Tacikistan
Slovakya	Ermenistan	Özbekistan
Letonya	Kırgızistan	
Bulgaristan		
Moğolistan		
Romanya		
Sırbistan ve Karadağ		
Hırvatistan		

Kaynak: (Ts. Munhtsetseg, 2018)

Bu tabloda da görüldüğü üzere araştırmacılar demokrasiden geri çekilme ve demokrasiden otoriter rejimlere geçişin nedenlerini ekonomik gelişme, kültür, savaşlar, dış saldırganlık, ideolojik farklılıklar, seçim sistemleri gibi pek çok faktörle açıklamışlardır. Komünizm sonrası ülkelerde gözlenen gerilemenin nedeni başkanlık sistemidir. Araştırmacı S. Fish, sözde yarı-özgür ve özellikle özgür-olmayan ülkelerin siyasal sisteminde aşağıdaki ortak özelliklerin gözlemlendiğini vurgulamaktadır¹⁰⁴. Başkanlık sistemini seçen ülkelerin tamamı otoriter rejime geçerken, parlamenter

¹⁰³Cia.gov. Central Intelligence Agency. 2004. CIA World Factbook. Erişim Tarihi: 11/02/2023 <http://www.cia/publications/factbook/countrylisting.html> Aanb P. 2004. Apa4uSbH Tyxat. Y5. A MOH

¹⁰⁴ Fish, MS. (2006). Stronger legislatures, Stronger democracies, Journal of Democracy Volume 17, National Endowment for Democracy and The Johns Hopkins University Press.

hükûmeti sistemi seçen ülkeler demokratik rejime geçmeyi başarmıştır. Bunların arasında cumhurbaşkanı, ulusun bağımsızlığının ve ulusal ilerlemenin lideridir ve birçoğu, eski Sovyetler Birliği'nin dağılmasından bu yana ülkeyi süresiz olarak yönetmektedir.

Araştırmacılar tarafından yarı demokrasiler ve otoriter rejimler olarak sınıflandırılan bazı post-komünist ülkelerde, post-başkanlık sistemi gözlemlenmiştir. Örneğin, Arnavutluk'un parlamenter sistemi cumhurbaşkanına çok fazla yetki vermektedir. Arnavutluk eski Başkanı Berisha, gücünü anayasayı değiştirmek ve yetkilerini artırmak için kullanmıştır. Ermenistan'da da aynı anayasaya göre cumhurbaşkanının yetkileri bulunmaktadır. Belarus örneğinde, bağımsızlıktan sonra, eski Yüksek Konsey ana gücü elinde tutmuş ancak 1994'te parlamenter kuralın yerini doğrudan seçilmiş bir başkan almıştır. Hırvatistan anayasası başlangıçta yasama ve yürütme arasında nispeten net bir kuvvetler ayrılığı sağlasa da 1990'da savaşla ilgili sorumluluklar nedeniyle seçilen Başkan Tuğman, yasama organının yetkilerini kısıtlamak ve yürütmeyi merkezileştirmek için anayasayı değiştirmiştir. 2000 yılında cumhurbaşkanının yetkileri azaltılmış ve hükûmet tamamen parlamenter sisteme geçmiştir. Kazakistan ve Kırgızistan örneğinde, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren güçlü bir başkanlık yönetimi tesis edilmiştir. Rusya örneğinde, güç dağılımı ve dengesi belirsiz olmakla birlikte Anayasa'ya yansıtılmıştır. Ancak, yasama organı üstün yetkiye sahip olsa da gerçekte parlamento, cumhurbaşkanının kararını reddedemez¹⁰⁵. Sonuç olarak, cumhurbaşkanına güçlü yetkiler veren yeni bir anayasa kabul edilmiştir.

Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki otoriter rejimlere ve tek adam yönetimine karşı hareketlerin başarısı, Orta Avrupa ve diğer Orta Asya ülkelerindeki muhalefet güçlerini harekete geçirmiş ve böyle bir sürecin gelecekte tekrar tekrar yaşanabileceği tahmin edilebilmektedir.

Dünya ülkelerinin, özellikle de otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş yapan ülkelerin uygulamalı ve teorik çalışmalarına göre, Moğolistan'da 1992 Anayasası ile güvence altına alınan parlamenter yönetiminin değiştirilmesine gerek olmayabilir, çünkü başkanlık sisteminin önemli olumsuz sonuçları bulunmaktadır.

¹⁰⁵ Lydia, B. (2016). Political Institutions in East Timor: SemiPresidentialism and Democratisation, by Routledge, New York.

BÖLÜM 2: MOĞOLİSTAN'DA PARLAMENTER SİSTEMİN KÖKENLERİ VE TARİHSEL GELİŞİMİ

2.1. Moğolistan'da Parlamento Gelişiminin Tarihçesi

Moğolistan'da parlamentarizmin ortaya çıkışı, gelişimi ve gelecekteki yaklaşımı belirlemek için Moğolistan'ın 1992 Anayasası öncesi dönemindeki meclislerin tarihini, özellikleriyle ele almak gerekmektedir. Moğolistan'da parlamentarizmin temellerinin 13. yüzyılda Cengiz Han döneminde atıldığı bilinmektedir. Cengiz Han dönemindeki devlet egemen bir monarşi biçimine sahipti, ancak doğası gereği demokrasinin birçok unsurunu içinde barındıran çok özgün bir devlettir.

13. ve 14. yüzyıllarda gücünü Asya'dan Orta Doğu ve Avrupa'ya yayan Yuan hanedanı adı altında Çin'i yöneten büyük Moğol İmparatorluğu, 17. yüzyılda Mançurya hanedanlığı döneminde Çin egemenliğine girmiştir. Önce İç Moğolistan denilen bölge, ardından Dış Moğolistan denilen kuzey kısım Çin egemenliğine girdi. 1911'de Mançu hanedanının düşüşüyle Dış Moğolistan bağımsızlığını ilan ederken, İç Moğolistan Çin yönetimi altında kaldı.¹⁰⁶ Dış Moğolistan 1919'da tekrar Çin Cumhuriyeti'nin egemenliğine girmiştir. 1921'de Sovyet destekli devrimle bağımsızlığını ilan eden Dış Moğolistan, 1924'te¹⁰⁷ Moğolistan Halk Cumhuriyeti adı altında sosyalist bir cumhuriyete dönüşmüştür. Sovyetler Birliği, Çin ve Moğolistan arasındaki müzakereler, Çin'in 1945'te Dış Moğolistan'ın bağımsızlığını tanımasına kadar devam etti. Moğolların bağımsızlığını destekleyen Sovyetler Birliği, Çin'e, bağımsızlığı tanımamaları halinde Japonlara karşı savaşmayacağını belirterek onları ikna etmiştir.¹⁰⁸

20 Ekim 1945'te, Moğolistan Halk Cumhuriyeti (BNMAU) hükümet kontrollü bir referandumla bağımsızlığını ilân etmiştir. Referandumdan sonra, 6 Ocak 1946'da yapılan referandumdan sonra Çin hükümeti Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanımıştır. 1946'da Moğolistan Halk Cumhuriyeti ile Sovyetler Birliği aralarında ittifak imzalanmış ve 1961'de BM'ye kabul edilmiştir¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Günümüzde İç Moğolistan, Çin'in özerk bölgesinden biridir.

¹⁰⁷ Alan J.K. Sanders (2003). Historical dictionary of Mongolia.

¹⁰⁸ Ookhnoi, B. (2013). Mongolia: Becoming a Nation State (1911-1925), Bitpress, Ulaanbaatar.

¹⁰⁹ Ligden, B. (1976). Mongol Ulsyn Gadaad hariltsaa (1945-1970), Ulanbator, sayfa. 153.

2.1.1. Büyük Moğol İmparatorluğu'nun Teşkilatı (İh Mongol Uls)

Yapılan çalışmalarda; parlamentarizmin tarihsel geçmişinin Moğol monarşisi ile başladığı ve tüm Moğol prenslerinin toplantılarının parlamento ve parlamentarizmin özelliklerini taşıdığı kabul edilmektedir. Cengiz Han'ın (1162-1227) kurduğu devlet parlamenter sistemin özelliklerini taşımıştır. Bu dönemdeki meclis (kurul) teşkilat, şekil bakımından eski devletlerinkinden daha gelişmiştir. Büyük Moğol İmparatorluğu'nun hükümdarı Cengiz Han ve oğulları Ogedei, Guyug ve Mönhk idi¹¹⁰. Büyük kralın elinde üstün güç, büyük yönetim toplanmaktadır ve Moğol topraklarının en büyük sahibi olmuştur. Ancak ailenin altın üyelerinden (Altan Urag) biri büyük kral olarak atandığında, devletin İh Huraldai'ı (Büyük Kurulu) tarafından atanmaktadır. Kralın taç giyme töreni kurul başkanı tarafından koordine edilmektedir¹¹¹.

Moğol İmparatoru Cengiz Han'ın (1162-1227) kendi imparatorluğunda sıkı disiplin sağlayan bir yasa sistemi kurduğu öngörülmektedir¹¹². “Yasa, yasaq, zasag” şeklinde hüküm süren bu emir ve kurallar, zamanla kanunlar külliyatına dönüşmüştür. Sözcüğün Moğolca "düzenlemek" anlamına gelen -zas ya da -yas fiilinden geldiğine inanılmaktadır. Tsereg zasakh, Gizli Tarih (Mongolin Nuuts Tovchoo)¹¹³ gibi eski Moğol metinlerinde yaygın olarak bulunan ve bir savaştan önce askerleri toplama anlamında "askerleri düzene koymak" anlamına gelen bir deyimdir. Günümüz Moğol hükümetinin en yüksek yürütme organına "Zasag'ın yeri", "düzen yeri" anlamına gelen "Zasgiin Gazar" denilmektedir¹¹⁴. 3. Bölümde yürütme organın başı olan Hükümet (Zasgiin Gazar) özgü bir şekilde ele alınacaktır.

Çoğunlukla askerî ve hukukî içerikli olan bu Yasa'nın orijinal metni günümüze ulaşamamıştır. Yasa'nın içeriği 14. Yüzyıl Arap seyyahları, 13. Yüzyıl Ermeni tarihçileri ve 15. Yüzyıl İranlı tarihçilerin eserlerinden bilinmektedir. Yassa Moğol kültür ve yaşam tarzı normlarını ele almış ve yansıtmıştır.

¹¹⁰ Amar (1989). Moğolistan'ın kısa tarihi, UB, 72.

¹¹¹ Boldbaatar, J. (2007). Mongolchuud bol delkhiin tүүkh, UB, 56.

¹¹² Fsmitha.com. "Genghis Khan's Code of Laws". Erişim tarihi: 15/04/2023 <https://www.fsmitha.com/>

¹¹³ Moğolların Gizli Tarihi.

¹¹⁴ De Rachewiltz, Igor. (1993). “Some Reflections on Cingiz Qhan's Jasat”, East Asian History, No. 6: 91-104.

Bazı kaynaklarda yasa'nın yazılı olduğunu iddia etse de¹¹⁵, Siyasi analist ve yazar B. Batbayar, yasanın yazılı olmamasına rağmen sözlü gelenekle korunduğunu ve bu kuralların bazılarının daha sonraki yönetmeliklere çevrildiğini savunuyor. Büyük Yassa olarak bilinen yasa ağırlıklı olarak devlet, idare, ceza, medeni hukuk, askeri disiplin ve hukukta teşkilat kurallarını içeren ceza hukuku kurallarından oluşmaktadır¹¹⁶.

Amacı Cengiz Han'a itaat, göçebe kabilelerin birbirine bağlanması ve haksızlığın cezalandırılmasıdır. Mülkiyet hariç olmak üzere daha ziyade insanların yaşamıyla ilgili yassalar çıkarılmaktadır ve gerçekten itiraf etmedikçe kimse suçlu sayılmamaktadır¹¹⁷. Birçok kararnamenin amacı muhtemelen Moğolların sosyal ve ekonomik anlaşmazlıklarını ortadan kaldırmaktı. İnsanlardan hayvan çalmamak, yolcularla yiyecek paylaşmak, başka ailelerden kadın kaçırmamak ve askerlikten kaçışı engellemek gibi kurallar mevcuttu. Yassa Moğol kültür ve yaşam tarzını yansıtmaktadır. Cengiz Han, tamamen din özgürlüğüne izin veren bir kurum kurduğu için, yönetimi altındakiler, Yassa'nın yasalarına uyulduğu sürece, istedikleri gibi ibadet etmekte özgürdü.

Çok büyük olması ve devlet hazinesinde saklanması nedeniyle deve üzerinde taşındığı kabul edilen Cengiz Han Yasa'sı sonraki dönemlerde de geliştirilmiştir. Cengiz Han, Kanun'un emirlerini oğlu Çağatay'a emanet etmiştir¹¹⁸. Çağatay sert idi ve yasayı harfi harfine tatbik ederdi. Bu yasalar öylesine sert uygulanıyordu ki, "Cengiz ülkesinde bakire bir kız başında altından bir taç ile ülkenin bir ucundan diğer ucuna en ufak bir tacize uğramadan giderdi." denilirdi¹¹⁹. Yasa'ya göre zina, kasten yalan söyleme, orman yakma ve suları kirletmenin cezası ölümdür. İçen kişi içkiyi bırakamıyorsa ayda ancak üç kez sarhoş olabilir. Bütün dinlere eşit ve taraf tutmadan saygı gösterilmesi, tüm fakirler, din alimleri, doktorlar, alimler ve Tanrıya adanmış tapınaklar için vergi muafiyeti gibi kuralları içerir.

Hunlar döneminden (MÖ 209) Bogd Hanedanlığı dönemine (1921-1924) kadar Moğolistan'da var olan antik, orta çağ ve tarihî feodal devletlerin kendine has özellikleri

¹¹⁵ Batbayar, B. (1999). History of Mongolia, University of Cambridge, Cambridge.

¹¹⁶ Studyres.com. Narangerel, D. (2003), "Historical Outline of Development of Mongolian Law", (A speech delivered National Taiwan University in September 2003), Erişim Tarihi: 23/04/2023 <http://studyres.com/doc/16958171/historical-outline-of-development-of-mongolian-law/>

¹¹⁷ Genghis Khan's Code of Law

¹¹⁹ Ali ibn el-Esir (1261) "Al-Kamil fi al-Tarikh" Yeni Arapça baskı Beyrut; Dar Sader (13 cilt) Cilt XII, say. 394-95

olmakla birlikte, sonunda onlar "krallıklar" idi¹²⁰. Bu nedenle, en yüksek yasa koyma yetkisini kralın kullandığı açıktır. Ancak monarşik ülkelerde kralın sınırsız yetkisini kısmen sınırlandırmak için asil temsilciler teşkilatı geçici, kalıcı, ayrıntılı veya genel bir şekilde oluşturulmuş ve çalışmıştır. Hun Hanedanlığı döneminde "24'ler Konseyi", Cengiz Han döneminde "İh Huraldai", Mançu Hanedanlığı döneminde "Noyodin Chulga"sı ve Bogd Hanedanlığı döneminde Üst ve Alt Devlet Kurulu mevcuttu¹²¹. Prof.Dr. J. Gerelbadrah, İh Huraldai'yi, yeni bir kral atamak, diğer ülkelerle savaşa girip girmeme, vergileri sıfırlama konusu gibi konularda görüşülen, karara bağlanan konuları genel uyum için yasal zemini oluşturan bir meclis olarak görmektedir¹²².

Cengiz Han dönemindeki İh Huraldai (Büyük Kurul); kralı seçme, devletin önemli sorunlarına optimal cevaplar arama ve durum tespiti temelinde krala tavsiyelerde bulunma hak ve görevine sahip bir devlet organıdır. Büyük Kurulu (İh Huraldai)'a altın aile üyelerinin yanı sıra kralın genel valileri, soylular ve önemli askeri personeli de katılmış ve doğrudan Cengiz Han'ın kontrolü altında çalışmışlardır. Büyük Kurulu (İh Huraldai), yeni tahta çıkan kralların istikrarlı bir şekilde varlığının yasal zemininin oluşturulmasında çok önemli bir rol oynamıştır¹²³.

İh Huraldai (Büyük Kurulu) Kralı atamak, devletin önemli sorunlarına en iyi cevapları aramak ve hesap verebilirlik temelinde krala tavsiyelerde bulunmak hak ve görevine sahip bir devlet kurumudur¹²⁴. Bu dönemin İh Huraldai'si, teşkilat ve şekil bakımından eski devletler dönemine göre daha sofistike hale geldi ve daha yüksek devlet teşkilatının özelliklerini taşımaktadır. Bu anlamda bazı araştırmacılar Büyük Kurul (İh Huraldai)'yi parlamentarizmin en büyük örneği olarak görmektedir. Her halükârda, İh Huraldai'nin eylemleri, o dönemde demokrasinin bir ölçüde varlığına işaret etmektedir. Kralın ana kraliçeleri, kralın oğulları, küçük erkek kardeşleri, amcaları ve diğer yakın akrabaları (Altan Urginhan) İh Hural'a dahil edilmektedir¹²⁵. Ayrıca kralın genel valileri, soyluları

¹²⁰ Boldbaatar, J. ve Lündeejantsan, D. (1997). Tüükhen töriin ulamjlal ba Mongolyn khuuli, UB, 48.

¹²² Gerelbadrah, J. (2017). Mongol ulsyn gazryn khevliin bayalag ashiglakh bodlogo, üil ajillagaa UB, 235.

¹²³ Mongoltoli, (2016).

¹²⁴ Batbold, Ts. (2018). Mongol Ulsyn töriin zasaglalyn togtoltsoony asuudald. Töriin baiguulal sudlal, UB, 31-32.

¹²⁵ Batmönkh, D, Chuluunbaatar G. (1997). Töriin baiguullagyn togtoltsoo, tüünii öndörlög dekh eedreetei asuudluud. Zasgiin gazryn medee, Ulaanbaatar, 230-232.

ve ordunun önemli üyeleri bir araya gelmektedirler. Toplantıya katılanlar fikirlerini ifade etmekte ve krala tavsiyelerde bulunmakta serbesttirler. Sonuç olarak, Büyük Kurul'a katılmayan, onay almayan kimsenin kral olarak taç giymeye yasal veya ahlaki hakkı yoktu. Temujin'in (Cengiz Han) Tüm Moğolistan Kralı olarak taç giydiği 1189'dan ölümüne kadar en az yedi defa (1189, 1202, 1204, 1206, 1216, 1219) Büyük Kurul (İh Huraldai) toplanmıştır¹²⁶.

Toplantının tarihi ve görüşülecek konular önceden duyurulmaktaydı ve toplantıya katılanlar önceden zihinsel, ekonomik ve psikolojik olarak özenle hazırlanmaktadır. Cengiz Han'dan sonra 1229, 1235, 1246 ve 1251 yıllarında büyük bir kalabalık ve geniş çaplı bir Büyük Toplantı gerçekleşmiş, Ögodei, Guyug ve Münkhi Han'ın yükselişi gibi birçok önemli konunun görüşülüp karara bağlanması sağlanmıştır. Toplantıda alınan kararlar kamuoyuna duyurulmuş, devlet sırrı niteliğindeki hususlar titizlikle korunmuştur¹²⁷.

Cengiz Han'ın büyük bir gücü olmasına rağmen bilime saygı duymuş ve bilgelerin tavsiyelerini dinlemiştir. Bu nedenle Cengiz Han, bir Bilge Adamlar Konsey (Setsdiin Zuylul), oluşturmuş ve politika yapıcılar ve siyasi rütbesi olmayan bilim adamlarını Konsey'e dahil etmiştir. Cengiz Han, kararlarının ne kadar iyi planladığını kontrol ettirmek ve boşlukları doldurmak amacıyla Bilge Adamlar Konsey oluşturulmuştur. Ogoday Han'ın saltanatı sırasında Konseyi'nin çalışmaları ve görevleri çok netleşti. Konsey, İh Huraldai tatilinde ortaya çıkan sorunların nasıl çözüleceği konusunda tavsiyelerde bulunan önemli bir organizasyona dönüşmüştür. Özellikle Cengiz Han ve haleflerinin Batı ve Doğu'ya yaptıkları büyük seferler sırasında, Bilge Adamlar Konsey (Setsdiin Zuylul) sık sık toplanır ve önemli meseleleri karara bağlardı. Böylece Konsey, dünyanın yarısında Moğolistan'ın adını taşıyan bir hükümetin kurulmasına önemli bir rol oynamıştır¹²⁸.

Kralın Devlet Bakanları (Haan Turiin Said Nar), Cengiz Han'ın mutlak bir hükümdar olduğu döneminde yürütme ve yargı yetkisi için önemli rol oynamıştır¹²⁹. Yürütme yetkisini kullanmak için Cengiz Han, ülkede yaşamın çeşitli yönlerinden sorumlu olan

¹²⁶ Boldbaatar. J. (2007). Mongolchuud delkhii dakhiny tüükhnee, UB, 41-42.

¹²⁷ Sudryn chuulgan 2-r devter. (2002), UB.

¹²⁸ Lundeejantsan.D; Olziysaikhon.L. (2005), Parlamentarizm. UB, 32-36.

¹²⁹ Ochirbat, P. (2000). Parlamiyent, Töriin tergüünii khariltsaany tölövshilt. Shine toli. №4. 32.

devlet bakanlarını atamıştır. Bu şekilde (Muhulai Govan) olarak adlandırılan kraldan sonraki en yüksek pozisyonu atamıştır. Yapılan çalışmalarda Muhulai'nın Büyük Moğol İmparatorluğu'nun ilk başbakanı olduğuna inanılmaktadır. O dönemde yürütme yetkilerini tam olarak kralın kullandığı ve başbakanın rolünü yerine getirdiği söylenebilir. Muhulai ancak kralın ilk başbakan yardımcısıydı. Başbakan (Muhulai), devlet mührü ve belgelerden sorumluydu ve merkezi hükümet teşkilatını doğrudan yönetiyordu¹³⁰. Sonraki dönemde (Chingai) bu işlevi yanı başbakan rolünü gerçekleştirmiş görünüyor. (Chingai), Cengiz, Ogedei ve Guyu'nun üç hanlığı döneminde başbakandı (Kralın Birinci Yardımcısıydı) ve yaklaşık 50 yıl Moğol devlet işlerinde çalışmıştır. Cengiz Han, evlatlık kardeşi Shikhihutagi'yi devletin başsavcısı olarak atamıştır. Bazı araştırmacılar dikkatli bir şekilde başsavcılığın başbakanla eşdeğer bir pozisyon olduğunu yazdılar. Cengiz Han birbiri ardına başka devlet bakanları atamıştır. Örneğin, Boorchı, Zelme ve Naya'yı kendi liderliğindeki askeri işleri halletmeleri için devlet bakanı olarak atamıştır¹³¹.

Cengiz Han, hükümetini güçlendirdiğinde sadece askeri ve idari işlere değil, aynı zamanda tarım, kültür ve eğitime de ağırlık vermiş ve bu konulardan sorumlu devlet bakanları atamıştır. Prof. Dr Ç. Dalai, Todoi Cherbi'nin Hayvancılık Bakanı, Tatatunga'nın da Kraliyet Sekreterliği Başkanı ve Eğitim Bakanı olarak atandığını vurgulamaktadır¹³².

Parlamentonun doğum yeri olarak bilinen İngiltere'de 13. yüzyılda yarı soylu temsilciler teşkilatından kaynaklandığı söylenmektedir. Ancak geleneksel toplumlarda var olan temsilciler teşkilatı, halk arasından seçilen temsilciler teşkilatı değil, ırk ve mevki esasına dayalı bir teşkilatlanmadır. İngiltere Parlamentosu, İngiltere Krallığındaki yasama organıdır. 15 Haziran 1215'te 'Magna Carta Libertatum'un'¹³³ imzalanmasıyla ilk defa İngiliz Kralının yetkilerinin sınırlandırılarak, derebeylerin yetkilerinin genişletildiği belge olmuştur. Magna Carta Libertatum'un birçok hükmü olmakla birlikte 12.maddesine göre, üç vergi hali dışında¹³⁴ Kral, Magna Concilium'un rızası olmaksızın vergi

¹³⁰ mongolian-art.de: Mongolyn nuuts tovchoo, khandsan 03.03.2023.

¹³¹ Mongol ulsyn tükh. (2003), Ded boti, UB, 140.

¹³² Mongolyn tükhiin deej bichig khoyor. (1992), UB.

¹³³ Clanchy, Michael T. (1997). Early Medieval England. The Folio Society.

¹³⁴ Magna Carta Libertatum Büyük Sözleşme, (19 Haziran 1215). 12. Madde, Genel Meclisinin izni olmadıkça vergi ya da yardım parası alınmaz. Fiziksel varlığımızın diyet verilerek esaretten kurtarılması, en yaşlı oğlumuzun şövalyeliğe kabul töreni veya en büyük kızımızın ilk evliliği durumları bunun dışındadır. Bu üç amaç için makul bir yardım talep edilebilir.

toplayamamaktadır. Bu madde ile “vergiye rıza” ilkesi veya “temsilsiz vergi olmaz” ilkesi kabul edilmekteydi¹³⁵. Magnum Concilium için “parlâmento (parliament)” sözü ilk defa 1230 yılında kullanılmaya başlanmıştır. O devir için “parlâmento” kelimesi Magnum Concilium’un toplantı yapması, görüşme yapması anlamına gelmektedir¹³⁶.

Giriş bölümünde değindiğimiz gibi 1215 Magna Carta’dan 9 yıl önce 1205’te Cengiz Han’ın kurduğu devlet biçimi, meclisin kurulması, kararların oy çokluğu ile alınması genel olarak o dönemdeki devleti meseleleri meclis üyeleriyle beraber karara bağlanması gibi düzenlemeler İngiltere Krallığında Kral’a baskı yaparak düzenlenilmiştir. Cengiz Han ise kendi isteğiyle bazı yetkileri dağıtarak görevlendirilmiştir. O dönemdeki tabiatına göre Moğol tarihinde ilk parlamenter unsurlara sahip meclisi yürütmüştür. Bugün ku Moğolistan yasama organının üstün gücü olan Devlet Büyük Kurulu’nun kökeni İh Huraldai’dan¹³⁷ gelmektedir.

2.1.2. Yuan Hanedanı¹³⁸ (1280-1368) ve Siyasi Çöküş Döneminde Devlet Teşkilatı

Yuan Hanedanı, yönetim şekli açısından sınırsız güce sahip bir monarşiydi. Büyük kral, imparatorluğun tüm üstün haklarına sahiptir. Küçük kardeşi Arigbeh'i 1265'te mağlup ettikten sonra Hubilai, kendisini yalnızca Moğolistan'ın değil, Çin'in de tahtının gerçek varisi ilan etmektedir. Tarihi belgeler, Hubilai Han'ın otuz dört yıl imparatorluğun başında bulunduğu ve devlet idaresi açısından çok şey yaptığına tanıklık etmektedir. Yuan Hanedanı krallarının özelliği, bilgelikleri ve bilgileriyle kendilerini devlet işlerine adanmış olmalarıdır.

Hubilai Han'a¹³⁹ ek olarak, üçüncü kral Khaisan Hüleg (1308-1311) fermanlar çıkarmaktadır ve Çince kitap ve kutsal metinleri Moğolcaya çevirmiştir, Buyant Han (1311-1320) Moğol tarihini yazmıştır¹⁴⁰. Hubilai Han, 1271 yılında Büyük Moğol İmparatorluğu adını “Yuan” olarak belirledi ve 1279 yılında Song hanedanını devirerek başkenti Dadu’ya (bugünkü Beijing) taşımıştır¹⁴¹. Yuan hanedanının kuzey kısmı, uzun süren savaşlarla yok edildi. Yuan hanedanının ve İmparator Shizu'nun hamisi olarak

¹³⁵ R. M. Punnet. (1985), British Government and Politics, Cambridge, Gower, Dördüncü baskı, 98-99.

¹³⁶ Bülent Nuri Esen. (1970), Anayasa Hukuku: Genel Esaslar, Ankara, Ayyıldız Yayıncılık, 87-91.

¹³⁷ Cengiz Han dönemindeki Meclis adı.

¹³⁸ Hubilai’nin yönetimindeki Moğol Devleti, Yuan Hanedanı olarak geçmektedir.

¹³⁹ Cengiz Han’ın 3. Oğlu

¹⁴⁰ Lundeejantsan, D. (2016), Mongol Uls dakhi töriin erkх medliin khuvaarilalt, 2. Baskı, UB, 56-77.

bilinen Hubilai, tarımı teşvik eden ve Sarı Nehir'i restore eden politikalar uyguladı. Çin'in dış ilişkileri Yuan hanedanlığı döneminde gelişti. Yuan hanedanı ile Japonya ve Güneydoğu Asya ülkeleri arasında yakın ilişkiler gelişti. Çin'in üç büyük icadı olan matbaa, barut ve pusula, Yuan hanedanlığı döneminde Arabistan üzerinden Avrupa'ya getirildi ve Arapça astronomi, tıp ve matematik bilgileriyle İslam dini Çin'e tanıtıldı. Çin ile Arap Yarımadası arasındaki deniz taşımacılığına ek olarak, Yunnan eyaleti üzerinden kara taşımacılığı da açıktır.

Han Çinlileri 1333 yılında gizli örgütler kurarak sistemli bir ayaklanma başlatmışlar. Köylülerin başlattığı bu isyan Yuan Hanedanlığının düşüşüne doğru atılan ilk adımdır. İsyan eden Han Çinlileri “Kızıl Başörtülü Ordu” adını verdikleri bir ordu kurmaktadır. Ayaklanmanın ana karakterlerinden biri olan Zhu Yuanzhang liderliğinde " Çin'i yeni baştan kuralım" sloganıyla 1368 yılında Pekin (Bugünkü Beijing)'i ele geçirerek Çin'deki Yuan Hanedanlığının varlığını sonlandırmaktadır¹⁴².

İh Huraldai'da Büyük Kralı seçme geleneği kesinlikle Yuan Hanedanlığının ilk yıllarında kullanılmaktaydı. Hubilai 1260 yılında Kaiping şehrinde İh Huraldai tarafından seçilmiştir. Hubilai Han'ın saltanatının ilk yıllarında İh Hural, devletin önemli iç ve dış meselelerinin çözümünde kilit rol oynamaya devam etmiştir. Örneğin Japonya'ya savaş ilan etmek, Java adası ulusuna elçiler göndermek ve Annam'ı ilhak etmek gibi savaş ve dostluk konusu İh Huraldai ve Hubilai Han tarafından görüşülmüş ve karara bağlanmıştır¹⁴³. Hubilai Han, devlet bürokrasisi ve merkezi devlet idari teşkilatıdır. Kral Hubilai'dan sonra idari yetkiyi üç devlet bakanı elinde tutmaktadır. Çin kutsal metinlerinde (Gurvan Gvn) olarak geçmektedir. Ögodei Han döneminden itibaren oluşturulan bu göreve Moğol prenslerinin lideri Iljigdei, genel idarenin sağ kolu Chingai Chinsan ve Moğol devlet savcısı Shikhihutag atanmıştır. Böylece Moğol gelenekleri devlet teşkilatında bir dereceye kadar korunmuştur. Yuan'ın en yüksek yürütme organı, ZhungShushen olarak adlandırılan İçişleri Bakanlığı'dır¹⁴⁴. İçişler Bakanlığı'na bağlı altı bakanlık, önce seleflerine, sonra da büyük krala karşı kendi görevlerinden sorumluydu.

¹⁴² Oxfordbibliographies.com. Robinson, David. (2017). Yuan Dynasty, Oxford Bibliographies, Oxford University Press, Erişim Tarihi: 22/03/2023 <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199920082/obo-9780199920082-0025.xml>

¹⁴³ Igor de Rachewiltz, In the service of the Khan: eminent personalities of the early Mongol-Yüan period, p. 599

¹⁴⁴ Chuluunbaatar, G. (2009), XX, XXI зууны зааг үеийн Монголын улс трийн өөрчлөлт, ардчиллын хөгжил. UB, 23-27.

Örneğin, Maliye Bakanlığı devlet hazinesi, hane ve nüfus sayımlarını yapmaktan sorumluydu ve Sanayi Bakanlığı el sanatları, kanal kazma, su tehlikelerinden korunma ve baraj inşa etme gibi geniş çaplı sosyal faaliyetlerden sorumludur¹⁴⁵.

Siyasi çöküş dönemi'nde (1368-1691), Yuan Hanedanlığına karşı isyanlar tekrar tekrar patlak vermiş ve 1368'de isyancılar Daidu'yu ele geçirmiştir. O dönemdeki Kral Togoontumor Daidu'dan kovulmuş ve Yuan Hanedanı temelde ortadan kalkmıştır. Kuzeye sürülen Moğollar, ülkelerinin adını Kuzey Yuan Eyaleti olarak değiştirerek Çin'i yeniden fethetmeye çalıştılar ancak 1390'larda bu politikadan vazgeçmiştir. 1399'da Cengiz Han dönemindeki üç sağcı (Ordos, Arvan hoyr tumed, Yunsheebvv, Asud, Harçın), üç solcu (Tsahar, Khalkh, Uriankhai) ve dört oirad kabilesi, Altı Tumen Khalkh Moğolu ve Dört Tumen Oirad şeklinde ikiye ayrılmıştır. Oirdler Moğolistan'dan ayrılarak bağımsız Oird devletini kurdular ve böylece Moğolistan ikiye ayrılarak birbiriyle savaşmıştır. Geçmişte Moğol kralının Oird lideri tarafından öldürülmesi Oirdlerin ayrılmasına yol açmıştır. 14. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Altı Tumen Khalkh Moğolu (Zurgaan Tumen Khalkh) ve Dört Tumen Oirad (Durvun Tumen Oirad) olarak adlandırılan Moğollar, Hyangan Dağları'ndan Tengur Dağı'na, Sibiry'a'dan Çin Seddi'ne kadar olan bölgede yaşamıştır¹⁴⁶. Bunlar bağımsız dağınık hanlıklar dır. Bu dönem Moğol tarihinde Küçük Krallar dönemi olarak bilinmektedir¹⁴⁷.

Moğolistan'ı tekrar birleştiren kişi Batmunkh Dayan Han (1480-1517) olmuştur¹⁴⁸. Bu dönemin Moğol hükümeti bir monarşiydi, ancak hakları sınırlandırılmıştır. Manduul Han (1438-1479), hanedanı miras alacak bir oğlu olmadan vefat etmiş, bu nedenle 33 yaşındaki genç kraliçe Manduhai, 7 yaşındaki Batmunkh Dayan Han'la evlendi ve Moğolları onun adı altında birleştirdi. Bu sayede ülkeyi birleştiren kraliçe, tarihte Kraliçe Manduhai Tsetsen olarak anılmış ve Moğollar arasında bir efsane olarak kalmıştır. Batmunkh Dayan Khan'ın ölümünden sonra Moğol krallığı yeniden birkaç bölgeye

¹⁴⁵ Ganbold, J.; Mönkhtsetseg, T.; Naran, A.; Punsag, A. Mongolyn Yuani uls, khuudas 122.

¹⁴⁶ Academia.edu. Atwood, Christopher Pratt (2004). Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire. Erişim Tarihi: 16/02/2023

https://www.academia.edu/8855875/Encyclopedia_of_Mongolia_and_the_Mongol_Empire

¹⁴⁷ Lundendorj, N. (2010), Shiljiltiin üye: uls tör, erkх зүйн асуудал. УБ, 32-38.

¹⁴⁸ Boldbaatar, J.; Lündeejantsan, D. (2011), Mongol Ulsyn Төр Ерх Зүйн Түүхөн Уламжлал, Улаанбаатар хот, 48-55.

bölündü. Batmunkh Dayan Khan'ın en küçük oğlu Gersenz (1513-1549), babasından sonra Halkh hükümdarlarının Kralı olarak atanmaktadır¹⁴⁹.

17. yüzyıldan Moğol kralının gücü büyük ölçüde zayıflamıştır. Son kral Ligden (1588-1634), Moğolistan'ın tamamını değil, yalnızca Tsahar bölgesini kontrolünde tutabildiğinden, Tsahar'ın Ligden'i olarak adlandırılmıştır. Sonuç olarak, Moğolistan birçok prensin mülkiyeti haline geldi ve birleşik bir askeri güç oluşturamadı. Bu dönemden itibaren Mançular doğuda güçlendi. 1636'da bugünkü İç Moğolistan, Mançurya'nın egemenliğine girmiştir¹⁵⁰. 1620'lerde Buriad, Rusya tarafından işgal edilmiştir. 1691'de Halkh ve 1757'de Dzungar krallığı, Mançu Devleti'nin egemenliğine girmiş ve 1911'e kadar 220 yıl (Oirad'ın fethinden itibaren 153 yıl) Mançu yönetimi altında kalmıştır¹⁵¹.

2.1.3. Bogd Han Döneminde Moğol Devlet Teşkilatı

1911'de Mançu Hanedanlığı yönetimine karşı bağımsızlığın ilan edilmesinden sonra, ülkede, devletin de başı olan Bogd Han¹⁵² Moğolistan'daki Budizm inancının lideri olduğu için yönetimine geçilmiştir. Başbakanlık makamı 1912'de kurulmuştur¹⁵³. Bu dönemde içişleri bakanı, Bogd Han'a karşı sorumlu başbakan olarak görev almıştır. 1914'te iki meclisli Üst ve Alt kurulu veya bir diğer adıyla “parlamento” kurulmuştur. Bogd Han'ın çağrısıyla toplanan, kendisi tarafından feshedilebilen, danışma görevi olan bir meclistir. Başbakanın başkanlığındaki Üst meclis (Deed Khural) yüksek düzeyde dini ve laik vasiler ile bakanlardan oluşuyordu. Alt meclis (Dood Khural) ise ikinci derecede önemli soylular, alt düzey resmi görevliler ile askerlerden oluşuyordu¹⁵⁴.

Bogd Hanlığının Moğolistan'da bir Üst (Deed Khural) ve bir Alt (Dood Khural) kurul olmasını şart koşmasından parlamentarizm güçlü bir şekilde kurulmuştur¹⁵⁵. Ama halkı temsil eden bir seçim organı mümkün değildi. Spesifik olarak, devlet ve dinin bir kombinasyonunu inşa eden Bogd kralına tavsiyede bulunma hakkına sahip olan, esas olarak soyluların temsilcilerinden oluşan bir organizasyon meclisleri kurulmuştur. Erken

¹⁵⁰ Marshall, Robert. Storm from the South: from Genghis Khan to Khubilai Khan. p. 224.

¹⁵¹ Lundejantsan, D. (2001), Mongol uls dakhi töriin erkх medliin khuvaarilalt. UB, 61-63.

¹⁵² Palmer, James (2009). The Bloody White Baron. Basic Books. ISBN 978-0-465-01448-4.

¹⁵³ Bawden, C. R. (1989), The Modern History of Mongolia, Kegan Paul International, London.

¹⁵⁴ Shirendew, B. (Ed.), (1973), History of the Mongolian People's Republic, Nauka, Moscow.

¹⁵⁵ Amarsayhan, B. (2019), Mongol Ulsyn Ikh Khurlyn diplomat khariltsaany sudalgaa. UB, 34-42.

feodal ve Orta Çağ devletlerinin aksine, bu örgüt devletin Alt kurulu (Dood Khural) soylulardan oluşmaz, askerî yetkililerden oluşmaktadır ve kurula devlet işlerini tartışmak için toplanmaktadır¹⁵⁶.

Profesör B. Chimid, 1914 yılından itibaren, asil temsilciler için bir danışma organı hâline gelen devletin Alt ve Üst kurulların kurulmasının, Moğol devleti üzerinde gerçek bir etkisi olduğunu,¹⁵⁷ bu devlet sistemi Moğol devlet inşasında tamamen yeni bir durumdur ve bir burjuva ülkesinin parlamentosuna benzer bir yapılanmadır diye açıklamıştır¹⁵⁸. Akademisyen Sh. Natsagdorj, “Moğol Feodalizminin Ana Gelişimi” eserinde “Bu dönemi doğu ülkelerinde parlamentoların kurulmasıyla benzer bir olay” olarak tanımlamıştır¹⁵⁹. 1914'te danışma haklarına sahip Üst ve Alt devlet kurulların kurulması Moğolistan'ın siyasi ve hukuki alanlarına yapılan en büyük katkıdır. Ayrıca Moğol edebiyatının büyük isimlerinden Y. Tsevel'in (1902-1984) Moğolca kısa sözlüğünde "parlamento"¹⁶⁰ sözcüğünü, bazı burjuva ülkelerinin temsilcilerinden oluşan bir yasama kurulu olarak açıklanmaktadır.

Devletin başı olmasına rağmen Bogd Han'ın yetkileri sınırlandırılmıştı ve bu nedenle bu dönem “anayasal monarşi”¹⁶¹ olarak adlandırılabilir ve aynı zamanda bazı yapılan çalışmalara göre kuvvetler ayrılığının ilk ortaya çıktığı dönem olarak da görülmektedir¹⁶². Dini bir lider olduğu için dini konularda birincil otorite olarak gücünü koruyan Bogd Khan, temelde laik konularda veto yetkisini kullanmıştır. Bu görev dağılımı, Bogd Khan ile Halk Hükümeti arasındaki resmi bir anlaşma ile sağlanır. Bu antlaşma, hükümdarın gücünü sınırlandırdığı için ülkenin ilk anayasası olarak kabul edilir.¹⁶³

Devletin Üst ve Alt kurullar kendi tüzüğüne göre yılda 47-48 defa toplanırdı. İlk yıllarda toplantılar oldukça düzenli hâlde idi. Ama sonraları toplantılar yapılmamış ve 25.10.1919

¹⁵⁶ Soninbayar, Sh. and Punsaldulam, B. (composers) 2009. Mongolyn Tusgaar Togtnol Oyuun Sanaany Ikh Unirdagch VIII Bogd Jevzundamba Khutagt. Ulaanbaatar, p. 12.

¹⁵⁷ Lundendorge, N. (2011), Tör, erkх зүүн setgelgeenii khögliin chig khandlaga. UB, 35.

¹⁵⁸ Lundeejantsan, D.; Olziysaikh, L. (2012), Parlamentarism. UB, 26-34.

¹⁵⁹ Ochir, A., Chuluunjav, D. (1995), Mongolyn төрийн баигууллага, нийгэм, улс төрийн setgelgee. UB, 21-22.

¹⁶⁰ Tsevel, Yu. (2016), Mongol dakhii parlamiyentyn zasaglalyn togtooltsoo, UB, 31.

¹⁶¹ Batsaikh, (2013). Mongol Uls (1911-1925), Ulaanbaatar.

¹⁶³ Butler, (1982). The Mongolian Legal System: Contemporary Legislation and Documentation, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, London.

tarihinde bu meclis kapatılmıştır¹⁶⁴. Bu, ülkenin istikrarsız dış ve iç durumundan kaynaklanmıştır.

Devlet meclisinin parlamento olup olmadığı tespit edilirse kuvvetler ayrılığı ilkesine göre parlamento yasama organıdır. Ayrıca devlet hazinesini yönetmek, devlet bütçesini onaylamak, performansını izlemek gibi en önemli kriterleri elinde bulundurmaktadır. Dolayısıyla Bogd Han döneminde devlet meclisinin yetki ve görevleri sınırlı olduğu için Üst ve Alt kurul günümüzdeki parlamentoya karşılaştırılamaz¹⁶⁵.ncak eski geleneklerden hareketle devlet meclisi esas olarak etnik köken ve konum esasına göre kuruluyordu. Bu nedenle, seçim demokrasisi fikrini geliştirmek ve kamu işlerine karar vermede kamuoyunu sürece dahil etmek, küresel parlamenter temsilciler örgütlenmesi standardını getiren tamamen yeni bir olgu olmuştur.

İh Huraldai, Noyodyn Chuulgan, Khoshuu Chuulgan'da bir toplantı düzenlediğine dair resmî bir Moğol geleneği oluşmuştur. Bu sebeple de her yeni anayasa ya da yeni rejime geçilirken meclisin üstün gücünü korumuştur. Moğol devlet adamlarının, Moğol devletindeki yönetim biçimini dikkatle düşündükleri, araştırdıkları ve demokratikleştirmeye çalıştıkları açıktır. Cengiz, Ogodei, Hubilay Han dönemindeki meclisler Moğolistan'da parlamenter sistemin uygulanmasının ana temellerinden biridir.

Halkın devlet yönetimine özgür, eşit olarak katılması ve siyasi hakları, 21 Eylül 1921'de onaylanan Devlet Geçici Meclisi'nde görüşülmüştür¹⁶⁶. Meclis üyeleri düşündüklerini ve bildiklerini söyleme hakkına sahiptir, çünkü hiç kimse herhangi bir davanın eleştirel bir tartışması sırasında kimseyi kınayamaz veya azarlayamaz. Toplantıda, üyelerin yüzde ikisinden fazlası hazır bulunmadıkça hiçbir konu görüşülemez ve karara bağlanamaz. Bu toplantının faaliyetlerinde parlamenter temsilî demokrasinin temel ilkelerinin yerleşmesi büyük bir tarihi adım olmuştur.

Geçici devlet meclisi, danışma ve yasama dışı haklara sahipti ancak yasa çıkarma hakkından yararlanmaktadır ve çeşitli sosyal sınıfların düşüncelerinin iradesini ifade eden demokratik ve ulusal bir birlik örgütüdür. Geçici meclis, Devlet Büyük Kurulu (UIH)'nın

¹⁶⁴ "Moğolistan Anayasasında Parlamenter sistem gelişimi" (Tailbar, barimt sêlt, lavlagaa), (1911-1969), Ulaanbaatar.

¹⁶⁵ Kuzmin, S.L. and Oyuunchimeg, J. (2009). The Great Khan of Mongolia, the 8th Bogd Gegeen. Aziya i Afrika Segodnya (Moscow, Russian Acad. Sci. Publ.), pp. 59–64.

¹⁶⁶ Batsaikhan O. (2008). Mongolyn suulchiin ezen khaan VIII Bogd Javzandamba. Ulaanbaatar: Admon.

kurulması için hazırlanma rolünü yerine getirdikten sonra 1923'ün sonunda dağılmıştır. 1921 sonbaharında, ilk anayasayı hazırlama çalışmaları da başlamıştır¹⁶⁷.

Kısaca, Moğolistan Parlamentosu'nun kaynağını Büyük Moğol İmparatorluğu döneminde İh Huraldai kurulunun oluşturduğu görülmektedir. Moğolistan Meclis/Kurulları, imparatora danışma hakkına sahip olan Rus Duması (State Duma) ile oldukça benzerlik göstermektedir. 1911'de Mançu Hanedanlığı yönetimine karşı bağımsızlığın ilan edilmesinin ardından, Bogd Han yönetimine geçilmiştir. 1914-1919 yılları arasında görev yapan, devletin Alt (Dood Khural) ve Üst kurulları (Deed Khural), parlamentarizmin gerçek mahiyetini tam olarak ifade edemeseler de parlamenter sistemin gelişimi için önceki kongrelere ve bölge meclislerine göre özel avantajlar bırakmıştır. Uzun süre bir şey yapamamıştır ancak Moğolistan'da parlamenter ideallerin gelişimi için önemli katkılar sunmuştur.

2.1.4. Moğolistan'da 1924, 1940 ve 1960 Anayasaları Dönemlerinde Hükümet Sistemi

Bogd Han'ın ölümünden sonra 26 Kasım 1924 tarihinde Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşu ilan edildi. 26 Kasım 1924 tarihli Moğol Halk Cumhuriyeti Anayasası uyarınca, hükümet Bogd Khan'ın mührünü kontrol altına almıştır. Devlet Büyük Kurulu (UIH) 1924'te Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ni ilan ederek ülkenin ilk anayasasını kabul etmiştir¹⁶⁸. Moğolistan Başkenti Urga'nın adı ise Ulaanbaatar (Kızıl Kahraman) olarak değiştirilmiştir. 1921'de Sovyetler Birliği ile imzalanan ve ülkenin tek müttefiki olarak SSCB'yi tanıyan anlaşma Devlet Büyük Kurulu (UIH) tarafından kabul edilmiştir.

Cumhuriyete dayalı yeni bir rejim ilan etmek ve bu yeni rejim için siyasi, ekonomik ve sosyal bir zemin oluşturmak, yeni anayasayı ilk onaylayan UIH'de anayasal örgütlenmenin hukuki dayanağı oldu. Eylül 1921'den 1924'e kadar Geçici Devlet Meclisi, Halk'a danışmanlık yapmak üzere atanmış ve 1921'de Ulusal Demokratik Devrim'in zaferinden kısa bir süre sonra kurulmuştur¹⁶⁹. Bu meclis, parlamentonun monarşiden anayasacılığa ve cumhuriyetçiliğe geçişinin başlangıcı olarak kabul edilmektedir. 8

¹⁶⁷ Mongoltoli.mn. "Mongol" (2016). Erişim Tarihi: 18/03/2023 <https://mongoltoli.mn/history/h/733>.

¹⁶⁹ Nasanbaljir, Ts. (1970). Jibzandama khutagtyn san "The treasury of the Jebtsundamba Khutukhtu", Tüükhiin sudlal ("Historical studies"). Ulan Bator, p. 150.

Kasım 1924'te Birinci Devlet Büyük Kurulu (UIH) açılmış ve birçok il ve ilçeden 77 temsilci katılmıştır¹⁷⁰. 25 Kasım 1924'te ülkenin ilk Devlet Büyük Kurulu (UIH) Moğolistan Anayasası'nı onaylamış ve Moğolistan'ı egemen bir cumhuriyet ilan etmiştir (BNMAU). Böylece 1921 devriminin başarısından bu yana daha temel ilkeler üzerinde gerçekleştirilen siyasi reformlar sonucunda Moğolistan'ın ilk anayasası, Birinci Devlet Büyük Kurulu (UIH) tarafından onaylanmış ve Moğolistan'da anayasal teşkilat kurulmuştur¹⁷¹. Buna göre, yeni bir hükûmet, hukuk ve yürütme gücü sistemi oluşturma süreci de başlamıştır.

1924 Moğolistan Anayasası'nın 1. maddesine¹⁷² göre “Moğolistan Ulus Devletini, egemen halkının gerçek özgürlüğü olarak ilan edilmektedir”. Anayasa, Moğolistan Halk Cumhuriyeti'nin amacını, “eski rejime ait kalıntıları ortadan kaldırmak, siyasi ve idari işleri halkın demokratik prensipleriyle uyumlu hale getirmek ve yeni cumhuriyet düzeninin temelini güçlendirmek” olarak tanımlamaktadır.

Anayasada yer alan “halk” tabiri, siyasi haklarından yoksun bırakılmamış olanları nitelemektedir¹⁷³. Beş kesim siyasal haklardan mahrum bırakılmıştır bunlar; 1) tefeciler, 2) utanç verici suçlardan mahkûm olanlar, 3) devamlı manastırlarda yaşayan lamalar, 4) akli dengesi olmayanlar 5) kâr için başkalarını sömürerek geçimini sağlayanlar.

1924 Anayasası devlet iktidarının organlarını; Devlet Büyük Meclisi¹⁷⁴ (UIH)¹⁷⁵, Devlet Küçük Meclisi (UBH), Küçük Meclis Daimî Komitesi ve Hükümet olarak belirlemektedir. Antlaşmaları onaylamak, savaş ilan etmek, dostluk kurmak gibi kararlar Devlet Büyük Kurul (UIH) liderleri ile hükûmet arasında paylaştırıldığı ifade edilse de gerçekte tüm gücü Devlet Büyük Kurulu (UIH)¹⁷⁶ elindedir. Hükûmet ise Anayasa'yı değiştirme ve onaylama yetkisine sahiptir ve ülkenin kalkınmasından sorumludur. Üstün devlet gücü Devlet Büyük Kurul'dadır. Devlet iktidarını, Devlet Büyük Kurulu (UIH)'nin toplanmadığı dönemlerde Devlet Küçük Kurulu (UBH), UBH'nin

¹⁷⁰ Batsaikhan, O. (2008). Mongolyn svvliin Haan, Ulaanbaatar: Admon, pp. 290–293.

¹⁷¹ Ochir. A. (2000), Mongolyn tōriin zokhion baiguulalt, uls tōriin setgelgeenii khōgjl, Ulaanbaatar, 31-33.

¹⁷² Moğolistan Anayasası ve bazı ilgili kanunların derlenmesi, (1921-1940), Kitap 1., UB.

¹⁷³ Baabar, Bat-Erdene Batbayar, Christopher Kaplonski (Editor). (1999). History of Mongolia: From World Power to Soviet Satellite.

¹⁷⁴ Anayasanın İngilizce metninde, Devlet Büyük Kurulu (UIH) “State Grand Hural” olarak çevrilmiştir

¹⁷⁵ Hural sözcüğü hanlar dönemindeki huriltai (kurul) sözcüğünden kaynaklanmakta ve yönetme gücüne sahip bir meclis işaret etmektedir.

¹⁷⁶ Dulamtsoo, D. (2007), Mongol Ulsad ardchilsan tör tölövshikh üil yavts. UB, 46-48.

toplanmadığı dönemlerde UBH Daimî Komitesi ve hükümet kullanılmaktadır. Hükümet üyeleri Devlet Küçük Kurulda atanmakta ama bu yetki Daimî Komitece kullanılabilir. Anayasa değişikliği Devlet Büyük Kurulun yetkisi altındadır. 18 yaşını dolduran vatandaşlar ulusal ve yerel meclislere üye seçme ve seçilme hakkına sahiptir¹⁷⁷. 1924 Anayasası, yerel meclislerin il, kentsel ilçe, ilçe, bucak ile 10 haneden (keçe çadırdan) oluşan arvan ger'ler olmak üzere beş düzeyde kurulmasını düzenlemiştir¹⁷⁸.

Moğolistan'ın 1924 yılında hazırlanan anayasası, satıcıların, tüccarların, rüşvetçilerin, soyluların seçme ve seçilme hakkını reddetmiştir. Bugünden bakıldığında vatandaşların, demokrasinin ayrılmaz bir parçası olan seçme ve seçilme haklarının ihlal edildiğini söylemek gerekmektedir¹⁷⁹. Örneğin, seçmen olmayanlar arasında feodal sınıf, soylular, din adamları, özel girişimciler ve zengin vatandaşlar bulunmaktadır.

Halkı seçimlerde temsil eden UIH ve UBH, parlamentonun demokratik yapısına uygun değildi çünkü halkın bazı kesimleri seçme özgürlüğünden yoksun bırakılmıştır. Siyasal haklar arasında yer alan kendini temsil etme ve savunma hakkı, seçme ve seçilme hakkı diğer yandan temel haklar olarak ifade edilebilecek haklar Moğolistan'da ihlal edilmekteydi, insanların yaşamlarına, inançlarına, düşünce ve mülkiyet özgürlüklerine saldırılmaktaydı. Toprak, madenler, su kaynakları ile ormanları halkın (ard) mülkiyetine bırakan anayasa özel mülkiyeti yasaklamaktadır¹⁸⁰. Örneğin, bazı vatandaşların haklarından mahrum bırakılması, yetkililer arasındaki tasfiyelerde, kilise toplantılarının yasaklanması, din adamlarının zorla aşağılanmasıyla ve feodal mülklere el konulmasıyla kendisini göstermiştir.

Ayrıca, 1924 yılında Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN) 3. Kongresi'nin ulusal düzeyde başka bir parti kurulmasını yasaklayan kararı, özellikle en az iki parti olmak üzere çok partili sistemin ortak parlamenter normuyla çelişiyordu¹⁸¹. Moğolistan'ın 1924 Anayasasının 1.maddesinde Moğolistan halkının gerçek özgürlüğünü ve cumhuriyet yönetimine ilan etmesine rağmen, 3.maddesinde ise özel mülkiyeti 13.maddesinde ise

¹⁷⁷ Moğolistan Anayasası, (1924), 4. Bölüm, 34. Madde.

¹⁷⁸ Moğolistan Anayasası, (1924), 3. Bölüm, 30. Madde.

¹⁷⁹ Badarchi, O.S. and Dugarsuren, Sh.N. (2000). Bogd khaany amdrallyn on daraalyn товчоон. Ulaanbaatar: Khadyn san, p. 125.

¹⁸⁰ Moğolistan Anayasası, (1924), 1. Bölüm, 3.1 Madde.

¹⁸¹ Chuluunbaatar, G. (2017), Mongol dakhi parlamyentyn khögjil, UB, 43-53.

satıcıların, soyluların seçme ve seçilme hakkını reddetmiştir. Gerçek anlamda devlet sisteminin yapısı ve faaliyet yönü demokrasi ilkelerine aykırıydı. Yasama yetkisini tek başına elinde bulunduran temsil organı olan meclis, sadece UIH ve UBH şeklindeydi. 8 Kasım 1924'te açılan Devlet Büyük Kurulu (UIH) kararlarına bakıldığında, demokratik açıdan büyük eksiklikler içermesine rağmen yine de Moğolistan'da parlamenter sisteme geçiş açısından önem arz etmektedir. Bunlar,

- Din ve devleti birleştiren mutlak bir monarşiden halkın gücüne sahip bir monarşiye ve ardından cumhuriyetçi bir yönetime geçiş, devlet teşkilatı için çok önemli bir ilerici olgu olmuştur.
- Moğolistan tarihinde ilk kez bir yazılı anayasaya sahipti ve bu kavramın özü veya temeli demokrasi fikriydi.
- Moğolistan'da ilk kez daimî bir parlamenter yapının kurulması ve Devlet Büyük Kurul (UIH) ile Devlet Küçük Kurulu'nun (UBH) kurulması, parlamenter hükûmetin oluşumunun tarihsel önemli unsurlarından biri olmuştur¹⁸².

Böylece cumhuriyet yönetimini ilan eden Moğolistan'ın ilk anayasanın tanınmasıyla Moğolistan'da Sovyet tarzını izleyen sosyalist yönelimli bir temsili devlet teşkilatı oluşmuştur. Monarşiden anayasaya geçiş ve diğer merkezî devlet kurumlarını kuran bir üst temsilciler organının oluşturulmasına dayanan cumhuriyetçi bir hükûmet biçiminin oluşturulması tarih öncesi çağlardan bu yana önemli bir gelişmedir.

İkinci Anayasa (1940) kabul edildiğinde¹⁸³, komünist teori güç kazanmış ve Moğol Halk Cumhuriyeti (BNMAU) ulusal demokratik görüş ve faaliyetlerden sosyalist görüş ve faaliyetlere geçmiş, halkın çıkarlarından vazgeçmiştir. Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN), toplumda öncü rol oynaması ve tüm partilere önderlik etmesi nedeniyle partisinin dışındaki fikirleri kabul etmemiş, özgür düşüncüyü baskı altına alarak fikrî bir boşluğa yol açmıştır¹⁸⁴.

1924'ten sonraki anayasaları incelendiğinde; sosyalist hukuk tipolojisine dayandığını belirtmek gerekir. İlk anayasa, 1921 devriminden doğan toplumsal ilişkileri düzenlemeye yönelik hükümler içeren siyasi bir belge iken sonraki anayasalar, 1940 ve 1960

¹⁸² Moğolistan Anayasası ve bazı ilgili kanunların derlenmesi 1921-1940 Kitap 1., UB., (1972).

¹⁸³ Puntsagnorov, Ts. (1955). Mongolyn avtonomit üyeiin tüükh [History of Mongolia in the autonomous period, Ulan Bator, p. 205.

¹⁸⁴ Moğolistan Anayasası ve bazı ilgili kanunların derlenmesi 1940-1960 Kitap 2., UB., (1974).

anayasalarında yer aldığı üzere, ülkenin kalkınmasının belirli bir aşamasının hedefleriyle ilgili programatik hükümler içermektedir.

30 Haziran 1940'ta tüm halkın oyuyla onaylanan 12 bölüm 95 maddelik anayasa kabul edilmiştir¹⁸⁵. Bu, Moğolistan'ın 2. anayasasıydı, kademeli olarak demokratik bir devrimden sosyalist bir devrime doğru ilerlemiştir. Başbakan Choibalsan, anayasanın dayandığı modeli 1940'ta Devlet Büyük Kurul'a sunduğu raporunda şu şekilde açıklamıştır: “Eylemlerimizde, sosyalizmin büyük ülkesi Sovyetler Birliği'nin deneyimleri bize rehberlik yapmaktadır. Bu yüzden, yeni anayasanın hazırlanmasında bize model olabilecek tek anayasa Sovyetler Birliği anayasası olabilir.” demiştir. Sosyalist bir devrim olan anayasa, sınıf temelli, sosyalist tarzda bir yasaydı. O zamanki hükûmet biçimi kısaca¹⁸⁶;

- Bir hükûmet biçimi olarak parlamenter sistemdir (Sovyet Birliği örnek aldığından siyasi rejimde sosyalist bir rejim söz konusu olmuş.)
- Bir devlet yapısı olarak basit bir merkezî devlet biçimindedir.

Bu dönemde Parlamento, Devlet Büyük Kurulu (UIH) ve Devlet Küçük Kurulu (UBH)'den oluşmaktadır. Devlet iktidarının en yüksek organı olan UIH, üç yılda bir UBH'nin çağrısıyla bir araya gelmektedir. Toplanmadığı dönemlerde yetkilerini UBH kullanmaktadır. Devlet Küçük Kurulu (UBH), UIH tarafından üç yıl için seçilmekte ve yılda bir kez toplanmaktadır. UBH'nin toplanmadığında, kendi üyeleri arasından seçtiği yedi üyeli Daimî Komite en yüksek devlet organı olarak görev yapmaktadır. En yüksek yürütme organı olan Hükümet (Zasgiin Gazar), ekonomik, kültürel kalkınma işlerinin yanı sıra, genel yürütme işlevini ve merkezi yönetim kuruluşları kurmaya yetkilidir. Anayasa, UBH tarafından atanan Hükümeti'nin (Zasgiin Gazar) bileşimini değiştirir; bakanların yetki ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Yargı, Yüksek Mahkemesi, Ulanbaatar şehir mahkemesi, il ve ilçe halk mahkemelerinin toplamından meydana gelmektedir. En yüksek yargı organı olan Yüksek Mahkemenin üyeleri ve savcı, Devlet Büyük Kurul (UBH) tarafından atanmaktadır. Duruşmalar halka açıktır ve sanıkların

¹⁸⁵ Moğolistan Anayasası

¹⁸⁶ Terbish, Ts. (2013), Mongolyn parlamyentyn üüsel khögjil. UB, 54-56.

kendilerini savunma hakları vardır. Yargılama dili Moğolca'dır, Moğolca bilmeyenler için tercüman bulundurulma zorunluluğu vardır.

Anayasa, sosyalist¹⁸⁷ tarzda bir anayasa olmasına rağmen, birçok beyan ve pratik demokratik normlar içermektedir. Moğolistan Devrimci Halk Partisi'nin (MAHN) Marksizm-Leninizm öğretilerini tek doğru bilim olarak tasdik ettiğini ve Moğol halkının mücadelesine rehberlik ederek yön verdiğini bildirmektedir¹⁸⁸. Etik, ekonomik verimlilik, sosyal ilişkiler ve siyasi normlar gibi sosyal hayatın tüm yönleri ideolojik kurala bağlıydı. Anayasa'nın 82. maddesi Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN), ana güç olarak tanımlamaktadır¹⁸⁹.

Anayasa, "Moğol Halk Cumhuriyeti"ni "emperyalist ve feodal tiranlığa son verecek bağımsız bir işçi devleti (hayvan yetiştirici, işçi)" olarak tanımlamış ve devletin kapitalist olmayan gücün kullanılmasını sağlayacağı vurgulanmıştır. Devlet gücü hem şehirlerde hem de kırsalda yapılan mitingler aracılığıyla işçilerin elinde toplandı. Anayasa, kalkınmanın ve gelecekte sosyalizme geçişin "anti-kapitalist çizgide ve ilgili planlara göre" gerçekleşeceğini teyit etmiştir.

Arazi, doğal kaynaklar, şirketler, bankalar, iletişim araçları kamu malıdır. Özel mülkiyet yasağı devam etmektedir. Ancak arazi vatandaşlara, emek örgütlerine tarımsal kullanım veya mera için ücretsiz olarak verilir. Temel hakları, özgürlükleri, evin mahremiyetini ve iletişimin gizliliğini garanti eder. Ülkenin kalkınması ve savunulması zorunlu askerlik ve sivil görevlerden biridir.

1951 yılına kadar Devlet Büyük Kurulu; 1924, 1925, 1926, 1927, 1928, 1930, 1934, 1940 ve 1949 yıllarında 9 kez çok aşamalı seçimlerle seçilmiştir¹⁹⁰. Bilhassa 1940'lı yıllara kadar, yasama yetkisini Devlet Büyük Kurulu (UIH) ve Devlet Küçük Kurulu (UBH) tatil zamanlarında, UBH Daimî Komite (Presidium) ve hükûmet kullanıyordu sonra 1932'den itibaren Halk Bakanları Konseyi'nin (Ardyn Said Naryn Zuvlul) yetkileri ortaklaşa kullanmaya başlamıştır¹⁹¹.

¹⁸⁷ Sobolyeva, A. (1970), Sotsializmd shiljikh üyeiin parlamyentyn khelberiiin tukhai. UB, 18-19.

¹⁸⁸ Gongor, D.; Dolgorsüren, Ts. (1965). Sükhbaataaryn tukhai durdatgaluud [Memories of D. Sukhbaatar], Ulan Bator, p. 71.

¹⁸⁹ Mongol Ulsyn Ikh Sarguuliin Tör, erkh züin ündes, UB. (2009).

¹⁹⁰ Tögöldörsüren. (2015) Mongol Uls dakh töriin erkh medliin khuvaarilalt, tulgamdaj bui asuudal. Khuuli deedlekh yos. 2015. №4

¹⁹¹ Delgermaa, B. (2009), Uls tör sudlal. UB, 23.

1949'da 9. Devlet Büyük Kurulu meclisinde, anayasayı değiştirmek ve Sovyet tarzı yeni bir seçim sistemi kurmak için toplanmış ve Devlet Küçük Kurulu (UBH) feshedilmiştir. 1940'tan 1949'a kadar toplantı yapılmamıştır. Seçim sisteminin demokratikleştirilmesiyle, UIH seçimleri çok aşamalı açık seçim sisteminden doğrudan, eşit ve gizli oyla yapılan sisteme geçmiş ve UIH milletvekilleri seçim bölgeleri tarafından seçilmiştir. Doğrudan seçim, devlet organlarına seçilecek kişilerin, kuruluş veya temsilci olmaksızın doğrudan seçilmesidir. Gizli oy kullanma hakkının sağlanması, seçmenin kimsenin etkisi altında kalmadan özgürce seçim yapabilmesini sağlamıştır¹⁹². Seçim sistemindeki değişikliklerle bağlantılı olarak, UIH devletin yasama organı olduğu ilan edilerek anayasa değişikliği yapılmış ve UIH, daimî komisyonlar ve liderleri aracılığıyla çalışacağı belirtilmiştir.

Ülke idari olarak 13 şehre (aimag) ve başkent Ulaanbaatar'a bölünmüştür. İller ilçelere (sum), ilçeler alt bölümlere (bag); Başkent ayrıca ilçelere ve mahallelere ayrılmıştır. Her idari seviyenin seçilmiş bir meclisi vardır. En alt düzeydeki meclis üyeleri doğrudan seçilir, diğerleri görevlerini dolaylı olarak (seçim yoluyla) yerine getirir. 1940 Anayasası, sonraki yıllarda yapılan değişikliklerle orijinal halinden önemli ölçüde sapmıştır. 1949 değişikliği ile daha önce siyasî haklarından mahrum bırakılan din adamlarına, feodal unsurlara siyasî hakları geri verilmiştir. Devlet kurumlarında doğrudan seçim ve açık oylama yerine gizli oylamaya geçilmiştir. 1950'lerde yapılan değişiklikler, seçim sorunları ve belediyelerin yeniden yapılanmalarıyla ilgilidir.¹⁹³

1940 yılında kabul edilen 2. Anayasadan sonra, 6 Temmuz 1960 tarihinde Moğolistan Cumhuriyeti 3. Anayasası kabul edilmiştir. Moğolistan Cumhuriyeti Halk Kurulu (AIH)'nin ülkede otoriter bir rejim kurmasının yasal dayanağı oluşturulmuştur. 1960 yılında kabul edilen üçüncü Anayasa döneminde madencilik ve hafif sanayinin gelişmesiyle tarım, hayvancılık ve sanayiye dayanan karma bir ekonomiye dönüşmüştür. Bu dönüşüm, 1951'den 1960 yıllar arasında işçilerin, Devlet Büyük Kurul'daki temsil düzeyi %13,6'dan %28,3'e yükselerek işçi sınıfını yaratmıştır¹⁹⁴.

¹⁹² Tsanjid, B. (2009), Uls tör sudlal. UB, 11-12.

¹⁹³ Butler, William E. (Ed.) (1982), The Mongolian Legal System: Contemporary Legislation and Documentation, Martinus Nijhoff Publishers, The Hague, Boston, London

Anayasaya göre, Moğol Halk Cumhuriyeti'nin (BNMAU) Halk Temsilcilerinin siyasi temeli her düzeyde AIH'dir. AIH, devlet gücünün en yüksek organıdır ve yasama yetkisi yalnızca Halk Kurulu'na (AIH) aittir. Yılda bir kez toplanan AIH'nin toplanmadığı dönemlerde yetkilerini Daimî Komitesi kullanmaktadır. Daimî komite, yılda bir kez toplanan AIH yönetim kurulu toplantı yapmadığında yetkilerini kullanır. Halk Kurulu Daimî Komitesi, onun daimî komiteleri, parlamento üyeleri Yüksek Mahkeme de yasa önerebilmektedir. Yürütme organı hükümettir (Zasgiin Gazar). Yargı, Yüksek Mahkeme, ilçe ve şehir mahkemeleri, özel mahkemeler (ihtisas mahkemeler) ve ilk derece mahkemelerinden oluşur. Yargıtay'ın rolü, yargı organlarını yönetmek ve yargı sürecini denetlemektir. Kamu idaresi, kooperatiflerin, yerel yönetimlerin, yurttaşların eylem ve işlemlerinin hukuka uygunluğunu denetleme yetkisi, Halk Kurulu'ndan atanan devlet savcısının elindedir. Halk Kurulu (AIH), 1990 yılına kadar tek parti olarak kalmış ve¹⁹⁵ Temmuz 1990'dan Haziran 1992'ye kadar çok partili sisteme geçilmiştir.

Anayasa'da, Moğol Halk Cumhuriyeti (BNMAU) devletin ve toplumunun yönetici gücünün, faaliyetlerinde her şeyi fetheden Marksist-Leninist teoriyi kullanan Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN) olduğu belirtilmektedir. Başka bir deyişle, liberalizme gereğince değer verilmemekte ve parlamentarizmi yalnızca burjuvazinin gizli bir zorbalığı olarak tanımlamaktadır. Anayasa'nın 3. maddesine göre¹⁹⁶; Moğol Halk Cumhuriyeti (BNMAU) hükûmetinin tüm yetkileri emekçi halkın elindedir. Emekçiler, kendilerini temsil eden milletvekillerinden oluşan bir toplantıyla iktidarı elinde tutacağını belirtmiştir. Anayasaların yukarıdaki hükümlerine göre, sözde sosyalist inşa yıllarında, devletin tüm gücünün halkın elinde olması ve devlet ile toplum arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde net ilerlemeler olması gerekmektedir.¹⁹⁷ Ancak gerçekte bu dönemde iktidarın tüm gücü Moğolistan Devrimci Halk Partisi'nde (MAHN) toplanmış, vatandaşların demokratik hak ve özgürlükleri engellenmiştir.

Hükûmet yönetiminin en yüksek gücünü elinde bulunduran Moğolistan Devrimci Halk Partisi'nin (MAHN) ülkenin bütün sorunlarını çözen bürokratik bir örgüte dönüşmesi demokrasi, insan hakları ve özgürlüklerin yok olmasına ve otoriter bir rejimin oluşmasına yol açmıştır. Otoriterlik¹⁹⁸, bir diktatörün kişisel yönetim rejiminin ve gözetim kuralının

¹⁹⁵ Shine Mongol töriin togtoltsuu, 1990-1992, UIKh-yn Tamgyn gazar, UB., (2018).

¹⁹⁶ Moğolistan Anayasası, (1992).

¹⁹⁷ Lundejantsan, D. Enkhbaatar, (1996), Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin khuuli. UB, 41-45.

egemen olduğu bir siyasi sistemi ifade etmektedir. Otoriter rejim döneminde, toplumun siyasal sisteminin çekirdeğini oluşturan devlet ve mekanizmaları, niteliğini yitirmiş, iç ve dış politikaların uygulanmasında ana araç ve birleşik bir silaha dönüşmüştür. Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN) tarafından geliştirilmiştir. 1966-1990 yılları arasında Moğol Halk Kurulu (AIH) 7 kez seçilmiştir¹⁹⁹.

Seçimli demokrasinin sözü çok edilse de milletvekili adayları belirlenirken isimler yukarıdan dayatılmakta, bakanlar ve daire başkanları milletvekilliğine zorlanmakta, adaylarla görüşme parti teşkilatı tarafından önceden ayarlanmaktadır. 20. yüzyılın başından itibaren heyet ve resmî vekiller toplantılarının her kademesinde açıkça galip gelmiş ve demokrasi hâkim olmuştur²⁰⁰. Çoklu seçim sonuçlarına göre seçmenlerin yüzde 99,90'ı seçimlere katılmış ve yüzde 99,98'den fazlası adaylara oy vermiştir²⁰¹. Milletvekillerinin bu şekilde seçilmesi, sosyal sınıfların yapısını, niteliğini ve temsiliğini düzenlemek için gerekiyordu, ancak aday rekabetinin olmadığı ve adaylar seçmenler tarafından seçilemeyeceği için bu durum seçimli demokrasinin anlamını baltalamıştır. Aslında bu seçim biçimi bir çeşit atamadır. O zamanlar parti, demokrasinin gelişimi hakkında müzakerelerde bulunmuş ve bazı önemli yasaları tüm halkla tartışmak gibi yeni yöntemler kullanmaya çalışılmıştır. Hükûmetin tüm gücü Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN) Merkez Komitesi genel sekreterinde toplanmıştır²⁰². Çünkü Moğol Halk Cumhuriyeti (BNMAU) devletinin ve toplumunun yönetici gücü Moğolistan Devrimci Halk Partisi idi (MAHN).

Esasında yasama organı olarak AIH'nin gerçek bir gücü yoktu. Yürütme yetkisini uygulayan bir kuruluş olan Hükümet (Zasgiin Gazar), Moğolistan Devrimci Halk Partisinin (MAHN) Merkez Komitesi Genel Sekreterinin doğrudan denetimi altındaydı ve tamamen yürütme organı niteliği taşıyordu²⁰³. Yani yasama, yürütme ve yargı organlarının büyük kısmı temelde Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN) Merkez

¹⁹⁹ Chuluunbaatar, G. (2011), Mongol Ulsyn töriin baiguullaguudyn chadavkhi: Ardchilsan zasaglalgy saijruulakh kheregsee, bolomj. UB, 34-42.

²⁰⁰ Altansükh, J. (2007). Ündsен khuuliin ankhny nemelt, öөрчлөлтiin kheregjilt ba erkх зүйн үр дагавар. “Khuuli deedlekh yos”, Ulaanbaatar, 31-32.

²⁰¹ "Preliminary Results Issued by the General Election Commission of Mongolia..." Infomongolia.com. June 29, 2012.

²⁰² Dash-Yondon B. (1999). Төрийн төгүүн, парламентын Засаглалтай улсын Ерөнхийлөгчийн институт. Shine toli, Ulaanbaatar, 28.

²⁰³ Sengedorj, T. (2012), Moğolistan Hükûmeti ve Yasal Dayanağı. UB, 45-46.

Komitesi Genel Sekreteri ile devlet dairesinden birkaç kişinin elindeydi²⁰⁴. AIH; her düzeydeki milletvekilinin toplantı sistemine başkanlık etmiş, diğer üst ve merkezi hükûmet kurumlarını doğrudan kurarak, faaliyetlerini kontrol ederek, anayasa ve diğer kanunları onaylama hakkından yararlanarak ülkeyi yönetmiştir.

Moğol Halk Cumhuriyeti (BNMAU) Halk Kurulu (AIH) 1951-1990 yılları arasında toplam 11 kez seçilmiş ve yılda bir kez, 1-2 gün toplanmıştır²⁰⁵. Bu dönemde parti politikalarını tabanın görüş ve taleplerine dayanmadan yukarıdan yöneten, partiyi idari bir şekilde işleyen bürokratik bir mekanizmaya dönüştüren, anayasada belirlenmemiş mevki ve yetkiler yaratan bir parti anlayışı söz konusudur. Moğol Cumhuriyeti (BNMAU) parlamentosu sosyalist tipte olup²⁰⁶ tek parti tekeli nedeniyle henüz toplumu yönlendiren bir merkez hâline gelmemiştir. Yani o dönemde parlamentonun varlığı söz konusudur fakat parlamentarizm gerçek anlamıyla uygulanamamıştır. Kısaca;

1. Bu dönemde Anayasa'ya göre yasama organı Halk Kongresi (AIH)'dir²⁰⁷. Yasama yetkisinin yalnızca parlamentoda saklı olduğu şeklindeki parlamento kriteri bu dönemde çiğnenmiştir. Parti üst yönetiminin onayına dayalı olarak yasalar onaylanmaktaydı.
2. Halkın devlet işlerine doğrudan veya temsil ettiği örgütler aracılığıyla katılma hakkı vardır ve bunu kullanmanın ana yolu seçimlerdir. O dönemde bir temsil kurumu vardı ve seçimlerle oluşturulmakta idi ancak uygulamada bu seçim sadece bir formalite idi. Seçmenin, önceden önerilen tek bir adaya oy vermekten başka seçeneği yoktu ve bu temsilciler, aslında doğrudan yönetim çerçevesinde halk oylamasından önce seçilmişlerdir.
3. Halkın iradesinin iktidarda ifade edilmesi ve tüm vatandaşların çıkarlarının korunması gerekirken, bu dönemde parlamentarizmin temel özelliklerinden biri reddedilmiştir.
4. Faaliyetlerinde her şeye gücü yeten Marksist-Leninist teoriye rehberlik eden MAHN Partisi'nin²⁰⁸, Moğol Cumhuriyeti toplumunun yol gösterici gücü olması, yani parti sisteminin fiilen var olması, muhalefet denetimi uygulanmasına, parlamenter

²⁰⁴ Dosjan, B. (2017). Yerönkhiilögchiin songuuli: Ünsden khuuliin erkх зүйн kharitsuulsan судалгаа. Mongolyn төр, erkх зүй, 88.

²⁰⁵ Bold-erdene, D. (2010), Moğol parlamentosunun etik normları ve standartları. Parlamento bilgisi.

²⁰⁶ Gadjiyev K.S. (1998), Uls төрийн шинжлэх ухаан, RU, 132-135.

²⁰⁷ Ochirbat, P. (2000). Parlamiyent, Төрийн төгүүний khariltsaany төлөвшилт. Shine toli, Ulaanbaatar, 32.

²⁰⁸ Lündeejantsan, D. (2016), Төрийн ил тод байдлын erkх зүйн орчны өнөөгийн байдл. UB khot, 35.

çoğulculuk yarışmasına, konunun çok yönlü tartışılmasına, tek parti ve tek ideoloji hâkimiyeti nedeniyle karar alma olasılığı reddedilmektedir.

Bütün bunlara göre, sosyalist dönemde Moğolistan sosyal ve siyasi ilişkilerindeki başlıca çarpıklıklar, devletin itibarını zedeleyen tek parti hükûmetinin kurulması ve devlet sisteminin yürütme hükûmeti ve onun aygıtları olmasıdır. Başka bir deyişle, Parti Merkez Komitesi gerçek gücü kullanan en yüksek organ olmuştur. Bu nedenle, yeni demokratik koşullarda belirlenen temel hedeflerden biri devleti yeniden kurmaktır.

1992 Anayasasından önce Moğolistan üç anayasa sahip olmuştur. Anayasa'nın herhangi bir hukuk sisteminin yasal dayanağı olduğu, bu yasanın önceliğe sahip olduğu ve diğer kanunların temeli olduğu fikri sağlam bir şekilde yerleşmiştir. Ancak, uygulanması farklı bir tabloya sahiptir. Bu durum, partinin ve ideolojisinin devletin üstünde olduğu gerçeğiyle ilgilidir. Öte yandan anayasa hukuku, parlamenter ilkeler olan insan hak ve özgürlüklerini kurmakta ve güvence altına almaktadır. Ama bu üç anayasa insan haklarını beyan etse de bazı temel insan hakları Anayasa ile yasakladığı için parlamenter demokratik rejmini tam yerine getirememektedir.

Moğolistan'ın 1924 ilk Anayasası'nın 35.1 maddesinde seçme ve seçilme hakkının kısıtladığı görülmektedir²⁰⁹. 1940 tarihli 2. Anayasa'nın 82. maddesi²¹⁰ Moğolistan Devrimci Halk Partisi'ni (MAHN) devletin ve toplumun ana yönetim gücü olarak tanımlarken 71. maddesi çıkar amaçlı paralı askerler ve soylular, hükûmet dışı krallar gibi pek çok seviyeden insanın seçilme hakkını kısıtlamaktadır. Seçilme ve seçilecek olan siyasî hak ve hürriyetlerini kısıtlamak parlamentonun tabiatına aykırıdır. 1960 Anayasası'nda Moğolistan Devrimci Halk Partisi'nin (MAHN) toplumu yönlendiren güç olduğu hükümleri devam etmiş ve bazı doğal insan haklarının mülkiyeti yine sınırlandırılmıştır²¹¹. Ancak sosyalist düşünce döneminde, popüler insan hakları fikri önceki dönemlere göre çok ilerlemiştir.

İlk Anayasa (1924) dinî ibadet, yayın yapma, sendika kurma, eğitim, eşitlik, seçme, seçilme ve özgür olma gibi yedi tür hak düzenlemiştir²¹². Yardım alma, tıbbi yardım alma, şikâyetle bulunma, göç etme hakkı, ikamet yerini belirleme, yürüyüş, dokunulmazlık,

²⁰⁹ Elbegdorj, Ts. (1989). Buu Mart Martval Sonono (Don't Forget. Otherwise, We'll Be Doomed), UB.

²¹⁰ Moğolistan Anayasası, (1940).

²¹¹ Bawden, (1968), The modern history of Mongolia, London, 90-102.

²¹² Moğolistan Anayasası (1924).

ücret alma, devlet ve ekonomi yönetimine katılma ve yazışmaların gizliliğini sağlama gibi 3 hak da Anayasa’da beyan edilmiştir. Ancak Moğolistan vatandaşlarının, kanunda öngörülen bu hakları tam olarak kullanamadıkları ve partinin politikası, iktidar ve ideolojisinin yazılı olmayan kanunları ile sınırlandırılmıştır²¹³.

Sözü edilen üç anayasada da yaşam, geçim, inanç ve mülkiyet gibi vazgeçilemez bazı insan haklarının hiçbirinde yer almaması, söz konusu hakların uygulama güvencesini baltalamış ve sadece beyan haline getirmiştir.

2.2. Demokratik Geçiş Sırasında Moğolistan Parlamentosu’nun Oluşumu

23 Mart 1990’da yapılan bir anayasa değişikliği ile Moğol Halkın Devrimci Partisi’nin toplumun ve devletin yönetici gücü olmasıyla ilgili hükümler kaldırılmış; 50 üyeden oluşan Devlet Küçük Kurulu (UBH) kurularak; devlet başkanlığı makamı kurulmuş ve çok partili siyasi hayat başlamıştır. İlk çok partili seçimler Haziran 1990’da yapıldı.²¹⁴. İktidardaki Moğolistan Devrimci Halk Partisi (MAHN) oyların %60’ını alarak koltukların %86’sını; muhalefet partiler %40’ını ve koltukların %14’ünü kazanmıştır.

Meclisteki çoğunluğa rağmen MAHN, muhalefet partileriyle birlikte koalisyon hükümetini kurmuştur. Yeni hükümetin vaatleri arasında yer alan, piyasa ekonomisine geçiş, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası ve Asya Kalkınma Bankasına üyelik hedefleri, Moğolistan’ın komünist parti vasıtasıyla sosyalizme resmi bir vedasıdır.

2.2.1. 1992 Anayasaya Göre Parlamenter Sistemin Kurulması

1980’li yılların sonlarında ve 90’lı yılların başlarında, dünyanın siyasi durumunda keskin bir değişiklik yaşanmış ve kısa bir süre içinde sosyalist sistemin çöküşü, Moğolistan’da yeniden yapılanma eşğine getirmiştir. 1992 Anayasa öncesi devlet sistemi dikkate alındığında,

- Ülkede komuta kontrol sistemi güçlenmiş ve tek parti hâkimiyeti sağlanmıştır.
- Başta özel mülkiyet olmak üzere birçok mülkiyet biçimine izin verilmemiş, piyasa mekanizması temelden reddedilmiş ve tam anlamıyla merkezileştirilmiştir.

²¹³ Chimid, B. (2006). Ünsen khuuliig deedlen shütekhyos, Ulaanbaatar.

²¹⁴ Heaton, William. R. (1991), “Mongolia in 1990: Upheaval, Reform, Not No Revolution Yet”, Asian Survey, 31/1, January: 50-56.

- Toplumun manevi hayatı tek bir ideoloji tarafından yönetilmiş ve çoğulcu görüşler engellenmiştir.
- Temelde tek sütunlu bir politika izlenmiştir²¹⁵.

Tüm bunlar, değişmeye ve ülkenin reform yapmaya zorlandığı içsel nedenlerdir. Moğolistan'da değişimin gelişimi sadece siyasi bir süreç değil, aynı zamanda toplumu ilerici bir şekilde değiştirmenin ana yolu olarak tanıtılmıştır. Demokratik bir devlet sistemi oluşturmak ve sivil toplumun siyasi ve yasal temellerini oluşturmak kolay olmamıştır.

Bu dönemde siyasi çoğulculuğun yaygınlaşması, yurttaşların sendikalaşması, gönüllü koalisyonların ve hareketlerin yaratılması nedeniyle, siyasi partilerin güçlerin eşit katılımıyla siyasi sistemin değiştirilmesi ve ilk demokratik seçimlerin yapılması için koşullar yaratılmıştır. Yeni parlamenter devletin en yüksek daimî organı olan Devlet Küçük Kurulu (UBH), siyasi partilerin seçmenlerinin verdiği oylarla kurulmuştur²¹⁶. Moğolistan'ın 1990'lı yıllardaki demokratik devrim koşullarında iki döneme ayrılan parlamenter sisteminin gelişimi dikkate alındığında²¹⁷;

İlk dönem, daimî parlamentoya (UBH)'ye geçiş Eylül 1990'dan Temmuz 1992'ye kadardır. İkinci dönem, Moğolistan'ın 13 Ocak 1992'de²¹⁸ onaylanan yeni anayasasına göre, yeni sisteme dayalı olarak eskisi tamamen kaldırılmış ve Devlet Büyük Kurulu (UIH)²¹⁹, yasama yetkisini herhangi bir devletle paylaşmayan modern parlamenter üsluba uygun olarak kurulmuştur.

Mayıs 1990'da Halk Meclisi'nin (AIH) 9. kongresinde Anayasası'nda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun kabul etmiştir²²⁰. Siyasi sistemin bu yapısında, devletin geleneksel en yüksek organı olan Halk Kurulu (AIH), yeni bir parlamenter organ olan UBH ve devletin başı olan Cumhurbaşkanlığını oluşturulmuş ve bunlar arasında yetkilerin doğru ve dengeli dağılımı esas alınmıştır. Bu temelde, aynı yılın temmuz ayında

²¹⁵ Kaplonski, Ch. (2004). Truth, History, and Politics in Mongolia: The Memory of Heroes. Psychology Press. pp. 51, 56, 60, 64–65, 67, 80–82.

²¹⁶ Tseveen; G. (January 2006), The Mongolian legal system and laws: a brief overview. GlobaLex. New York.

²¹⁸ Lawrence, Susan V. (14 June 2011), "Mongolia: Issues for Congress." Congressional Research Service.

²¹⁹ Dorgio.mn. Munkhbayar, Ch. (2013). "What was the Mongolian democratic revolution?". Erişim Tarihi: 23/03/2023 <https://dorgio.mn/>

²²⁰ Enkhbaatar, Ch. (2007). Ündsen khuuliin erkх зүй. Ulaanbaatar.

ilk demokratik seçimler yapılmış, Moğol Halk Cumhuriyeti'nin (BNMAU) Halk Kurulu'nun (AIH) ek kanuna göre yeniden seçilmesiyle birlikte, seçimler anayasal olarak çok sayıda kişinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir²²¹.

Yukarıda belirtilen ek kanunda, devleti yöneten Moğol Halk Cumhuriyeti Halk Kurulu (AIH), 1960 Anayasası'nın liderleri ile devlet yönetiminin en yüksek ve merkezî kurumlarına ilişkin tüm hükümlerini gerekçeleri de dâhil olmak üzere yürürlükten kaldırmıştır²²². Bunun yerine, Moğol Halk Cumhuriyeti'nin Devlet Küçük Kurulu (UBH), anayasal statüye sahip, yasaları çıkarma, gözden geçirme ve düzenleme konusunda tam yetkiye sahip daimî devlet gücünün daimî üst organı olan kalıcı bir parlamento oluşturulmuştur.

Halk Kurulu (AIH) Moğol Cumhuriyeti vatandaşları tarafından 5 yıl için seçilen milletvekillerinden oluşmuş, Anayasa'nın onaylanması ve değiştirilmesi, cumhurbaşkanı ve başkan yardımcısının seçilmesi ve görevden alınması, UBH'nin seçilmesi ve değiştirilmesinden sorumludur²²³. AIH, Anayasa İnceleme Kurulu'nun kurulması, oluşumunda değişiklik yapma, cumhurbaşkanının teklifi üzerine başbakanı ve başsavcını atama ve görevden alma, Yargıtay başkanını seçme ve görevden alma yetkisine sahip olması, ülkenin sosyal, ekonomik kalkınmasının temel yönünü belirleme, devletin her türlü iç, dış politikası hakkında karar verme hakkına sahip olmasının yanı sıra, kendi inisiyatifleriyle sorunları tartışma, çözme ve kanun çıkarma hakkına sahiptir. Halk Kurulu'nun (AIH) ana örgütlenme biçimi meclistir. Moğolistan Cumhuriyeti Halk Kurulu (AIH), 1990-1992 yılları arasında iki oturum düzenlemiştir²²⁴. İlk oturumda Halk Kurulu (AIH)'de UBH kuruldu, Moğolistan Devlet Başkanı, Başbakan ve Devlet Başsavcısı, Yargıtay Başkanı atanmış ve Halk Kurulu'nun daimî komisyonları kurulmuştur. Ancak bu kez, Anayasa İnceleme Kurulu kurulmadan bırakılmıştır. Halk Kurulu (AIH) ikinci oturumunda Moğolistan'ın yeni anayasası ve Moğolistan'ın yeni anayasasının eki, ülkenin siyasi tarihinde özel bir durum olarak kabul edilmiştir²²⁵.

²²¹ Parliament.mn. "Mongolia's State Great Hural (the Parliament)". Erişim Tarihi: 15/04/2023 <https://www.parliament.mn/en>

²²² Dashrentsen, G. (1 July 2013), A party that is defeated in five elections in row is dissolved. Baabar, UB, 43-45.

²²³ Tumur, S. (2003). Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin erkх зүй: 1992 ony үндсн khuuli, Ulaanbaatar.

²²⁵ Mongol Ulsyn Ündsen khuuli, nemelt öөрчлөлт 1924-1992 UB., 1998. 68.

Anayasa, geçiş döneminde parlamenter sistemde özel bir yere sahip olacaktır. UBH, bir başkan, başkan yardımcısı, sekreter ve beş üyeden oluşmaktadı. UBH Başkanı, UBH yetkilerinin uygulanmasını koordine etmenin yanı sıra Moğolistan'ın Başkan Yardımcısı'dır. UBH yelerinin 3/4'nn Halk Kurulu'nun (AIH) milletvekilleri arasından seçileceği yasal olarak belirlenmiřtir²²⁶. UBH, Halk Kurulu'nun yetkileri dışında (AIH), devletin iç ve dış politikasıyla ilgili her türlü konuyu tartışmakta ve çözmekte serbesttir.

UBH, Halk Kurulu (AIH) tarafından seçildiği için faaliyetlerini Halk Kurulu'na bildirmektedir. UBH'nin ana faaliyet şekli konferanstır. Devlet Konferansı'nın çalışma döneminde, Moğolistan'da demokratik bir siyasi sistemin oluşturulması ve ekonominin serbestleştirilmesi ve piyasa ilişkilerine geçiş için yasal dayanak oluşturan onlarca yasa ıkarılmıřtır²²⁷. Moğolistan, seçmenlerin verdiği oylara dayanarak yeni parlamenter hkmetin daimî st organı olan UBH'yi kurmuş ve bu da Moğolistan'ın halkından gelen kaynaklarla bir hkmete sahip olma olasılığını yaratmıştır. Moğolistan tarihinde ilk kez çok partili sistem ve buna dayalı kalıcı bir parlamento veya yasama organı kurulmuştur.

1924 ve 1940 Anayasalarına göre UBH, Devlet Büyük Kurulu (UIH) tatil sürecinde yönetim organıydı. O dönemde konferans düzensizdi ve tek parti totaliter rejimi güçlenmiştir. Moğolistan ikinci anayasası 1940'ta yürürlüğe girmiş ve 1949'da feshedilmiřtir²²⁸. 1990 yılında kurulan UBH, Halk Kurulu (AIH) tarafından kurulmuş olmasına rağmen, anayasa dışındaki konularda kanun koyma yetkisini paylaşmayan, devletin en yüksek organıydı. Bununla birlikte, Moğolistan Halk Kurulu (AIH) yeni dağılmıştı ve eski sistemden henüz ayrılmamıştı. Bu nedenle, devrimin zaferine ve yeni bir sistemin benimsenmesine kadar sistemin birliğinin bir sembolü olarak kaldı²²⁹. Ayrıca UBH, birçok partinin temsilcilerinin bulunduğu demokratik bir rejimin ana organıdır ve öncekinden çok farklıdır. Ancak kuvvetler ayrılığı ilkesi nedeniyle, onu oluşturan Halk Kurulu (AIH) nedeniyle, UBH henüz tek yasama yetkisine sahip, tam bağımsız bir organ hâline gelememiştir. Yeni ile eski arasındaki keskin çatışma ve mücadele sırasında,

²²⁶ Tmr, S. (2013), Mongol Ulsyn ndsen khuuliin khuuli, "Mongol Ulsad parlamyentyn yos zig tölövshüülekh asuudal", UB khot, 32.

²²⁷ Ardchilsan zasaglал ba neelttei niigem ner tomiyoony tailbar toli, UB 2006, 136.

²²⁸ Zasgiin gazryn Khnii ayuulgi baidlyn sain zasaglалyn khtlbr, Ündesnii shudarga yosny togtoltsoo, zleltd. UB khot, 2012 on.

²²⁹ Enkhbaatar, Ch. (2007). ndsen khuuliin erkх zi. Ulaanbaatar.

ağırlıklı olarak eski güçlerden oluşan Halk Kurulu'ndan (AIH) baskı görülmüştür. Bu nedenle, eski devlet teşkilatı tamamen kaldırılacak ve gerçek demokratik anlamıyla parlamenter sistem kurulacaktır²³⁰.

UBH, iki yıldan daha kısa bir süre içinde çok sayıda iş başarmıştır. Özetle; UBH, demokrasinin mükemmel zaferini sağlamak için Moğolistan'ın siyasi, ekonomik ve sosyal kurumlarını çağdaşlaştırmanın temellerini atmıştır. Örneğin,

- Çok partili sistemin temel düzenlemesi, kalıcı bir parlamentonun prototipini sağlamıştır.
- Cumhurbaşkanı, hükûmet ve UIH'nin yasa çıkarma hakları ve yeni bir devlet teşkilatı sistemi oluşturulmuştur.
- Her türlü mülkiyet biçimini tanımak, vatandaşların birçok biçimdeki özel işletmesi için yasal dayanak oluşturmak, iki katmanlı bir bankacılık sistemi kurmak, bütçe ve gümrük vergi yasalarını yenilemek ve serbest piyasa ekonomisine geçişin temel sorunlarını çözmek noktasında düzenlemeler yapılmıştır.
- İnsan haklarını makul olmayan bir şekilde sınırlayan bazı ciddi yasalar yürürlükten kaldırılmış, eğitim, sosyal güvenlik, emeklilik ve sağlık konularında yeni yasalar çıkarılmış ve sosyal reformlar başlatılmıştır.
- Dış ilişkiler liberalleştirilerek Moğolistan'ın bağımsız egemenliğini sağlayacak siyasi, yasal ve diplomatik koşulların oluşturulması için ilk adımlar atılmıştır²³¹.

Devletin en yüksek otoritesi olan UBH, 13 Eylül 1990'da seçilmiş ve yeni anayasaya göre faaliyetlerine başlamıştır²³². 1990 yılındaki ilk serbest demokratik seçimlerin anayasa değişikliğine uygun olarak oluşturduğu UBH, 1 yıl 9 ay boyunca yılda en az 75 gün toplanmış, eski toplumsal yapıyı, totaliter rejimi ve merkezî devleti kırmıştır²³³. Sosyo-ekonomik sistem içinde yeni bir demokratik örgütlenmenin temelleri atılmıştır. Yeni Anayasa hazırlanıp onaylanması ile demokratik devrimin zaferinin sağlanmasında belirleyici rol oynamıştır.

Halk Kurulu (AIH) ve UBH, insani gelişmenin ilerici ve evrensel değerlerin ilkelerini yansıtan yeni bir anayasa hazırlamıştır. Mecliste yapılan görüşmelerden sonra 13 Ocak

²³⁰ Shinetoli, (2000), khuudas 30.

²³¹ Sarantuyaa, Ts. (2008), Töriin yerönkhii onol. UB, 33-35.

²³² Dulamtsoo, D. (1999), Mongold ardchilsan tör tölövshikh üil yavts. UB, 48.

²³³ Myangany khögjliin zoriltyn yavtsyn tailan, 2003. UB.

1992’de yeni anayasa yürürlüğe girmiştir. Böylece, Moğolistan’ın yaklaşık 70 yıllık sosyalist rejimin izleri anayasal olarak sona ermektedir. 1992 Anayasası, 1999, 2001, ve son olarak 2019’da değişikliğe uğramıştır. Yeni anayasada Moğol devleti, başkanlı parlamenter hükûmet biçimini seçmiş ve yasalaştırmıştır. Bu formun seçilmesindeki temel ilke²³⁴,

1. Moğolistan'ın o dönemdeki sosyal ve siyasi ilişkilerinin benzersiz özellikleri, bunların uyumluluğu, Moğolistan'ın gelecekteki gelişiminin yönü, halkın görüşleri, siyasi güçlerin kavramları ve demokratik ve tarihi emsaller gibi iç faktörlerdir.
2. Moğolistan Eski ve Orta Çağ devlet geleneklerinden, devlet merkezli siyasi sistemin içeriği korunmuş ve uygulanmıştır.
3. 1940'ların başından beri, Moğolistan ülkesi bir partinin sınırsız gücüne dayanan bir diktatörlük sistemine ve otoriter bir rejime sahip olmuştur. Parti üst yönetiminin kararları ve görevi aslında devletin hukukundan daha üstte olduğu için, bundan yeni kurtulmakta olan Moğolistan toplumunun psikolojisi tek bir kişide birleşmiş devlet biçimine yansımıştır.
4. Sivil demokratik bir toplum inşa etme fikrine uygun olarak modern devletlerin farklı versiyonlarını benzersiz bir tonda karşılaştırdıktan sonra, parlamenter cumhuriyet biçiminin Moğolistan'ın mevcut ve gelecekteki koşullarına daha uygun olduğu düşünülmüştür. Ayrıca Moğolistan’daki 1924 ve 1940 milletvekili teşkilatının tarihsel dönemleri de dikkate alınmıştır.

Demokrasinin büyük başarısı, insan haklarının evrensel olarak tanınmasıyla doğrudan ilişkilidir. Bu hakka göre halk, en yüksek devlet iktidar kurumlarını seçimler temelinde kurmuş ve ardından doğrudan veya geniş parlamenter demokrasiyi açan temsili örgütler aracılığıyla devlet işlerine katılmıştır. 1992 Anayasası’nın temel kazanımı ve ana konsepti, insan hak ve özgürlüklerinin güvence altına alınmasını öngörmesidir²³⁵. Bundan dolayı devlet gücünü dağıtma ihtiyacı artacaktır. Kuvvetler ayrılığı teorisinin temel özü²³⁶, devletin gücünün tek bir yerde toplanmayıp birbiriyle etkileşim hâlinde olan ve

²³⁴ Dashnyam, I. (2012). Mongol Ulsyn tör erkх зүйн түүх. Tergүүн botи, Ulaanbaatar.

²³⁵ Moğolistan Anayasasının kavramsal konuları, UB., 2009.

²³⁶ Ebscohost.com. Levinson, Darly J. ve Pildes, Richard H. (2006). “Separation of Parties, Not Powers”, Harvard Law Review, Vol. 119, Erişim Tarih: 01/04/2023 <http://www.ebscohost.com>.

tek bir entegre devlet faaliyeti olarak belirlenen çeşitli devlet kurumlarına dağılmış olmasıdır.

Moğolistan'da Devlet Büyük Kurulu (UIH), devletin güç dengesini sağlayan ve devletin bel kemiğini oluşturan kuruluştur. Moğolistan Devlet Büyük Kurulu (UIH), devlet gücünün en yüksek organıdır ve Anayasa'nın 20. maddesine²³⁷ göre yasama yetkisi yalnızca UIH'a aittir. UIH, hükûmet sisteminin çekirdeğini ve yasamayı uygulayan kurumu oluşturur. Özellikle, Devlet Büyük Kurulu (UIH), Moğolistan'ın yüksek liderliğinin ana düğüm noktasıdır, devletin iç ve dış politikalarının temelini oluşturur ve toplumun üst kontrolünü uygular. Moğolistan'ın anayasası ve diğer kanunları buna bağlıdır²³⁸. Devlet Büyük Kurulu (UIH), her şeyden önce otoritesi bakımından topluma yön veren üst düzey bir teşkilattır. Bunun için birçok kriter söz konusudur. Her şeyden önce, ülkede yasama yetkisinin sadece Devlet Büyük Kurulu tarafından kullanılacağı ve bunun özel önemi, hukukun üstünlüğünü ve toplumu hukuka göre yönlendirmenin ana yolu olmasıdır²³⁹.

Devlet Başkanı, Devlet Büyük Kurulu (UIH) üyeleri ve hükûmet tarafından sunulan yasa tasarıları gibi yasa çıkarma yetkisine sahip olan cumhurbaşkanı, devletin görev alanı kapsamındaki her türlü sosyal, ekonomik ve devlet kalkınma konularını inceler ve karara bağlar. Bunlar, yasaların onaylanması ve bunlarda değişiklik yapılmasını, cumhurbaşkanının seçilmiş olarak tam olarak tanınmasını sağlayan yasaların çıkarılmasını, kamu maliyesi, kredi, vergilendirme, para politikası, ulusal ekonomik ve sosyal kalkınma ve hükûmetin operasyonel programı ile devlet bütçesinin ana yönlerinin tanımlanmasını içermektedir²⁴⁰. Millî Güvenliğin yapı ve yetkilerinin belirlenmesi, mahallî özyönetim ve idari teşkilatların sistem ve teşkilatının hukuki dayanağının oluşturulması, devlet unvanları, madalyalar ve askerî unvanların oluşturulması ve hükûmet kadrolarının rütbelerinin belirlenmesi ve af çıkarma yetkileri de içermektedir. UIH'nin özel görevlerinden biri de devletin iç ve dış politikasının esaslarını belirlemektir. Bu bağlamda UIH, Moğol ulusal güvenliği kavramı, askerî misyonların temeli ve demografik politikalar gibi birçok politika belgeleri onaylamaktadır.

²³⁷ Moğolistan Anayasası (1992).

²³⁸ Ulziysaikhon. L. (2001), Parlamento. UB, 31-33.

²³⁹ Boldbaatar, J.; Lündeejantsan, D. (1997), Tüükhen töriin ulamjla ba Mongolyn khuuli. UB, 48.

²⁴⁰ Shinetoli dergisi, 2000. Sayfa 46.

UIH, devlet teşkilatı çerçevesinde aşağıdaki yetkileri de kullanır: Başkan ve UIH üyelerinin seçimini ilan etmek; UIH’a doğrudan bağlı diğer kuruluşların üyelerini atamak, değiştirmek ve görevden almak; devletin sınırlarını belirlemek, gerektiğinde idari ve bölgesel çizelgeleri onaylamak ve değiştirmektir. Devlet anlaşmalarını onaylama ve iptal etme, yabancı ülkelerle diplomatik ilişkiler kurma ve iptal etme, halkoylamalarını düzenleme, savaş hâli, olağanüstü hâl ilan etme gibi özel yetkileri de kullanmaktadır²⁴¹.

UIH, önceki dönemden yalnızca sosyal örgütlenme, ekonomi, siyaset ve sosyal açıdan değil, aynı zamanda kendi özellikleriyle de önemli ölçüde farklıdır. Hükümet tek parti yönetiminden bağımsızdır ve sadece anayasaya göre çalışır, görev süresi boyunca daimî bir yasama organına sahiptir, boş zamanlarında ve tatil sürecinde başka bir yasama organına veya yedek yapıya sahip değildir ve üyeleri yürütme organından bağımsızdır²⁴², özgür bir yetkiye sahiptir. Önceki dönemin Halk Kurulu (AIH)’den temelden farklıdır. Moğolistan Parlamentarizmin temel ilkeleri şunlardır²⁴³:

- Parlamento, temsili demokrasinin ana biçimidir.
- Parlamento devlet sisteminde hâkim bir konuma sahip olmalı, başka bir deyişle parlamenter bir hükûmete sahip olmalıdır.
- Milletvekili seçimlerine halkın katılımını sağlamak,
- Halkın ve milletvekillerinin siyasi eşitliğini sağlamak,
- Parlamento seçimlerinde ve parlamento faaliyetlerinde çoğunluk kuralını sağlamak, Anayasa’nın 25. Maddesi 1,16; ve 27.;31. maddeler çoğunluk kuralını öngörmektedir.
- Çok partili sistemi tanımak ve partilere parlamento seçimlerine katılma hakkı sağlamak,
- Parlamento ve üyeleri, seçmenlere karşı bir hesap verebilirlik sistem sağlamak,
- İnsan haklarına ve hürriyetine saygılı, eşitliği sağlayan parlamenter devlet sisteminin temel özelliklerinden biri demokratik olmak,
- Demokrasi hükûmetle ilgili olarak düşünüldüğünde halkın egemenliğidir.
- Halkın yönetişime katılması demokratik teoriye göre, tüm yetişkinlerin evrensel katılım olarak adlandırılan katılım hakkıdır. Oy kullanma ve seçimlere katılma hakkından yararlanmaktadır.

²⁴¹ Lündendorj, N. (2002), Tör, erkх зүйн setgelgeenii khögjliin chig khandlaga. UB, 51-54.

²⁴² Batbold, Ts. (2018). Mongol Ulsyn töriin засаглалын тогтолтсооны асуудал. “Төрийн байгуулал судлал”.

²⁴³ Ulziysaikhаn, L. (2012), Parlamento. UB, 33.

- Halkın oyları eşit kabul edilerek kabul edilir ve buna siyasi eşitlik denilmektedir. Bunlar; demokratik yönetimin temel ilkeleridir. Demokrasinin en yaygın kullanılan bu temel kavramının, Moğolistan Anayasası'nın 3. maddesinde Moğolistan'da tüm yönetim yetkilerinin halkın elinde olduğu beyan edilmektedir²⁴⁴. Bu hak, doğrudan veya devletin seçilmiş temsilcileri aracılığıyla uygulanacaktır. Halkın yönetime doğrudan katılımı ilkesine göre buna doğrudan demokrasi denir. Seçimler; sandıklar ve ayrıca özel olarak kurulmuş yasama, yürütme ve yargı organları aracılığıyla uygulanır. Yasama yetkisi anayasal yapılarla, yürütme ve yargı yetkisi kanun ve yönetmeliklerle sınırlıdır.

1992 Anayasası'nın 25.maddesi 1 ve 16'da²⁴⁵, UIH'nin münhasıran görev alanına giren konularda referandum yapılması öngörüldüğü hâlde, hangi konularda referandum yapılabileceği hususu belirtilmemiştir. Referandum, parlamento üyelerinin en az 2/3 oyu ile yapılır²⁴⁶, barajın belirlenmiş olması referandumun bir doğrudan demokrasi biçimi olarak uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Amerika Birleşik Devletleri eski başkanı A. Lincoln'a göre demokrasi; halk için, halkın kendisi tarafından seçilen bir hükûmettir ancak ülkelerin gerçekliğine göre klasik anlamda uygulanmamaktadır. Bunun tek nedeni, bu hedefin demokratik bir rejim geliştirmenin ana kriteri olmaya devam etmesidir²⁴⁷. Ancak şu anda demokrasiye yalnızca, demokratik sosyal gelişme sisteminin ileri biçimi insanlık tarafından bilinmediği için değer verilmektedir. Demokratik bir toplum aşağıdaki gerekliliklere ve kriterlere dayanmalıdır:

- Halkı devlet gücünün kaynağı ve tam hakların ifadesi olarak kabul etmek.
- Genel anlamda insan hakları karşılanmak,
- Çoğunluk kuralı,
- Azınlık hakları,
- Özgür ve adil seçimler,
- Kanun önünde eşit olmak,
- Mahkeme işlemlerini hukuka uygun olarak yürütmek,

²⁴⁴ Moğolistan Ulusal Meclisi Yasası, UB., 2001

²⁴⁵ Moğolistan Anayasası, (1992). 25.maddesi 1 ve 16.

²⁴⁶ Mongolyn Ündesnii İkh Surguuliin Tör, Erkh Züin Ündes, UB. 1998

²⁴⁷ Britannica.com. "Abraham Lincoln | Biography, Childhood, Quotes, Death, & Facts | Britannica". Erişim tarihi: 20/03/2023 <https://www.britannica.com/biography/Abraham-Lincoln>

- Hükûmetin yetkilerini anayasa ile sınırlamak,
- Sosyal, ekonomik ve politik çoğulculuk,
- Hoşgörü, iş birliği ve uzlaşma²⁴⁸.

Modern bir parlamento, bir güç dağıtım sisteminde yasama faaliyetlerini uygulayan temsili bir sivil toplum organıdır. Bu temsil, parlamentarizmi geliştirme yöntemini demokrasi olarak görmektedir ve tek kelimeyle onsuz parlamentarizm olmaz.

Moğolistan'ın 1992 yılında kabul edilen yeni anayasası, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayalı olarak üç devlet organı kurmaktadır. Moğolistan Anayasasında, devlet yönetiminin yetkilerinin dağıtılması ve dengelenmesi yapılırken, yasama yetkisi Parlamenta, yürütme yetkisi Hükûmete ve onun kurumlarına, yargı yetkisi ise mahkemelere dağıtılmıştır²⁴⁹. Böylece işlevleri, çalışma ilkeleri, karşılıklı bağımlılıkları ve dengeleri açıkça belirtilmiştir. Bu bağlamda Moğolistan Anayasası, hukuki açıdan toplum ve devlet teşkilatının temellerini özetleyen temel bir belgedir.

- Yasama yetkisi- Parlamento.
- Yürütme gücü- Hükûmet.
- Yargı-Mahkeme.

Üç yönetim kademesinin kendi alanlarında en yüksek yetkiye sahip olmalarının sağlanması, tüm yetkileri Halk Kurulu (AIH)'yi toplayan ve onu devletin en yüksek otoritesi ilan eden önceki anayasalardan ayırt edici bir özelliğidir²⁵⁰. Yasama, yürütme ve yargı organların işleyişinde toplumsal yaşam, belirli tarihsel koşullar altında zorunlu olarak tek bir otoritenin halkın temel haklarının yararına öncülük etmesini ve egemen olmasını gerektirmektedir. Bu talebin dikkatli bir şekilde uygulanmaması hâlinde, devletin güç dengesi bozulacak, daha fazla güç mücadelesinin yer alması ve sonunda bunun tüm toplumu rahatsız etmesi tehlikesi bulunmaktadır. Tezimizin son bölümünde mevcut olan Moğolistan'ın Yasama, Yürütme, Yargı organları ayrı ayrı incelenmektedir.

Hukuk devletinın şekillenmekte olduğu mevcut durumda parlamento, devletin güç dengesini sağlayan ve devletin bel kemiği hâline gelen organdır. Devlet gücü ilkelerinin

²⁴⁸ Shinetoli dergisi. 1999. Sayfa 48-49.

²⁴⁹ Parliament.mn. "Mongolia's State Great Hural (the Parliament)". parliament.mn (in Mongolian). Erişim Tarihi: 6/04/2023 <https://www.parliament.mn/en/nc/aboutofsg/>

²⁵⁰ Chimid, B. (1996); 1992 ony Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin özel barimtlal. UB, 55-60.

etkin bir şekilde uygulanmasıyla, yasa yapma, yürütme ve yargı gibi hükûmet kademelerinin birbirinden bağımsız, birbirini sınırlandıran ve güçlerini kontrol eden tarihsel bir kazanım olması gerekmektedir.

2.2.2. Moğolistan'ın Değişim ve Dönüşüm Dönemi

Moğolistan Anayasası'nda "parlamento"²⁵¹ terimi doğrudan yer almamakla birlikte, Devlet Büyük Kurulu'nun (UIH) tanımı ve görev alanı itibarıyla parlamento niteliği taşıdığına dair yasal dayanak bulunmaktadır. Politikacılar ve hukukçular, Moğolistan'daki hükûmet biçimi hakkında farklı görüşlere sahiptir. 1999 yılında Devlet Evinde Anayasa kavramı üzerine düzenlenen bir seminerde Milletvekili S. Bayartsogt, Moğolistan'ın Cumhurbaşkanlığı hükûmeti olan yanı Başkanlık sistemli bir ülke olduğuna inanırken Milletvekili D. Lundeejantsan'ın çalışmasına göre Nisan 2000'de Moğolistan'ın güçlü bir ülke olduğunu belirtmiş ve cumhurbaşkanı olan parlamenter bir hükûmet olarak kabul etmiştir²⁵². UIH, cumhurbaşkanının tüm yetkilerini tanıma, cumhurbaşkanını görevden alma veya cumhurbaşkanı tarafından verilen kararnameleri onaylama veya iptal etme ve cumhurbaşkanı başkanlığındaki Milli Güvenlik Kurulu'nun yapı ve oluşumunu belirleme yetkisine sahiptir. Moğolistan'ın parlamenter sistemli ülke olduğu görüşü hâkimdir.

Teorik bir bakış açısından, aşağıdaki unsurlar parlamenter bir hükûmetin temel özellikleridir:

- Parlamentonun üstünlüğü ilkesi uygulanmaktadır.
- Hükûmet parlamentoya rapor verir.
- Başbakanın konumunu oluşturur.
- Hükûmet, parlamentodaki sandalyelerin çoğuna sahip olan parti tarafından kurulur.
- Devlet başkanı parlamento tarafından seçilir.
- Hükûmet, parlamentonun güvenine bağlıdır²⁵³.

Bu özellikler Devlet Büyük Kurulu (UIH)'da tam olarak tezahür ettiğinden, Moğolistan'ın bir parlamenter hükûmete sahip olduğunu savunmaktadır. Parlamentarizm, Moğolistan

²⁵¹ Moğolistan Anayasasının kavramsal sorunları, UB., 2000.

²⁵² Lundeejantsan, D. (2016), Töriin il tod baidlyg khangakh erkх зүйн орчны өнөөгийн байдл. UB şehri, 37.

²⁵³ Moğolistan Anayasasının 20.madde, 25.3, 25.4,25.5,25.6 madde, 31.4. maddeleri.

Anayasası'nın temel kazanımlarından ve temel kavramlarından biridir. Dünya ülkelerinde parlamenter gelişme eğilimi, parlamento geleneğine, gelişmişlik düzeyine, vatandaşlığa, kültüre, dine, siyasete ve ulaşılan demokrasi düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Dünya tarihinde ilk parlamento şeklindeki meclisler, yasama gücünü elinde tutan tek temsilî bir organdı ancak bugün, demokratik bir devlette parlamento halkın temsilcilerinden oluşmaktadır. Halk tarafından seçilen temsilî organ olan parlamento, yasama erkinin başıdır²⁵⁴.

UIH, yasama yetkisini elinde bulunduran en yüksek devlet organı olarak, devlet teşkilatı sisteminde özel bir konumuna sahiptir ve sistemin yaratıcısı konumundadır. Siyasal sistemin çekirdeğini oluşturan devlet, onun gücünün bir kolu olup, yasama yetkisini kullanan parlamento, bir yandan toplumsal ilişkileri düzenleyen kanunlar çıkartmaktadır, diğer yandan da halk tarafından hür iradeyle seçilen temsilcilerden oluşmaktadır.

Parlamenter faaliyetlerin temel ilkeleri, halkın iradesini, çıkarlarını, birliğini sağlamak, demokrasi, adalet, insan hakları, hürriyetin uygulanmasını sağlamak ve parlamentonun temsil kapasitesini geliştirmek, halkla bağını güçlendirmektir. Şeffaf ve açık hâle getirmek statükonun sağlanması konusu hâlen en önemli ilke olarak kabul edilmektedir. UIH milletvekillerinin çalışmalarını seçmenlere tanıtmak için bütün bir ağ oluşturulmuş olup il ve ilçelerde UIH faaliyetlerini tanıtmaya yönelik merkezler bulunmaktadır. Bu, toplum ve halk için fırsat yaratmaktadır. Parlamento faaliyetinin bir başka ilkesi de tartışma materyallerinin ayrıntılı notlarını kamuya açık hâle getirmek ve herkesin incelemesine ve bilgi edinmesine izin vermektir. Ayrıca UIH'daki tartışmalar ayrıntılı kurallara göre, meclis daimî komisyonunun faaliyetleri kesintisiz olarak yürütülmektedir.

Bir Parlamenter sisteme sahip ülkeyi ele alıyorsak Parlamentoyu etkileyen siyasal partilerden bahsetmek esastır. Eskiden iktidarla alakalı sorunlar, daha çok kurumsal sorunlardı. Kurumlar ve bunlar arasındaki yetki ve ilişkiler, güçler ayrılığı ile dengelenebilmişti. Günümüzde ise siyasal partiler politik yaşama yön verirler. Yasama yürütme ve yargı kurumu, bunlara yalnızca resmi bir çerçeve sağlamaktadır.

19. yüzyılda ilk ABD'de, daha sonra İngiltere'de Siyasi Partiler kurulmuştur. Üzün süredir yasal olarak düzenlemeyen siyasi partiler ancak İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra

²⁵⁴ Odi.org.uk. "Mongol dakhii delkhiin zasaglalyn sudalgaa." Erişim Tarihi: 01/03/2023 https://www.odi.org.uk/WGA_Governance/Do.

Anayasalarda yer almıştır. Buna rağmen siyasi partiler çok hızlı bir şekilde gelişerek, tüm dünyada siyasi hayatın ana bileşenleri ve ana gücü haline gelmiştir.

Yasama, yürütme ve yargı erkleri arasındaki ilişkiyi düzenleyen anayasal kurallara bakarak parlamenter sistemi anlayamayız. Parlamenter sistemde çoğunluğu elde eden parti, hükümeti kurma hakkına da sahip olur. Parlamenti kontrol eden parti, hükümeti de kontrol ediyor, böylece her iki organ da parti aracılığıyla parti kontrolüne tabi oluyor. Parlamenter demokraside siyasi partilerin önemi şunlardır:

- Parlamenti elden eden siyasi partilerin çoğunluğu oyu ile yüksek devlet görevleri atanmaktadır (önerilmektedir).
- Bir siyasi partinin amaçlarından biri, siyasi seçkinleri eğitmektir.
- Parlamenter hükûmete sahip bir ülkenin siyasi sistemi, büyük ölçüde parlamentoda sandalyesi olan siyasi parti güçlere bağlıdır.
- Bir yürütme kurumu olan cumhurbaşkanı aday gösterme hakkı, milletvekili sandalyesi olan siyasi partilere açıktır.
- Çok partili sistemin gerçek varlığı, parlamentodaki çoğunluk ve azınlığın teşkilatı, örgütlenme biçimi, parti grubunun faaliyetleri gibi pek çok faktörün etkileşimi ile doğrudan ilgilidir²⁵⁵.

Parlamenti etkileyen bir diğer önemli faktör, seçmenler veya halk ve seçim sistemidir. Parlamento gelişiminin düzeyi ve yönü büyük ölçüde Moğol seçmenlerinin davranışlarına ve seçim sistemindeki siyasi partilerin oluşumuna bağlıdır. Seçim sistemleri iki ana seçeneğe ayrılır: Çoğunluk ve Nispi temsili seçimdir²⁵⁶.

Moğolistan'da parlamento seçimlerinde çoğunluk seçim sistemi kullanılmaktadır. Bu sistemin temel özelliği, uzlaşma birliğinin önemidir. Bu sistem;²⁵⁷

- İstikrarlı çalışma koşulları yaratmak için tüm ülkede daha az parti parlamentoda sandalye işgal edecek ve çoğunluk hükûmeti kuracaktır.
- Mecliste güçlü bir muhalefet oluşmasını sağlanınca denetim mekanizması güçlü çalışacaktır.

²⁵⁵ Lundeejantsan, D.; Olziysaikhan, L. (2012), Parlamentarism UB, 34.

²⁵⁶ Demir, Fevzi, Anayasa Hukukuna Giriş, İzmir, Barış Yayınları, 5. baskı, 1998

²⁵⁷ Ardchilsan zasaglал ba neelttei niigem ner tomiyoony tailbar toli, UB khot, 2006 on.

- Parlamento üyeleri, seçmenler, seçim bölgesi ve bölge nüfusunun çıkarları arasında her zaman gerçek bir ilişkiye sahiptir ve milletvekilinin sorumluluğu yüksektir.
- Bağımsız adayın seçilme olasılığı diğer sistemlere göre daha yüksektir.

Nispi temsil sistemin tüm versiyonlarında ortak olan temel özellik, parlamento kompozisyonunun seçimlere katılan partilerin aldığı oylarla orantılı olarak belirlenmesidir²⁵⁸. 1992 parlamento seçimleri çoğunluk temsiline dayalı olarak yapılmış ve Moğolistan'da seçimli demokrasinin gelişmesinde önemli etkisi olan önemli bir siyasi süreç olmaktadır²⁵⁹. Moğolistan'da 1990 yılından bu yana yapılan birçok demokratik seçim sürecinde, seçimli demokrasi gelişmiş ve seçmenler, demokratik ilke ve yasalara sıkı sıkıya bağlı kalarak devlet, merkezî yönetim veya yerel yönetimlerin herhangi bir seçimine katılma deneyimini öğrenmiştir. Parlamentonun oluşumunda en etkili faktör parlamentonun meşruiyetidir. Bu açıdan bakıldığında çoğunluk sistemi, seçmenler tarafından en kolay anlaşılabilmesi açısından seçmenlerin siyasi faaliyetini canlandırması ve seçim sonuçları hakkında şüphe yaratmaması açısından önemlidir.

Moğolistan'da UIH üyelerinin tamamının çoğunluğunun hazır bulunması hâlinde oturum geçerli kabul edilecek ve konu oturumda hazır bulunan üyelerin çoğunluğu ile çözülecektir²⁶⁰. Kanuna uygun çoğunluk sağlanamaması, sadece parlamentonun işleyişini olumsuz etkilemekle kalmamakta, aynı zamanda yasama organının meşruiyetini de etkileyebilmektedir²⁶¹.

Mecliste etîğin varlığının temel göstergelerinden biri de meclisin denetimidir. Parlamente cumhuriyete sahip bir ülkenin temel özelliği, parlamentoda çoğunluğu elinde bulunduran partinin hükûmeti oluşturması ve bu hükûmetin parlamentoya karşı sorumlu olmasıdır. Bu şekilde parlamente denetim, yürütme organı teşkilatının kapalı ve gizli bölümlerine nüfuz etmesi bakımından benzersizdir. Bu nedenle, denetim yönteminin etkinliği ve yürütmenin düzenliliği esas alınarak ülkede parlamentarizmin nasıl geliştiği değerlendirilmektedir. Ayrıca milletvekilinin, meclis teşkilatının şekli, milletvekilinin ahlakı, yaşı ve milletvekili seçilme kriterleri de önemlidir. Parlamentarizm, halk tarafından yasa yapmak ve ortak çıkarları ilgilendiren konularda karar almak üzere

²⁵⁸ Terbish, Ts. (2016), Mongol Ulsyn Ikh Khurlyn khögliin üil yavts. UB, 56.

²⁵⁹ Mönkh-Erdene, L. (2018). Tergüüngüi tör. Ulaanbaatar.

²⁶⁰ Temüüjin, Kh. (2010). "Parlamente üneniig medekh erkhte /Parlamente khyanalt ba mördön shalgakh erk medel/," MUIS-iin Khuuli züin surguuli, 174.

²⁶¹ Mongol Ulsyn Ünsen khuuliin üzel barimtlalyn asuudal, 2015 on, 55.

seçilen temsilcilerin faaliyetlerinde kendini gösterir. Çünkü halk yasama hakkını her gün kullanmaz, yasama organını seçimlerle kurar ve iradesini temsilcileri aracılığıyla kullanır²⁶². Bu temsilin bir milletvekili olarak tam olarak ortaya konması gerektiğinden, milletvekili olmak seçmenin beklediği yüksek bir güven ve sorumluluktur. Bu nedenle, herhangi bir ülkede milletvekili seçilebilme koşulları oldukça zordur.

Milletvekilinin yaşı da milletvekilinin niteliğini etkileyen önemli bir faktördür. lke anayasasında milletvekili yaş sınırı farklı şekillerde kanunlaştırılmıştır. Örneğin Avustralya, Birleşik Krallık, Norveç, ek Cumhuriyeti’nde 21 yaşında, Amerika Birleşik Devletleri, Belçika, Yunanistan, İtalya, Lübnan, Lüksemburg, Almanya ve Japonya gibi ülkelerde 25 yaştır. Moğolistan’da ise Moğolistan vatandaşı olan 25 yaşını doldurmuř²⁶³ ve oy kullanma hakkına sahip olan herkes UIH yeliğine seçilebilmektedir.

1992 Anayasası, Moğolistan’ı sosyalist bir cumhuriyetten liberal bir cumhuriyete dnştrmştir. 1992 Anayasası, genellikle önceki anayasaların sonunda yer alan temel hak ve hürriyetleri, anayasanın "İnsan Hak ve Hürriyetleri" başlıklı ikinci bölümünde düzenlemiştir. Anayasa Mahkemesi'nin (Mongol Ulsyn Vndsen Khuuliin Tsets) kuruluşu 1992 Anayasası için yeni bir düzenlemedir. Ülkenin egemenliği ve bağımsızlığına, insan haklarına, özgürlüklerine, milletin adaletine ve bütünlüğüne saygının vurgulandığı önsözde, "insancıl, medeni ve demokratik bir toplum inşa etmek" olarak tanımlanmaktadır. Bu yeni hedef, eski sistemden miras kalan kapitalizmin olumsuz yansımaları nedeniyle, yöneticilerin ülkenin kapitalist bir ekonomi olduğunu açıklama konusundaki isteksizliğiyle ilgilidir.²⁶⁴ Hararetli tartışmaların ardından devlet adından “cumhuriyet” kelimesinin çıkarılması ve “Moğolistan” adının tercih edilmesi de “cumhuriyet”in sosyalist dönemi akla getirebileceği endişesidir.

²⁶² Töriin il tod baidlyn emkhetgel. Neelttei niigem forum, UB khot, 2016 on.

²⁶³ Manaljav, G. (2014). Mongolyn nutgiin udirdlagyn kholboo. "Mongol Ulsyn bs nutag, zasag zakhirgaa". UB khot, 23-25.

²⁶⁴ Pluechkhana, Rebekah ve Bumochira, Dulam (2018), “Capitalism in Mongolia - ideology, practice and ambiguity”, Central Asian Survey, 37/3: 341-356.

BÖLÜM 3: ÇAĞDAŞ MOĞOLİSTAN'DA PARLAMENTER SİSTEMİ

3.1. Moğolistan Hükûmet Sisteminin Kurumsal Yapısı

Anayasanın temeli ve ruhu, kuvvetler ayrılığı ilkesine dayanan hükümet yetkilerinin bölünmesi ve dengelenmesi fikridir. Bu nedenle, yönetim yetkilerini dağıtmayan ve aralarındaki ilişkileri dengelemeyen bir toplum, demokratik anayasaya sahip bir toplum olarak anlaşılmamaktadır. Bu bağlamda, hükümet sistemi yetkilerinin dağılımı ve dengelenmesi, Anayasa'nın gerçek varlığını güvence altına almaktadır. Moğolistan'da yasama yetkisi Devlet Büyük Kurulu (UIH), yürütme yetkisi hükümet (Zasgiin Gazar), yargı yetkisi Yüksek Mahkeme ve diğer mahkemelerce kullanılmaktadır.

3.1.1. Yasama

Dünya ülkelerinde temel yasama yetkisini kullanan organa genel olarak parlamento denir²⁶⁵. Parlamento (parlamentum) anlamına gelen Latince bir sözcüktür. Terim olarak "toplantıda konuşma", "genel meseleler" anlamına gelir²⁶⁶. "Parler" sözcüğü Fransızcada "konuşma, danışma, tartışma" anlamlarına gelmektedir²⁶⁷. Belirli konuları görüşme ve istişare etme yetkisine sahip olan kuruma parlamento, sürece doğrudan katılma hakkına sahip olan kişiye ise milletvekili denir. Dolayısıyla parlamento, seçim sonucunda elde ettiği haklara dayanarak yasama yetkisini kullanmaktadır ve bu yetkinin kullanılmasında hükûmete yasal olarak destek olmaktadır.

Yirminci yüzyılın ikinci yarısından bu yana, iki yeni parlamento türü veya modeli hakkında tartışmalar yaygınlaşmıştır. Bunlar müzakereci parlamento (*debating parliament*)- Westminster (İngiltere) modeli ve çalışan parlament (*working parliament*) – Bonn Modeli'dir (Almanya)²⁶⁸. Müzakereci bir parlamentoda (*debating parliament*) seçim sonucunda bir parti hâkim olur ve çoğunluğa ulaşır ve böylece yasama kurumunu ve onun yetkilerini kontrol edebilmektedir. Yasama kurumunda çoğunluğu ele geçiren siyasi gücün hükûmeti oluşturması, parlamento ile hükûmetin birleşmesinin temel nedenidir. Bu nedenle parlamento, hükûmetin geliştirdiği yasaları ve faaliyetleri

²⁶⁵ Özer, Attila (2005). Anayasa Hukuku Genel İlkeler, Genişletilmiş İkinci Bası, Turhan Kitabevi, Ankara.

²⁶⁶ D. Lundeejantsan. L. Ulziyisaikh Parliament. UB., (2012). Sayfa 270.

²⁶⁷ Andrew Heywood. Key Concepts Politics. Palgrave, New York 2001. s.214.

²⁶⁸ Klaus Van Beyme. Transition to Democracy in the East Europe. 1996 McMillan Basın. s.56.

destekleyen yasal belgeleri hızla tartışır ve onaylar, böylece yürütme yetkisi kullanılmaktadır. Bu durumda, parlamento eyleminin kaynağı ve amacı, hükûmet tarafından getirilen herhangi bir konuyu tartışmaktır.

Çalışan parlamentoda (*working parliament*) kanun, politika ve program taslaklarını sadece tartışmak değil, eleştirel yaklaşmak, bu belgelerin işleyişini ve bunlardan doğabilecek sonuçları objektif bir şekilde değerlendirerek yasal belgeler haline getirilmektedir. Çalışan parlamento (*working parliament*), akıllı bir “hukuk fabrikası”²⁶⁹ olarak bilinmektedir. Özellikle, daimî komisyonlar yasa tasarısını parça parça tartışmakta ve fikir birliğine varmaktadır. Öte yandan, çıkar ve baskı grupları tasarının görüşülme ve onaylanma sürecini etkileyebilmektedir.

3.1.1.1. Moğolistan’da Parlamento ve Parlamento Seçimleri

Moğolistan Devlet Büyük Kurulu’nun seçilmesi, Moğolistan vatandaşlarının yetkilerini kullanma temelinde temsilcileri tarafından yasama organını oluşturulmasıdır. Parlamento seçimleri dört şekilde gerçekleşmektedir: Olağan seçim, olağanüstü seçim, ara seçim ve yeniden seçim.

Yasama organının yapısını yenilemek için her dört yılda bir parlamentonun görev süresinin sona ermesiyle aynı zamanda olağan seçimler yapılır. Örneğin Moğolistan’da 2020 yılında yapılan milletvekili seçimleri olağan seçimlerdir.

Olağanüstü seçim, Anayasa’ya göre kendisi veya cumhurbaşkanı tarafından görev süresinden önce fesih kararı verilmesinden sonra yapılır. Yeni Anayasa’nın kabul edilmesinden bu yana, olağanüstü milletvekili seçimleri yapılmamıştır. Çünkü aynı dönemde Meclis’in kendisini feshetme kararı da çıkmamıştır. Bir milletvekilinin emekli olması veya ölmesi durumunda halefini seçmek için ara seçimler planlanacaktır.

2012 yılından bu yana milletvekili seçimleri karma sistemle yapılmaktadır. Başka bir deyişle, milletvekilliği seçimlerine aday olan siyasi partiler, çoğunlukçu aday gösterme sisteminin yanı sıra, partinin ulusal düzeyde aday gösterdiği adaylar listesine dayalı olarak parti seçimi ve oylamaya dayalı orantılı sistem temelinde rekabet etmektedir.

²⁶⁹ Christopher Lord, (2018). The European Parliament: a working parliament without a public, University of Oslo, Journal of Legislative Studies 24(1):1-17.

Karma seçim sistemi, çoğunlukçu ve nispi sistemlerin dezavantajlarını azaltmayı ve avantajlarını vurgulamayı amaçlamaktadır. Aynı zamanda, siyasi parti adaylarının en az yüzde 20'sinin kadın olması şartı, siyasi karar alma organlarında toplumsal cinsiyet eşitliğini desteklemeye yönelik bir adımdır. Hakları kanunla sınırlanmayan 25 yaşını doldurmuş her Moğolistan vatandaşı parlamentoya seçilme hakkına sahipken²⁷⁰ 18 yaşını doldurmuş bir vatandaş seçimlerde doğrudan ve serbestçe oy kullanma hakkına²⁷¹ sahiptir.

Seçim tarihinden önce Yargıtay'a kayıtlı bir parti seçime katılma hakkı kazanır. Seçime katılan parti ve ittifaklar, milletvekili adaylıklarına seçim tarihinin ilanından 20 gün sonra başlayacak ve bir hafta içinde tamamlanacaktır. Seçim için bağımsız aday gösterme süreci, seçim tarihinin ilan edildiği tarihten 15 gün sonra başlatılacak ve 12 gün içinde tamamlanacaktır. Seçmenlere reklam yapmak, malzeme dağıtmak, nakit para veya benzeri vaatlerde bulunmak yasaktır. Çünkü yeni seçim yasasının çıkmasından önceki yıllardaki seçimlerde (özellikle 2000, 2004 ve 2008), seçmenlere malzeme dağıtarak ve boş vaatlerde bulunarak oy alma pratiği tekrarlanırken demokratik seçimlerin değerleri baltalanmıştır²⁷².

3.1.1.2. Parlamentonun Görevleri

Moğolistan Anayasa'nın 3. Bölüm 20. maddesinde UIH, devletin en yüksek organıdır, sadece parlamento veya UIH yasama yetkisini elinde tutmaktadır²⁷³. Devlet Büyük Kurul (UIH)'a yürütme yetkisine sahip kurumlar oluşturma ve denetleme yetkisi verilmiş olması, Moğolistan'ın parlamenter sistemli bir ülke olduğunu göstermektedir. Öte yandan, parlamentonun dağılımı düzenlenmektedir. Moğolistan Başbakanı'nın atanmasına ilişkin teklif, Devlet Büyük Kurulu'na sunulduğu tarihten itibaren 45 gün²⁷⁴ içinde görüşülüp karara bağlanamazsa Cumhurbaşkanı, parlamentonun feshine karar verebilmektedir. UIH, dört yıl süresince seçilen 76 milletvekilinden meydana gelmektedir²⁷⁵. Mecliste kadınların temsil oranı %17'dir. Yasama yetkisi, parlamentonun ana veya anahtar rolüdür. Parlamento, yasama işlevlerini (tasarıları tartışmak ve

²⁷⁰ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 21. Madde.

²⁷¹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 25. Madde.

²⁷² UIKh-yn songuuliin tukhai khuuli 4.7, 23.

²⁷³ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 20. Madde.

²⁷⁴ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 22.3 Madde,

²⁷⁵ Moğolistan Anayasası 3. Bölüm, 21.1 Madde.

onaylamak) bağımsız olarak yerine getirmektedir. UIH'nin başlıca görev ve yetkileri şunlardır²⁷⁶:

1. Parlamento, yasama temsilcilerinden oluşan bir organ olup siyasi ilişkilerde halkın iradesinin ifadesidir ve halkın seçtiği temsilî bir kurum olarak herkesin uyacağı yasaları koyar, devlet-toplum ilişkilerini yasalar aracılığıyla yönetmektedir.
2. Yabancı devletlerle diplomatik ilişki kurmak ve uluslararası antlaşmaları onaylamak.
3. Parlamento, hükûmetin faaliyetlerini kanun çerçevesinde denetleme yetkisini kullanmaktadır²⁷⁷.
4. Devlet başkanı ve UIH seçim tarihlerini belirlemektedir.
5. Devlet başkanının seçilmesinden sonra, başkanın tüm yetkilerin tanıyan bir yasa çıkarmak ve başkan görevden almaktır.
6. Hükümet işlevlerinden, bütçe ve kesin hesabı onaylamaktadır.
7. Devlet sınırlarını belirlemek, idari ve coğrafi bölümleri onaylamak.
8. Af çıkartmaktadır²⁷⁸.
9. Ulusal referandumları düzenlemek, referandumların geçerliliğini teyit etmek.
10. Olağanüstü hâl ve savaş ilan etmek.

Yasalar UIH tarafından yayınlanır ve aksi belirtilmedikçe yayınlandıktan 10 gün sonra yürürlüğe girmektedir. UIH'nin olağan toplantıları 6 ayda bir yapılmaktadır. Olağanüstü hâl veya devlet başkanının savaş ilanı halinde 72 saat içinde toplanmak zorundadırlar²⁷⁹.

3.1.1.3. Moğolistan Parlamentosu'nun Düzenlemeleri

Moğolistan parlamentosu sonbahar ve ilkbahar oturumları düzenlemekte, güz oturumu 1 Ekim'de, bahar oturumu ise 5 Nisan'da açılmakta ve en az 75 iş günü için toplanmaktadır²⁸⁰. Olağan oturumun tatilinde, kaçınılmaz nedenlerle, milletvekillerinin 1/3'ünden fazlasının talebi veya Devlet Parlamentosu Başkanının veya

²⁷⁶ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 25. Madde.

²⁷⁷ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 25.4 Madde.

²⁷⁸ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 25.14 Madde.

²⁷⁹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 27.5 Madde.

²⁸⁰ Bölüm 2, Moğolistan Büyük Hural Yasasının 8.4. Maddesi

Cumhurbaşkanının inisiyatifiyle olağanüstü toplantı yapılabilir. İlkbahar ve güz konferanslarının çalışma süresi en az 75 gün olarak öngörülmektedir²⁸¹. Devlet Büyük Kurul'un ilk oturumu, resmî seçim sonuçlarının açıklanmasından itibaren 30 gün içinde Cumhurbaşkanı tarafından ilan edilmektedir²⁸².

Moğolistan Parlamentosu'nun bir başkanı ve bir başkan yardımcısı bulunmaktadır²⁸³. Parlamento seçimlerinde çoğunluğu kazanan siyasi parti veya koalisyon, meclis başkanını aday gösterir. Hiçbir parti veya koalisyon sandalye alamazsa, en çok sandalyeye sahip olan parti veya koalisyon, diğer parti veya koalisyonlarla istişare ederek meclis başkanını aday gösterir. İlgili daimî komisyonlar ve parti grupları, Devlet Büyük Kurulu Başkanlığına aday gösterilen üye konusunu görüşüp karara bağlayacak ve ardından Meclis/Kurul açık oylama yapacaktır.

Meclis'teki her parti grubu, meclis başkan yardımcısını aday gösterebilmektedir. UIH daimî komiteler oluşturabilir. Komiteler; kanun hükümlerini denetlemek, tasarılarını incelemek, Meclise bağlı kamu örgütlerine atanacak yöneticileri önermek gibi görevleri yürütmektedir. Daimî komiteler, parlamentoda belirli alanlar ve konular için uzmanlaşmış yapılardır. Parlamantonun genel oturumunda görüşülecek konuların geliştirilmesi, önceden tartışılması, karara bağlanması ve ayrıca ele alınacak konular dâhilinde parlamento denetiminin kullanılması genel işlevleridir²⁸⁴.

3.1.1.4. Yasama Süreci

Devlet Büyük Kurulu, yetkileri ve işlevleri dâhilinde yasalar çıkarmakta ve kararlar almaktadır. Parlamento, Moğol devletinin iç, dış politikasının temelini oluşturur ve toplumun en üst denetimidir. Devlet Büyük Kurulu, yasama yetkilerini yalnızca oturumda, görüşmelerde, oylamalarda, onaylarda ve kararlarda Devlet Büyük Kurulu oturumunun kurallarına uyularak kullanmaktadır²⁸⁵. Başkan, parlamento üyeleri ile hükûmet, yasa çıkarma hakkına sahiptir²⁸⁶. Kanun çıkarma yetkisine sahip kişilerin başlattığı kanunlara kanun tasarısı denilmektedir.

²⁸¹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 27.2 Madde.

²⁸² Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 27.4 Madde.

²⁸³ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 24.1 Madde.

²⁸⁴ Moğolistan Büyük Hural'ının ilgili yasası, 2. Bölüm, 21.1. Maddesi

²⁸⁵ Moğolistan Büyük Hural yasasının 32.1 Maddesi

²⁸⁶ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 26. Madde.

Kanun tasarısı, ilgili daimî komisyonun sorumluluğunda meclis oturumunda görüşülmek üzere hazırlanacaktır. Kanun taslağının daimî komisyonlar toplantısında görüşülmesine ek olarak, meclisteki parti grupları da kanun tasarısı için görüş bildirmektedir. Daimî komite toplantısında tartışılan çoğunluk görüşü ilgili daimî komisyon başkanı, kabul edilen kanun tasarısını meclis oturumunda görüşülmek üzere meclis başkanına sunmaktadır.

Devlet Büyük Kurulu oturumunda görüşülmek üzere sunulan kanun tasarısı oy çokluğuyla kabul edilmektedir. Toplantıya katılım, üyelerin çoğunluğunun hazır bulunması hâlinde geçerli sayılır. Ayrıca olağan usulde kanun, toplantıda hazır bulunan üyelerin oy çokluğu ile onaylanmaktadır. Cumhurbaşkanı'nın, parlamento tarafından kabul edilen bir yasayı veto etmesi durumunda veto, parlamento oturumuna katılan üyelerin oy çokluğu ile kaldırılabilir²⁸⁷.

Meclis şu iki koşulda feshedilmektedir. Milletvekillerinden en az üçte ikisinin oyuyla, görevlerini yerine getiremez hale geldiğinde karar verilmesi ya da aynı gerekçeyle devlet başkanın meclis başkanıyla anlaşarak feshi önermesi hallerinde görevden alma kararı alınmaktadır²⁸⁸.

3.1.2. Yürütme

Hükümet yetkilerinin dağılımı ve kuvvetler ayrılığı teorisine göre, yürütme gücü hükümete veya devlet başkanına tahsis edilmektedir. Anayasa'nın 38.1 maddesinde, "Moğolistan Hükümeti, devletin en yüksek yürütme organıdır"²⁸⁹ der. Hükümetin yürütme gücü alanında baskın bir konuma sahip olduğu söylenebilmektedir. Cumhurbaşkanlığı kurumu söz konusu olduğunda, benzersiz bir konuma sahiptir ve siyasi sistem ile devlet yönetim kurumları ve bunların yetkileri arasındaki ilişkinin dengelenmesi sürecinde rol oynamaktadır. Bu kapsamda yürütme yetkisinin uygulanması sürecine de katılmaktadır.

Moğolistan resmi olarak parlamenter sisteme mensup olmasına rağmen, devlet başkanının yetkilerine dayanan bazı çalışmalarda hükümet sistemi "yarı başkanlık" olarak

²⁸⁷ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 33.1 Madde.

²⁸⁸ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 22.3 Madde.

²⁸⁹ Moğolistan Anayasası, Bölüm 3, 38.1 Madde.

kabul edilmektedir.²⁹⁰. Klasik parlamenter sistemdeki yetkilere ek olarak devlet başkanı kendi yetki alanında yasa teklif edebilir ve hükûmete talimat verebilmektedir.

Moğolistan'ın 1992 Anayasası'nın parlamenter yönetim kurduğunu Anayasa'nın 20. maddesi, Devlet Büyük Kurul'u devletin en yüksek organı olduğunu belirtmesiyle, parlamenter yönetim kurduğunu öne sürmektedir. Ancak yarı başkanlık hükûmetinin temel özelliği olan; hükûmet kurulurken sadece meclis çoğunluğunun değil, cumhurbaşkanının da onayını ve güvenini gerektirmesi şartı 1992 anayasasında bulunmaktadır. Bu sebeple 1992 Anayasası yarı başkanlık sistemine sahiptir ancak 2000 değişikliği parlamenter sisteme yakınlaşmaya katkıda bulunmuştur. 2000 yılından itibaren cumhurbaşkanının katılımı sınırlandırılmıştır ve kimin başbakan olacağına parlamento çoğunluğu karar vermektedir, hükûmet üyeleri ise başbakanın önerisi ile atanmaktadır. Parlamenter bir ülkede, başbakan parlamento tarafından seçilir ve çoğunluk başbakana güvenilmemesi durumunda hükûmet istifa etmektedir. Cumhurbaşkanının başbakana güven duyması gerekmez.

2019 anayasa değişikliğinin oluşumunda, devlet başkanının yasama girişimi yine kanunla sınırlandırılmıştır. 2019 anayasa değişikliğine ilişkin düzenlemeler şunlardır;

1. Devlet başkanının radikal önerileri kaldırılmış, üst düzey kamu yöneticiler ve yargıçları atama yetkisi kaldırılmıştır.
2. Devlet başkanlığı yaşı kırk beşten elli 'ye çıkartılmış²⁹¹ ve görev süresi, tek dönemde altı yıl ile sınırlandırılmıştır.
3. Yasa yapma sürecini sağlamlaştırılmıştır. Anayasada, yasa tasarıları salt çoğunluk yerine mutlak çoğunlukla kabul edilmesi öngörülmüş²⁹².
4. Hükûmetin istikrarını korumak amacıyla, Parlamente'nin başbakanı görevden alabilmesi salt çoğunluk yerine mutlak çoğunluk koşuluna bağlanmıştır ve parlamente'nin, bütçe açığı yaratacak ve harcamaları artıracak müdahaleleri yasaklanmıştır²⁹³.

²⁹⁰ Damiran, Rsedev ve Pratt, Richard (2013), "Public Administration in Mongolia", in: Public Administration in Post-Communist Countries, (Ed. S. Liebert vd.), CRC Press, New York: 319-338.

²⁹¹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 30.2 Madde.

²⁹² Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 27.6 Madde.

²⁹³ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 43.1 Madde.

5. Kabinede aynı zamanda bakanlık görevi de yapan milletvekili sayısı, başbakan dahil olmak üzere 5 ile sınırlandırılmıştır²⁹⁴.
6. Genel seçim tarihinin ardından seçim yasalarının kabulü ve değişikliği arasında geçen zorunlu süre altı aydan bir yıla çıkarılmıştır²⁹⁵.

Moğolistan önemli ölçüde doğal kaynaklara sahiptir ve ekonomisinin sağlanması doğal kaynaklara bağımlıdır. Azınlık bir kesimdeki doğal kaynak gelirlerinin toplanması, yurttaşların bu gelirlerden yararlanmamasına neden olmaktadır. Bu yüzden Anayasada, doğal kaynaklar “devlet mülkü” yerine “devletin kamu mülkü”²⁹⁶ olarak değiştirilmiştir. Devlet, doğal kaynak gelirlerinin, bugünün ve gelecek nesillerin her yurttaşın sağlıklı ve güvenli bir çevrede yaşamasını sağlayacak şekilde adil bir şekilde dağıtımını sağlamakla görevlendirilmiştir.

3.1.2.1. Hükûmet Kurma Prosedürü

Hükûmet, yürütme yetkisini kullanan, başbakan ve üyelerden oluşan siyasi bir kurumdur²⁹⁷. Hükûmete Moğolistan Başbakanı başkanlık edecektir. Moğolistan Devlet Başkanı, parlamentodaki sandalyelerin çoğunluğunu kazanan partiden aday gösterilen; diğer parti veya koalisyonlarla oy birliği ile, çoğunluk tarafından aday gösterilen kişiyi Başbakan olarak atama önerisi için beş gün içinde Devlet Büyük Kurulu’na sunmaktadır²⁹⁸. Parlamento, cumhurbaşkanı tarafından başbakan olarak atanması önerilen kişiyi görüşür ve çoğunluk oyu alması hâlinde onu başbakan olarak atamaktadır²⁹⁹. Başbakanın parlamentoda çoğunluğa sahip olan siyasi parti veya başbakan olarak aday gösterilen parti, koalisyonlar tarafından atanmasına ilişkin bu prosedür, başbakanın parlamento tarafından oluşturulduğu düzenlemeyi göstermektedir. Çoğu durumda, başbakanlık için aday gösterilen kişi, etkili bir politikacı olan siyasi partinin başkanı veya lideridir.

Başbakan, cumhurbaşkanı ile istişare hâlinde, hükûmetin yapısı ve bileşimi ile ilgili değişiklik önerilerini parlamentoya sunmaktadır. Bir hafta içinde cumhurbaşkanı ile bu

²⁹⁴ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 39.1 Madde.

²⁹⁵ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 21.4 Madde.

²⁹⁶ Moğolistan Anayasası, 1. Bölüm, 6.2 Madde.

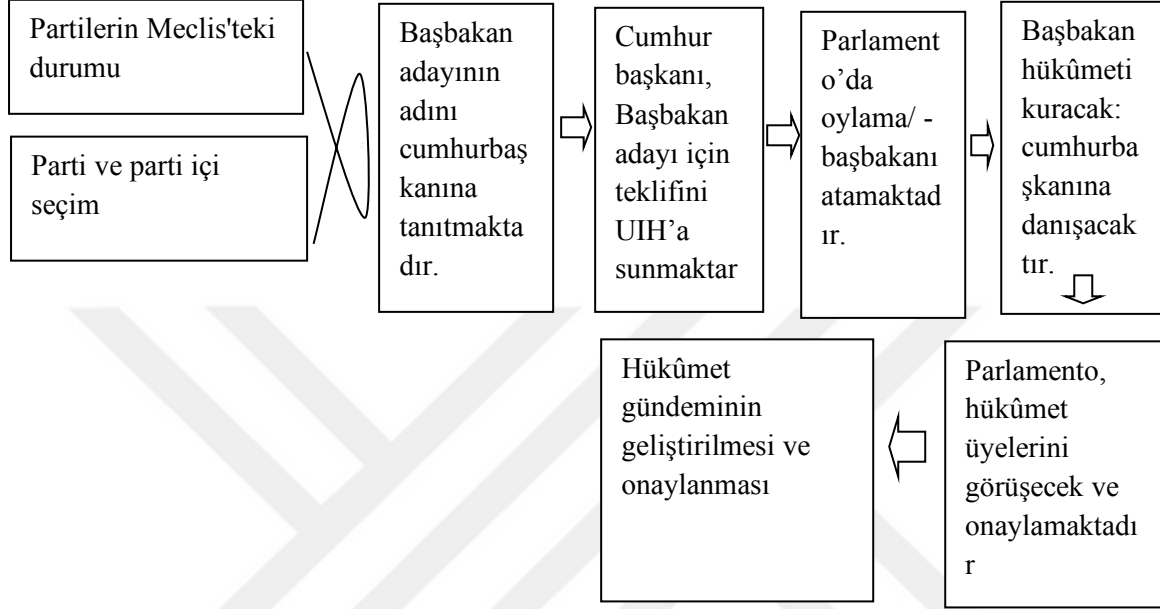
²⁹⁷ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 39.1 Madde.

²⁹⁸ Moğolistan Anayasası, 2. Bölüm, 33.2 Madde.

²⁹⁹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 39.2 Madde.

konuda anlaşmaya varılamazsa meclise sunulacaktır³⁰⁰. Temel olarak, hükûmetin yapısını ve bileşimini belirleme hakkı başbakana verilmiştir. Başbakanın geçici olarak yokluğunda, hükûmet üyelerinden biri görevini yapmaktadır.

Şekil 1: Hükûmetin Çalışma Süreci

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Hükûmet kendi inisiyatifıyla ve parlamentonun güven yokluğunda istifa eder. Örneğin, aynı anda başbakan veya hükûmet üyelerinin yarısı istifa ederse, hükûmetin tamamı istifa etmektedir³⁰¹. Parlamento, cumhurbaşkanının teklifini veya başbakanın kendi inisiyatifıyla hükûmeti görevden alma beyanını aldıktan sonra on beş gün içinde hükûmeti görevden alıp almayacağını tartışır ve karara bağlamaktadır. Buna göre, hükûmeti görevden alma girişimi, hükûmet başkanı, bakanların yarısı, cumhurbaşkanı ve parlamentodan gelmektedir.

3.1.2.2. Moğolistan Hükûmeti'nin Özellikleri

Hükûmet başkanı veya başbakan, hükûmeti yönetmek, organize etmek, hükûmet politikalarını ve kanunları uygulamakla ilgili olarak parlamentoya karşı sorumludur³⁰². Hükûmet başkanı faaliyetlerini parlamentoya rapor edecektir. Hükûmet, görev süresinin

³⁰⁰ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 39.3 Madde.

³⁰¹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 43.2 Madde.

³⁰² Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 25. Madde.

başlamasından itibaren 60 gün içinde ülkenin ekonomik ve sosyal gelişiminin ana yönü gibi taslak belgeleri sunmayı taahhüt etmektedir³⁰³. Hükûmetin eylem programı, Devlet Büyük Kurulu'nun ortak oturumunda görüşülerek karara bağlanmaktadır.

Hükûmetin faaliyetleri aşağıdaki özelliklere sahiptir:

- Parlamentoda çoğunluğu sağlayan siyasi parti hükûmeti kurmaktadır.
- Hükûmet, faaliyetlerinden yalnızca parlamentoya karşı sorumludur. Hükûmetin kaderi, parlamentonun güvenine bağlıdır.
- Bir milletvekili aynı anda yürütmede görev alabilmektedir.

Hükûmet devletin en yüksek yürütme organıdır³⁰⁴. Başbakan, bakanların atanması görevden alınması kararını devlet başkanına ve Devlet Büyük Kurulu (UIH)'a sunmak zorundadır. 2019 Anayasa değişikliği ile bu kararların onaylanması zorunlu değildir.

Moğolistan hükûmeti, faaliyetlerini kabine organizasyonu (kabine prensibi) aracılığıyla yürütmektedir. Kabine teşkilatının ana uygulama şekli Hükûmet (Zasgiin Gazar) toplantısıdır. Hükûmet toplantısında, parlamento tarafından belirlenen, cumhurbaşkanı tarafından önerilen konular görüşülür ve kararlar alınmaktadır³⁰⁵. Kabine prensibine göre çalışacağından dolayı tartışılan konularda nihai kararı hükûmet üyeleri vermektedir.

Kabine toplantısında aşağıdaki konular görüşülmektedir. Bunlar, a) kanunda aksi öngörülmedikçe parlamentoya sunulacak diğer kararlar, b) hükûmete talimat verilmesine ilişkin cumhurbaşkanı kararnamesi, c) üyeler tarafından hükûmetin politikasını değiştirmek için sunulan teklif, d) başbakanın tek başına çözemediği veya hükûmet üyelerinin üzerinde anlaşılamadığı konular çözüme bağlanmaktadır. Parlamento, cumhurbaşkanının görüşü alınarak ve başbakanın beyanı üzerine bakanlıkları kurar ve feshetmektedir.

Hükûmet yürütme organı olarak,

1. Anayasanın, yasaların uygulanmasını sağlamak, dış politikayı uygulamak,
2. Sosyo ekonomik ve kültürel kalkınmayı yönlendirmek,

³⁰³ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 41.1, 2 Madde.

³⁰⁴ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 38.1 Madde.

³⁰⁵ Moğolistan Hükûmeti Kanunu, 2. Bölüm, 17.4 Madde.

3. Bütçe ve planları planlamak,
4. Doğal kaynakların rasyonel olarak kullanılmasını sağlayacak tedbirler almak,
5. Yerel yönetimleri yönetmek, kamu düzenini tesis etmek gibi görevler üstlenmektedir.

Ortak karar alan hükümet (Zasgiin Gazar) yönetmelik çıkarabilmektedir. Anayasaya uygun olmayan karar ve yönetmelikler UIH tarafından iptal edilmektedir. Devlet Büyük Kurulu (UIH)'a karşı sorumlu olan³⁰⁶ hükümet, yıllık faaliyet raporunu UIH'a sunmakla yükümlüdür.

Başbakanın veya aynı anda kabine üyelerinin yarısından fazlasının istifası durumunda, hükümet istifa etmiş olur³⁰⁷. Devlet Büyük Kurulu (UIH) kendi girişimiyle, devlet başkanının önerisi, başbakanın açıklaması veya milletvekillerinin en az dörtte birinin yazılı başvurusu ile hükümetin görevinin sona ermesine karar³⁰⁸ verebilmektedir.

1992 Anayasasının kabulünden sonra, dört yıllık görev süresini doldurabildiği 15 farklı hükümet kurulmuştur. En son hükümet değişikliği 2021'de olmuştur. 2021'de Moğolistan Halk Partisi'nden olan L. Oyun-Erdene başbakanlığında yeni bir hükümet kurulmuştur.

3.1.3. Yargı

Yargı, hükümet yetkilerinin dağılımı ve dengelenmesi sürecinde özel bir rol oynamaktadır. Yasama organı gibi genel hukuk normları oluşturmaz, yürütme organı gibi devlet yönetimi ile ilgilenmez, ancak hukuku uygular, diğer devlet organlarının faaliyetleri üzerinde yasal denetim sağlar ve güçler dengesini sağlamaktadır.

Moğolistan Anayasası, yargı yetkisinin dağılımını düzenlemektedir. Örneğin Anayasanın 47.1 maddesinde "Moğolistan'da yargı yetkisi yalnızca mahkemeler tarafından kullanılır"³⁰⁹, ve 47.2 maddesinde "Kanun dışında mahkeme kurulması ve yargı yetkisinin başka bir kuruluş tarafından kullanılması hiçbir şekilde yasaktır"³¹⁰der, mahkemenin diğer devlet gücü kurumlarından açıkça ayrıldığını belirtmektedir. Yargı

³⁰⁶ Moğolistan Anayasası, 41.2 Madde.

³⁰⁷ Moğolistan Anayasası, 43.2 Madde.

³⁰⁸ Moğolistan Anayasası, 43.1 Madde.

³⁰⁹ Moğolistan Anayasası, 47.1 Madde.

³¹⁰ Moğolistan Anayasası, 47.2 Madde.

görevlerini hukukun üstünlüğü, başkalarının haklarının sağlanması, adalet, şeffaflık temel ilkelerine dayanan görev ve yetkisi aracılığıyla yerine getirmektedir.

Moğolistan Anayasası 48.1 maddesinde "Moğolistan'ın temel yargı sisteminin Yüksek Mahkeme (Yargıtay), eyalet (aimag) ve başkent mahkemeleri, sum ve bölge (duureg) mahkemelerinden oluştuğunu..." ³¹¹belirtmektedir. Ayrıca Anayasa'nın 49.3,4 maddelerinde, yukarıda belirtilen yargı sisteminin bağımsızlığını ve hakimlerin bağımsızlığını sağlama işlevine sahip yarı zamanlı bir kolektif yönetim teşkilatı olan Yargı Genel Kurulu'nun yetki ve görevlerini özel olarak düzenlemektedir³¹². Moğolistan Anayasası'nın 50.1 maddesinde "Moğolistan Yüksek Mahkemesi, en yüksek yargı organıdır..." ve yetkileri 50.5 maddede tanımlanmaktadır.

3.1.3.1. Yargı Sistemi

Anayasada yargı yetkisinin münhasıran mahkemelerde olduğunu ve yargı bağımsızlığının güvence altında alındığı belirtmektedir. Yargı yetkisini kullanan bir kurum olarak mahkeme, Devlet Büyük Kurul ve hükûmet ile dengeli, kalıcı bir düzeyde geliştirilmiş ve güçlendirilmiştir³¹³. Çalışmamızın, ikinci bölümünde ele aldığımız gibi yargı sistemi Cengiz Han döneminde Shikhikhutag'a bir yargı sistemi kurması talimatını vermesiyle başlatılmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun ilk yargıcı Shikhikhutag'di. Günümüz Moğolistan'da yargı yetkisi yalnızca mahkemeler tarafından kullanılmaktadır. Anayasa, hukuk dışı mahkemelerin kurulmasını, yargı yetkisinin başka kuruluşlar tarafından kullanılmasını yasaklamaktadır³¹⁴. Devletin üç erkenden biri olan yargının, sadece resmî olarak kurulmuş mahkemelere ayrılmış olması, teorik olarak dengeli bir yetki dağılımının uygulandığını ve etkin bir yetki dağılımının hâkimiyetini göstermektedir. Yargıçlar bağımsızdır, bağlı oldukları tek şey yasalar³¹⁵; çalışma sürecine veya yetkili yargıçların görevlerini yapmasına hiç kimse müdahalede bulunamaz. Yargılama dili Moğolcadır³¹⁶. Moğolca bilmeyenler, çeviri yoluyla dava

³¹¹ Moğolistan Anayasası, 48.1 Madde.

³¹² Moğolistan Anayasası, 49.3,4 Madde.

³¹³ Ganbat Ch. Shine zuun ba shüükh. "Shüültiin khüch-Shine zuun" olon ulsyn onol praktikiin бага khurlын emkhetgel. 2001. Bölüm 3.

³¹⁴ Moğolistan Anayasası, 47.2 Madde.

³¹⁵ Moğolistan Anayasası, 49.1 Madde.

³¹⁶ Moğolistan Anayasası, 53.1 Madde.

hakkında bilgilendirilme, duruşmada kendi ana dillerinde savunma yapma hakkına sahiptirler.

Yargı sistemi, Yüksek Mahkeme, il ve başkent mahkemeleri, kırsal ilçe, ilçeler arası ve kentsel ilçe mahkemelerinden oluştuğunu düzenleyen anayasa; genel (ceza, hukuk) mahkemelerinin dışında idari mahkemeler gibi özel mahkemeler kurulmasını düzenler³¹⁷. 2004 yılında idare mahkemeleri kurulmuş ve idari yargı rejimine geçilmiştir³¹⁸.

İlçe ve ilçeler arası mahkemeler kabahatler, hafif suçlar veya daha önemsiz suçlar ile daha az miktardaki ödemelere ilişkin anlaşmazlıklara bakmaktadır. İl merkezinde ve başkentte bulunan mahkemeler ağır ciddi suçlar ile büyük miktardaki parasal anlaşmazlıkları çözmektedir. İl ve başkentte bulunan mahkemeler, alt düzey mahkemeler tarafından verilen kararların temyiz yeridir³¹⁹.

Yüksek Mahkeme, Moğolistan'daki en yüksek yargı organıdır³²⁰ ve denetim mahkemesinin yargı yetkisine ve uygulanmasına sahiptir. Yargıtay (Yüksek Mahkeme), belirli suçlara ilişkin davalara ilk derece mahkemesi olarak, temyiz sürecinde ise alt derece mahkemelerinin kararlarına bakar. Anayasa Mahkemesi ve Devlet Savcılığı tarafından gönderilen İnsan Hak ve Özgürlüklerinin Korunmasına Dair Kanun hükümlerini karara bağlar. Görevleri, Anayasa dışındaki kanun hükümlerini yorumlamaktır. Yüksek Mahkemenin yorumu kanunla çelişiyorsa kanun üstün gelir. Yüksek Mahkeme, bir baş yargıç ve altı yıllığına atanan 16 yargıçtan oluşur³²¹.

Yargı bağımsız bir devlet organı olduğundan, mahkemeler ve hakimler bağımsız olarak çalışabilmektedir. Anayasa'da, "mahkemelerin bağımsızlığı", "yargıçların bağımsızlığı", "mahkemeler ve yargıçlar yalnızca yasaya tabidir" ilkeleri tam anlamıyla formüle edilmiş, örgütsel, yasal ve siyasi-ekonomik güvencelerin sağlanması için mekanizmalar oluşturulmuştur³²². Bu doğrultuda hâkim maaşlarının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu, vatandaşların mahkemelerin dış etkiye maruz kaldığı ve parası olanlar başta olmak üzere

³¹⁷ Moğolistan Anayasası, 48.1 Madde.

³¹⁸ Ariundelger, B. (2012), Karşılaştırmalı Devlet Yapıları: Türkiye ve Moğolistan Cumhuriyetlerinin Yasama, Yürütme ve Yargılama Güçleri, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ABD Doktora Tezi, Antalya.

³¹⁹ GSCM (Government Service Council of Mongolia) (2008). Mongolian Civil Service Map, Ulaanbaatar.

³²⁰ Moğolistan Anayasası, 50.1 Madde.

³²¹ Moğolistan Anayasası, 51.1 Madde.

³²² Chimid, B. Ünsden khuuliin khariyaallyn tukhai oilgoltyn khuvid. "Shüült-Shine zuun" olon ulsyn onol praktikiin бага khurlyn emkhetgel. 2001. Sayfa 42.

bir tarafı kayırdığı yönündeki şüpheleri azaltmak, yargıçların daha sorumlu ve adil bir şekilde çalışması için koşullar yaratmak amacıyla “Yargı Reformu” hedefi çerçevesinde atılan pratik bir adımdır.

Yargıçlar Genel Kurulu; Yargıçları işe almaktan ve onların haklarını ve bağımsızlıklarını korumaktan sorumludur. 1993 ile 2019 yılları arasında dört kez yeniden yapılanan Kurulu siyasi müdahalelerden korumak için 2019'daki son anayasa değişikliğinde kuralları getirildi.³²³. Gösterilen adaylar arasından devlet başkan tarafından atanmasına son verilmiştir. Bir dönemle sınırlı olmak üzere dört yıl için atanan 10 üye³²⁴; Meclis, Yüksek Mahkeme, Temyiz Mahkemesi ve birinci derece mahkemelerince kendi yargıçları arasından seçilmektedir³²⁵. Yargıçların tarafsızlığı ve bağımsız karar vermesini sağlamaya yönelik karar almakla yükümlüdür.

3.1.3.2. Anayasa Mahkemesi (Undsen Huuliin Tssets)

Moğolistan Anayasa Mahkemesi, Anayasa'nın uygulanması üzerinde en üst düzeyde denetim yapma, hükümlerinin ihlali hakkında karar verme, anlaşmazlıkları çözme konusunda tam yetkiye sahip bir kuruluştur. Anayasa Mahkemesi (Undsen Huuliin Tssets), anayasal hükümleri, anayasal ilkeleri denetleyen ve anayasa ile ilgili çekişmeleri çözen organdır³²⁶. Bu mahkeme anayasanın yargı bölümünde değil, ayrı bir bölümde düzenlenir ve UIH tarafından altı yıllık dönemler için atanan dokuz üyeden oluşmaktadır. Devlet Büyük Kurulu (UBH), devlet başkanı ve Yüksek Mahkeme tarafından gösterilen üçer aday arasından seçilir³²⁷. 2019 yılında yapılan anayasa değişikliği ile atama sistemi korunmuş; üyelerin görev süresi ise bir dönemle sınırlandırılmıştır. Meclis adaylarının ilgili daimî komite tarafından aday gösterilmesi şartı koşulmuştur.

Ana konularda Parlamento, Cumhurbaşkanı, Başbakan, Yüksek Mahkeme, Devlet Başsavcısı ve vatandaşlar, herhangi bir yasanın, yasal işlemin veya kararın Anayasa'yı ihlal edip etmediğini incelemek için Anayasa Mahkemesine (Undsen Huuliin Tssets'e)

³²³ Munkhsaikhan, O. (2020). “Mongolia’s Long, Participatory Route to Constitutional Reforms”, <http://constitutionnet.org/news/mongolias-long-participatory-routeconstitutional-reforms>, Erişim: 13/04/2023.

³²⁴ Moğolistan Anayasası, 49.5 Madde.

³²⁵ Fesmongolia.org. Ebert Stiftung, F. (2020). Draft of Amendments to be Made to the Constitution of Mongolia, Erişim Tarihi: 26/04/2023
https://www.fesmongolia.org/fileadmin/user_upload/documents/Undsen_huuliin_uurc_hlult1.pdf

³²⁶ Moğolistan Anayasası, 5. Bölüm 64.1 Madde.

³²⁷ Moğolistan Anayasası, 5. Bölüm 65.1 Madde.

dilekçe ve talepte bulunabilmektedir. Anayasa Mahkemesi bağımsızdır, üyeleri eşit ve adil karar verme ve yargılamada şeffaflık ilkelerine uygun olarak çalışmaktadır. Anayasa Mahkemesi aşağıdaki hukuki ilişkileri denetlemektedir³²⁸:

1. Parlamento tarafından çıkarılan kanunlar ve diğer kararlar
2. Devlet başkanlığı kararnameleri ve diğer kararlar
3. Hükümet kararları (Zasgiin Gazar)
4. Moğolistan'ın taraf olduğu uluslararası anlaşmalar
5. Merkezi Seçim Kurulu'nun ulusal referandumlara, milletvekili seçimlerine, başkanlık seçimlerine ilişkin kararları.
6. Yüksek devlet görevlilerinin anayasayı ihlal iddiaları ile görevlerini kötüye kullanmaları suçlamalarının denetimi de Mahkeme tarafından yapılmaktadır. Bu denetimin işlemleri hukuka uygunluğu ile sınırlıdır, Mahkemenin bu görevlileri görevden alma yetkisi bulunmamaktadır

Kararların Devlet Büyük Kurulun (UIH) onayına sunulması zorunludur. Meclisin (UIH) onaylamadığı kararları Anayasa Mahkemesi yeniden inceleyerek, bağlayıcı nihai sonuca ulaştırmaktadır³²⁹.

Yargısal Hesap verebilirlik Komitesi: 1993 yılından bu yana üç kez değişen yargı disiplin sistemine istikrar kazandırmak amacıyla 2019 yılında yapılan anayasa değişikliği ile kurulmuştur. Komite, yargıçların görevden alınması, görevden uzaklaşması ve diğer disiplin cezalarına ilişkin karar alma yetkisine sahiptir. Komite'nin kurulmasıyla birlikte, Yargıçlar Genel Kurulu'nun disiplin yetkilerinin ve Ulusal Güvenlik Kurulu'na, yargıçları gerekçesiz görevden alma yetkisi veren düzenlemenin de geçersiz hale geldiği öngörülmektedir³³⁰.

3.1.4. Moğolistan'ın Devlet Başkanı

Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm 30.2 Maddesi ‘Devlet başkanı, 50 yaşını doldurmuş, son beşten az olmayan seneyi anavatanında daimî ikamet eden ve Moğolistan vatandaşı

³²⁸ Moğolistan Anayasası 5. Bölüm 66.2 Madde.

³²⁹ Mahkemenin 1992-Ekim 2006 döneminde verdiği 173 kararın 32'si Meclisçe kabul edilmiştir.

³³⁰ Munkhsaikhan, O. (2020). “Mongolia's Long, Participatory Route to Constitutional Reforms”, Ulaanbaatar.

olması gerekmektedir³³¹’denilmektedir. 2019 anayasa değişikliği ile görev süresi altı yıl ve bir dönemle sınırlandırılmıştır. UIH’da koltukları bulunan partiler, başkan adayı için, tek başlarına veya ortaklaşa aday gösterebilmektedir.

3.1.4.1. Başkanın Seçimi

Mart 1990’da Büyük Halk Kurulu (AIH) liderleri tarafından geliştirilen konsepte uygun olarak Moğolistan Cumhuriyeti’nin en yüksek devlet kurumunun yapısına ilişkin bir karar yayınlamış ve Moğolistan Cumhuriyeti Devlet Başkanı’nın cumhurbaşkanı olacağına karar verilmiştir³³². Moğolistan Anayasası 3. Bölüm 30.1 Madde’ye göre, Moğolistan Cumhurbaşkanı devletin başı ve Moğol halkın birliğinin ifadesidir. 1992 Anayasası, başkanlık kurumunun yetki ve görevlerinin yanı sıra diğer siyasi kurumlarla olan ilişki biçimini yeniden tanımlamaktadır.

Moğolistan Cumhurbaşkanı, devletin başı ve Moğol halkının birliğinin temsilcisidir³³³. Elli yaşını doldurmuş, en az son beş yıldır anavatanında daimî ikamet etmiş ve Moğolistan asıllı, Moğolistan vatandaşı altı yıllık bir süre için cumhurbaşkanlığına seçilmektedir³³⁴. Anayasa’nın bu hükmü, cumhurbaşkanının devlet başkanı statüsünü, serbest ve doğrudan demokratik seçimlerle seçilmesinin koşullarını tanımlamaktadır.

Moğolistan devlet başkanlığı seçimi iki turludur³³⁵. Parlamentoda sandalyesi olan her partinin, tek başına veya birlikte bir kişiyi cumhurbaşkanlığına aday gösterme hakkı bulunmaktadır. İlk turda seçimlerde Moğolistan’ın vatandaşları genel, özgür ve doğrudan oylamaya katılır ve cumhurbaşkanı adayı için gizlice oy kullanır³³⁶. Cumhurbaşkanlığı ilk seçimine tüm seçmenler katılır, gizli oylama yapılır ve Danıştay, oyların yaridan fazlasın alan adayı cumhurbaşkanı seçilmiş kabul eder ve yasama organı tarafından tanınan bir yasa çıkartmaktadır³³⁷.

Cumhurbaşkanlığı adaylarından hiçbiri seçmenlerin yaridan fazla oyunu alamazsa, ilk oylamada seçmenlerden en çok oyu alan iki aday ikinci oylamaya tabi tutulacaktır. Devlet başkanın seçildiğine ilişkin bir yasa UIH tarafından yayımlanmaktadır. Devlet başkanlığı

³³¹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm 30.2 Madde.

³³² Khunii erkh. 1990.09.06.

³³³ Moğolistan Anayasası, 3. bölüm, 30.1 Madde.

³³⁴ Moğolistan Anayasası, 3. bölüm, 30.2 Madde.

³³⁵ Moğolistan Anayasası 3. Bölüm, 31.1 Madde.

³³⁶ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 31.3 Madde.

³³⁷ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 31.4 Madde

diğer siyasi görevlerle bağdaşmamaktadır³³⁸. Devlet başkanının yokluğunda, UIH başkanı vekâlet etmektedir. Başkanın görev süresi göreve başlama tarihi ile başlar ve yeni cumhurbaşkanının göreve başlama tarihi ile sona ermektedir.

3.1.4.2. Başkanın Görevleri

Moğolistan Cumhurbaşkanlığı, Anayasa tarafından verilen özel yetkilere sahip önemli bir devlet kurumudur. Başkan, UIH oturumlarına katılmaktadır, ülkenin dış ve iç politikaları hakkında rapor vermekte, parlamentoya devlet politikası ile ilgili her türlü konuyu önermektedir. Cumhurbaşkanı, parlamentonun feshedilmesini teklif etme veya kendisi feshetme hakkına sahiptir. Örneğin parlamento, yetkilerinin kullanılmasının mümkün olmadığına karar verilirse, parlamentonun kendisine fesih teklifinde bulunabilmektedir. Başkan, başbakan olarak atanmak üzere aday gösterilen kişinin 45 gün içinde atanmaması hâlinde parlamentoyu feshetme hakkına sahiptir³³⁹. Parlamentonun öngörülen süre içinde başbakan atamaması çok düşük bir ihtimaldir ve böyle bir durum ortaya çıkarsa, cumhurbaşkanı siyasi süreci hızlandırmak için parlamentoyu feshetme hakkını kullanabilmektedir.

Yürütme organı içinde, başkanın kullanabileceği belirli yetkiler vardır. Meclis/Kurul'da çoğunlukta siyasi parti, koalisyon veya benzeri bir siyasi güç yoksa cumhurbaşkanı, partilerin aday gösterdiği kişiyi başbakan olarak ataması için UIH'a teklif verebilmektedir. Cumhurbaşkanı, görev alanına giren konularda hükûmete talimat verme hakkına sahiptir ve cumhurbaşkanı bu konuda bir talimat verirse, bu talimat Başbakan tarafından imzalandıktan sonra yürürlüğe girmektedir.

Devlet başkanı UIH'a veya halka mesajlar verebilmektedir, kendi yetki alanında bulunan UIH oturumlarına katılabilmekte, önemli iç ve dış politika konularına ilişkin rapor hazırlatıp, önerilerde bulunabilmektedir. Silahlı kuvvetlerin başkomutanı ünvanına sahip devlet başkanının başlıca diğer anayasal yetkileri şöyledir:

1. Parlamento tarafından kabul edilen yasaların, kararların tamamının veya bazı bölümlerinin incelenmesi; Başkanın vetosu parlamento tarafından görüşülür ve

³³⁸ Moğolistan Anayasası, 3. Madde, 31.8 Madde.

³³⁹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm 22. Madde.

oturumda hazır bulunan üyelerin üçte ikisi tarafından kabul edilmezse, yasa ve karar yürürlükte kalmaktadır.

2. Dış ilişkilerde ülkeyi tam haklarla temsil etmek³⁴⁰ ve parlamento ile istişare ederek, Moğolistan adına uluslararası anlaşmalar yapmak;
3. Moğolistan'ın yabancı bir ülkedeki temsilciliği başkanının atanması; Moğolistan Ulusal Güvenlik Konseyi'ne liderlik etmek³⁴¹; savaş ilânı ile ordunun seferber edilmesi emri verilmektedir³⁴².
4. UIH oturumunun tatilinde ülkenin bazı bölgelerinde cumhurbaşkanı kararı ile olağanüstü hal veya savaş ilan edilebilmektedir³⁴³. Cumhurbaşkanı kararnamesi, kararnamenin yayımlanmasından itibaren bir hafta içinde UIH tarafından görüşülerek onaylanır veya yürürlükten kaldırılmaktadır³⁴⁴.
5. Cumhurbaşkanı, Moğolistan Silahlı Kuvvetlerinin Başkomutanıdır³⁴⁵.
6. Devlet başkanı, meclise yasa teklif edebilmekte; yetki alanında, yasaya uygun olmak koşuluyla kararnameler yayımlayabilmektedir³⁴⁶. Yasaya aykırı kararnameler UIH tarafından iptal edilebilmektedir³⁴⁷.
7. Başbakan adayını ya da hükümetin feshini UIH'a önermek.
8. Dış ilişkilerde devleti tam yetkiyle temsil etmek, UIH'a danışarak uluslararası anlaşmaları imzalamak.
9. UIH'a danışarak ülkenin yurtdışındaki temsilcilerini atamak.

Cumhurbaşkanı, yetkileri çerçevesinde, Anayasa ve diğer kanunlara uygun olarak kararnameler, emirler çıkarmaktadır. Anayasa'nın 34. maddesinin 2. fıkrasına göre Cumhurbaşkanlığı kararnamesi kanuna uygun değilse, cumhurbaşkanının kendisi veya meclis bunu iptal etmektedir³⁴⁸. Başkanın geçici olarak bulunmaması, istifa etmesi,

³⁴⁰ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm 33.4 Madde.

³⁴¹ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm 33.12 Madde.

³⁴² Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 25.2 Madde.

³⁴³ Moğolistan Anayasası, 3. Bölüm, 27. Madde.

³⁴⁴ Moğolistan Anayasası, 35.12 Madde.

³⁴⁵ Moğolistan Anayasası'nın 3. Bölümünün 33.1.1, 33.1.3, 33.1.4, 33.1.10, 33.1.12.

³⁴⁶ Moğolistan Anayasası 35. Madde.

³⁴⁷ 1994-2013 yılları arasında görev yapan devlet başkanları bu yetkiyi kullanmıştır. Bu sürede kısmen/tamamen geri çevrilen 53 yasa/parlamento kararının %72'sini, Parlamento geri çevirme gerekçelerine uygun olarak kabul etmiştir

³⁴⁸ Enkhbaatar, Ch. (2007). Ündsen khuuli. UB, 202.

ölmesi veya talebi üzerine salıverilmesi hâlinde, başkanın yetkileri UIH Başkanı tarafından kullanılmaktadır. Cumhurbaşkanı'nı sorumlu tutma yetkisi yasama organına verilmektedir. Parlamento üyelerinin en az 1/3'ü, Cumhurbaşkanı'nın yemin etmeyi reddederek Anayasa'yı, diğer yasaları, yetkilerini ihlal ettiğini resmen gündeme getirirse, parlamento bunu inceler ve cumhurbaşkanının görevden alınmasına karar vermektedir³⁴⁹.

Cumhurbaşkanı, hükûmetin konuyla ilgili karar taslağını inceler ve değişiklik yapılmasını gerekli görürse yazıya döker ve bunu hükûmete sunmaktadır. Cumhurbaşkanı hükûmet toplantılarına katılır ve görüş bildirmektedir. Ancak oy kullanma şekli, hükûmet toplantılarına başkanlık etmesini ve alınan kararları etkilemeyecektir. Moğolistan Anayasası'nın cumhurbaşkanına tanıdığı yetkilerin yürütme organına yakın olarak belirlenmiş olması, onu daha güçlü bir cumhurbaşkanına sahip, parlamenter bir ülke olarak değerlendirmek için bir sebeptir³⁵⁰. Moğolistan Cumhurbaşkanlığı, devlet teşkilat sisteminde eşsiz bir yeri olan özel bir kurumdur.

UIH için yaptığı işlerden devlet başkanı sorumludur. Yeminini bozduğu, anayasayı çiğnediği ve cumhurbaşkanının yetkisini kötüye kullandığı hallerde, Anayasa Mahkemesi'nin ihlalin gerçekleştiğine ilişkin kararına dayanarak UIH üyelerinin salt çoğunluğu tarafından görevden alınabilir³⁵¹.

³⁴⁹ Moğolistan Anayasası 3. Bölüm, 35.2 Madde.

³⁵⁰ Ochyerbat, P. (2001). Mongol Ulsyn Yerönkhiilögchiin Ündsen khuuliar olgogdson erkх medel bol negdügeert. UB, 41-44.

³⁵¹ Lündeejantsan, D. (2001). Mongol Ulsyn töriin erkх medliin khuvaarilalt. UB, 198.

SONUÇ

Çalışmamızda Moğolistan'daki mevcut hükümet sisteminin tarihî arka planları, anayasal kurumları, işleyişi ve sorunları açısından irdelenmiştir. Moğolistan'da Parlamenter sistem gelişimini sürdürmektedir. Dünya ülkelerindeki parlamenter sisteminin gelişmesinin genel eğilimi, parlamenter gelenek, gelişmişlik düzeyi, vatandaşlık, kültür, din, siyaset ve ulaşılan demokrasi düzeyine bağlı olarak değişmektedir. Geleneksel ve 13.yüzyıldaki dönemdeki meclis, yasa yapma yetkisini elinde tutan temsili bir organ değildi, devletin üstün gücünü kullanan Kral'la birlikte devleti meseleleri görüşerek karara bağlayan meclis organıydı.

Moğolistan üzerinde çalışılan literatüre göre ve arkeolojik kazılarda ortaya çıkan verilere göre, Moğolların tarihî geçmişi 7. yüzyıla dayanmaktadır. 7. yüzyıldan itibaren ilk Göktürk, sonra Uygurların³⁵² hâkimiyeti altında kalan Moğolların tarih sahnesine bir devlet olarak çıkışları 13. yüzyılda Cengiz Han'ın tahta çıkması ile gerçekleşmiştir. Cengiz Han dönemindeki İh Huraldai meclisi hakkında çalışmamızın ikinci bölümünde değinilmiştir. 1206'da bütün Moğol aşiretlerini bir araya getirmeyi başaran Temüjin,³⁵³ (Cengiz Han) unvanı almıştır. Bu tarihten itibaren Büyük Moğol İmparatorluğu (İh Mongol Uls) dünya tarihinin en geniş sınırlara ulaşan devlet hâline gelmeyi başarmıştır.

Cengiz Han ayrıca kendisiyle düzenli olarak bir araya gelen bir Bilge Adamlar Konseyi'ni (Setsdiin Zuvlul) kurmuştur. Kabinesi olarak hareket ederek, önemli politika kararları üzerinde düşünmesine yardımcı olmuşlardır. Konsey'ini Moğollarla başlatırken, sonunda diğer kabilelerden ve uluslardan erkekleri dahil etmiştir. Gerçek katılımcı demokrasi tüm vatandaşları karar sürecine dahil ederken, o dönemdeki Büyük Kurul (İh Hural) ve Bilge Adamlar Konseyi parlamenter sistemin iyi bir başlangıç noktasıdır. Demokrasinin temel gereksinimlerinden olan katılımcılık ve hukukun üstünlüğü ilkesi Cengiz Han döneminde kendini göstermiştir. Savaş ve barışla ilgili kararlar gibi politika konularını tartışmak üzere Moğollardan oluşan bir Büyük Kurulu (İh Huraldai) toplayarak, göçebe kabile geleneğini bir sonraki adıma taşımıştır. Demokratik ilkesi olan hukukun üstünlüğü ilkesi 1206'da Cengiz Han, Shikhikhutag'a Büyük Moğol İmparatorluğu boyunca uzanan bir

³⁵² Joseph, F. (1986). The Mongols: Ecological and Social Perspectives, Harvard Journal of Asiatic Studies. 46.

³⁵³ Moğolca: Тэмүжин, Temüjin, Moğolca telaffuz: t^hemuʃjīn; Geleneksel Çince: 鐵木真; Basitleştirilmiş Çince: 铁木真; pinyin: Tiěmùzhēn; Wade–Giles: T'ieh-mu-chen.

yargı sistemi kurması talimatını vermesiyle başlatılmıştır. Yassa'nın³⁵⁴ Cengiz Han'ın kendisi ve Moğol İmparatorluğu'nun yüksek yargıcı olan üvey kardeşi Shikhikhutag tarafından denetlendiğine inanılmaktadır. Yassa Moğol kültür ve yaşam tarzı normlarını ele almış ve yansıtmıştır. Cengiz Han'ın 1227'de ölümünden sonra, yerine geçen Ögeday, Çin'den Kore'ye, doğuda Doğu Avrupa'ya uzanan bir imparatorluk olmayı başarmıştır. Ögeday, Yassa'yı³⁵⁵ emsallerin ayrılmaz bir parçası olarak ilan ederek babasının emirlerinin devam eden geçerliliğini teyit etti ve yeni yasalar eklemiştir. İmparatorluğun çeşitli yerlerinde yaşayan Moğollar, bölgelerine daha uygun kanunlar/yasalar eklemeye başlamışlardır.

Büyük Moğol İmparatorluğu (İh Mongol Uls) en geniş olarak 34 milyon km'ye hâkim, dünya çapında en büyük sınırlara ulaşan ulus olmuştur³⁵⁶. 1294'te Hubilai Han'ın ölümüyle birlikte devlet bölünmüş³⁵⁷, böylece irtibat kurdukları coğrafyaların etkisiyle dinî, kültürel, etnik alanlarda önemli değişimlere uğrayan (İh Mongol Uls), 14. yüzyılın ortalarından itibaren tarih sahnesinden çekilmiştir. 17. yüzyılın sonlarında, 1691 yılında, imzalanan Dolon Nor Anlaşması'yla³⁵⁸ Çin'in bir eyaleti hâline gelen Moğollar, Mançu Hanedanlığı yıkılışı üzerine bağımsızlık ilan etseler de 29 Aralık 1911'de ancak özerklik kazanabilmişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında Rusya ile Çin arasında dönüşen Moğolistan, 1919'da yeniden Çin egemenliğine girmiştir. Sovyetler Birliği'nin desteği ve Haziran 1921'de Kızılordu'nun Moğolistan'a girmesiyle Moğolistan bağımsızlık sürecine girmiştir. 26 Kasım 1924'te Moğolistan Halk Cumhuriyeti ilan edilmiş, fakat ülke 1945 yılına kadar özel bir statüyle Çin yönetim altında kalmaya devam etmiştir. 5 Ocak 1946'da Çin, Moğolistan'ın tam bağımsızlığını tanımıştır³⁵⁹. 1961 yılında Birleşmiş Milletlere üye olduktan sonra Moğolistan'ı resmen tanıyan devletlerin sayısı da hızla

³⁵⁴ Moğolların Sözlü Hukuk Kanunu.

³⁵⁵ Türkçedeki yasa ve yasal kelimesi Moğolcadaki Yassa kelimesinden geçmiştir.

³⁵⁶ Moğolların Gizli Tarihi.

³⁵⁷ "Kublai Khan and the Mongolian Empire". History (İngilizce), Erişim tarihi: 02/05/2023.

³⁵⁸ Elliott, Mark C. (2001). The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China (İngilizce). Stanford University Press. s. 84.

³⁵⁹ Kuzmin, S.L. and Oyuunchimeg, J. (2014). Sotsializmy'n Esreg 1932 Ony Mongol Dakh Boslogo. Ulaanbaatar: Munkhiin Useg.

artmaktadır. Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ise Moğolistan'ı ancak 1987'de tanımıştır³⁶⁰.

1989'da Moğolistan'da başlayan muhalefet hareketleri, Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin ülkeden çekilmesi ile Komünist Parti üyeleri istifa etmesine sebep olmuştur. Ülkede çok partili sistem için anayasa değişikliğine gidilmiştir. Moğolistan'da ilk çok partili seçimler 1992 yılında yapılmış seçimlerden sonra devletin ismi "Moğolistan" olarak değiştirilmiştir. Ülke bu tarihten itibaren dış dünyaya açılmaya başlamış ve demokratik yönetimleri sürdürmeyi başarmıştır.

Büyük Moğol İmparatorluğu (İh Mongol Uls) 'in varisi olan Moğolistan, 20. yüzyılda ulus devlet, sosyalist cumhuriyete ve 20. Yüzyılın sonlarında da liberal cumhuriyete adım atmıştır. Sınır komşusu olan Rusya ve Çin, ulus devlete geçişte belirleyici rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin bilişiminde yaklaşık 70 yıllık sosyalist dönemin ardından, son 30 yıldır Moğolistan'da 1990'larda Sovyetler Birliği'nden fiilen bağımsızlığın bir yolu olarak liberal demokrasinin kurulması için çabalar sürdürülmektedir.

Moğolistan'daki Parlamenter sistemin büyük bir tarihsel geçmişi vardır. Bu süreç ilk Cengiz Han döneminde başlatılmıştır. Bu tezimizde, Büyük Moğol İmparatorluğu'ndan günümüze kadar ki dönemlerde gelişen Moğol ulusunda mevcut olan ve halen yürürlükte olan parlamenter sistem incelenmiştir. Tarihi sürece bakılırsa, 1206'da Cengiz Han'un kurduğu devlet o dönemdeki devlet yapısına göre parlamenter sistem unsurlarına mensuptu. Bugünkü Moğolistan devlet sistemindeki yasama meclisi olan Devlet Büyük Kurulu (UIH), 1206'daki İh Huraldai meclisinin geleneksel unsurlarını içermektedir. Çalışmamızda yukarıdaki konular ele alınmış olup mevcut olan parlamenter sistem diğer hükümet sistemler ile karşılaştırılarak en doğru yönetim biçimi olduğu savunulmaktadır.

Son gelişmeler olarak Moğolistan Hükümet'inin olağan toplantısı 3 Mayıs 2023 tarihinde yapılmıştır³⁶¹. Hükümetin olağan toplantısında, Moğolistan Anayasasına yapılacak değişiklik taslaklarının görüşülerek Parlamentoya sunulmasına karar verilmiştir. Hükümet (Zasgiin Gazar) toplantısının ardından Moğolistan Hükümet Başkanı D.

³⁶⁰ Pedi, R.G. (2016). Theory of International Relations: Small States in the International System, Doktora Tezi, s. 64

³⁶¹ Mongolia.gov.mn. "Mongol Ulsyn Zasgiin Gazar", Erişim Tarihi: 02/05/2023 <https://mongolia.gov.mn/>.

Amarbayasgalan, Moğolistan Anayasası'nda yapılacak değişiklik taslağını UIH Başkanı G. Zandanshatar'a sunmaktadır. Moğolistan Anayasası değişiklik taslağında;

1. 1991-1992'de Moğolistan Anayasası kabul edildiğinde, UIH üye sayısı, o zamanki toplam nüfusa göre ortalama 27.000 vatandaşı temsil edecek şekilde hesaplanmış ve 76 üyeye sahip olacak şekilde kanunlaştırılmıştır. Bugün bir üye ortalama 44.700 vatandaşı temsil etmektedir, bu da bir üye tarafından temsil edilen vatandaş sayısının neredeyse ikiye katlanarak parlamentonun temsil kapasitesini azalttığı anlamına gelmektedir. Az üyeli parlamentolarda, yasanın birkaç üyenin oyu ile onaylanması, yetkinin bir üyede toplanması, yasanın uygulanması üzerindeki yetkisiz etki ve kontrolün zayıflaması gibi riskler bulunmaktadır. Bu nedenle, parlamentonun vatandaşları temsil etme kabiliyetini geliştirmek amacıyla, UIH üye sayısı nüfus sayısına uygun olarak 152'ye çıkarılacak kararı verilmektedir.
2. Çoğunluk seçim sisteminin kullanılması, vatandaşın oyunu, seçmen çıkarlarının ülke çıkarlarından üstün tutulması, kamuoyunun tanıdığı kişilerin tercih edilmesi gibi olumsuzluklar yaratmaktadır. Seçim sisteminde nispi temsil sistemin kullanılması, toplumsal grupların eşit temsil edilmesi ve siyasi partilerin kurulması gibi avantajlara sahiptir. Bu nedenle, çoğunlukçu ve nispi sistemlerin avantajlarını yansıtan bir seçim sisteminin yanı sıra UIH'nin toplam üyelerinin %50'sinin çoğunlukçu ve %50'sinin nispi sistemiyle seçilmesine yönelik hükümler yansıtılmaktadır.

Moğolistan Anayasası'nda yapılacak değişiklik taslağının onaylanmasıyla birlikte, Moğolistan'ın bağımsızlığını, ulusal güvenliğini garanti altına alan parlamenter sistemin, parlamentonun halkı temsil etme kapasitesi ve yasaların uygulanmasını izleme kalitesi iyileştirilecektir. Moğolistan Anayasasında seçim sistemini açıkça tanımlayarak, UIH seçim sisteminin istikrarını, seçimlerde partilerin adil rekabetini, vatandaşların şeffaflığını sağlamanın önemli olduğuna inanılmaktadır.

76 parlamento üye sayısını 152'ye çıkartılması gerektiğini savunan bir diğer örnekten bahsederek, kanun UIH'da görüşülmeden önce dahada iyi organize edebilmek amacıyla kanun tasarısı hazırlanmaktadır. Kanun tasarısı Moğolca "Baingiin Khoroo" isim verilen Devlet Büyük Kurulu'nun daimî komitesi tarafından hazırlanmaktadır. Üçüncü bölümde daimî komite'yi ele almıştık. Yasama organının milletvekillerinde oluşan "Baingiin Khoroo" yanı daimî komite, UIH'nin işlevlerini kolaylaştırmak amacıyla kurulmuştur.

Her biri toplum hayatını değerlendiren 12 tane sektöre bölünen sürekli olarak kanun tasarısının  n aŗamasını görüşülen daimî komite olarak tamamlanmaktadır. Daimî komitelerin her biri 19 millet vekillerden oluŗmaktadır ve salt çoğunluğa göre kanun tasarısını hazırlamaktadır. Kanun tasarısı 19 milletvekilin salt çoğunluğa göre yanı 10 millet vekili tarafından hazırlanmakta ve yine salt çoğunluğa göre yanı 6 millet vekilin onayı ile tam metni UIH'a sunulmaktadır. Bu 6 millet vekillerin baŗka yetkinlerin yetki altında kalma tehlikesi varlığından, UIH millet vekili sayısı 152'e çıkarılırsa kanun tasarısını en az 12 millet vekil tarafından onaylanması zorunlu hale gelecektir. 6 kiŗi yerine 12 kiŗi baŗkalarının yetkisine girme tehlikesini azaltmaktadır. Bu yeni anayasa deęiŗiklięi ile yapılacak olan biçimsel düzenlemelerin uygulamayı ve Moğolistan siyasal sistemini ne yönde etkileyeceğini zaman gösterecektir.

KAYNAKÇA

- Alinge, C. (1952). *Moğol kanunları*, (çev. C. Üçok), Bilgi Kültür Sanat Yayıncılık, 30-45.
- Amar (1989). *Moğolistan'ın kısa tarihi*, UB, 72-80.
- Ayferi Göze, (2020). *Siyasal düşünceler ve Yönetimler*, Beta Basım Yayıncılık, 56-68.
- Amarjargal, P. (2014). *Parlamyentyn khuuli togtookh erkhe medel, Yerönkhiilögchiin khorig khuuli deedlekh*, UB, 45-50.
- Amarsayhan, B. (2019). *Mongol Ulsyn Ikh Khurlyn diplomat khariltsaany sudalgaa*, UB, 34-42.
- Barrington, L. (2012). *Comparative politics: Structures and choices*. Cengage Learning, 40-50.
- Barrington, L., Bosia, M.J., Bruhn, K., Giaimo, S., McHenry, Jr., Dean E. (2012). *Comparative politics: Structures and choices* (2nd ed.). Wadsworth Cengage Learning, pp. 169–170.
- Batmönkh, D., Chuluunbaatar, G. (1997). Töriin baiguullagyn togtoltsoond eedreetei asuudal, öndör. *Zasgiin gazryn medee*, 230-232.
- Bawden, C.R. (1968). *The modern history of Mongolia*, 90-102.
- Bayarsayhan, B. (1999). *Mongol bol dundad zuuny parlamyentyn ulamjlaltai oron*. Halkın Hakları Gazetesi, 30-35.
- Bayram, C. ve Murat, A. (2018). *Başkanlık sistemi*, Liberte Yayınları, 200-220.
- Beyme, K. V. (1996). *Transition to democracy in the East Europe*. McMillan, 148-156.
- Boldbaatar, J. (2003). *Moğol parlamentosunun kökeni ve gelişimi (Notlar, belgeler, referanslar)*, 11-69.
- Boldbaatar, J. (2007). *Mongolchuud bol delkhiin tүүkh*, UB, 56-67.
- Boldbaatar, J. ve Lündeejantsan, D. (1997). *Tүүkhен төрийн уламжлал ба Монголын khuuli*, UB, 48-55.
- Bold-erdene, D. (2010). *Moğol parlamentosunun etik normları ve standartları*. Parlamento bilgisi.
- Chimid, B. (1996). *1992 ony Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin үзэл баримтлал*. UB, 55-60.
- Chimid, B. (2001). *Ündsen khuuliin khariyaalyn tukhai oilgoltyn khuvid*. "Shüült-Shine zuun" olon ulsyn onol praktikiin бага khurlyn emkhetgel, UB, 24-45.

- Chuluunbaatar, G. (2011). *Mongol Ulsyn töriin baiguullaguudyn chadavkhi: Ardchilsan zasaglalyg saijruulakh kheregtsee, bolomj*, UB, 34-42.
- Chuluunbaatar, G. (2017). *Mongol dakhi parlamyentyn khögjil*, UB, 43-53.
- Chuluunbaatar, G. (2020). *20-21-r zuuny ekhen üyeiin Mongol ulsad irgenii niigem bürelden bii bolson baidal*, UB, 56-78.
- Darviche, M., Genieys, W. (2008). *Multinational state-building: Considering and continuing the work of Juan Linz*.
- Dashrentsen, G. (2013, 1 July). *A party that is defeated in five elections in row is dissolved*. Baabar. UB, 43-45.
- Delgermaa, B. (2009). *Uls tör sudlal*. UB, 23-32.
- Dulamtsuo, D. (2007). *Mongol Ulsad ardchilsan tör tölövshikh üil yavts*, UB, 46-48.
- Ecevit, Y. A.; Karakoç, E. (2017). *The perils of semi-presidentialism*, 4-16.
- Elgie, R. (2007). Varieties of semi-presidentialism and their impact on nascent democracies. *Taiwan Journal of Democracy*, 3(2), 53-71.
- Elgie, R., Moestrup, S., Yu-Shan, W. (eds), (2011). *Semi-presidentialism and democracy*. Palgrave Macmillan.
- Enkhbaatar, Ç. (2007). *Ündsen khuuliin khuuli*, UB, 34-38.
- Enkhbaatar, Ç. (2015). *Mongol töriin togtoltsoony tentsvert baidal ni önöögiin baidlyg khangakh töriin zakhirgaany tukhai*, UB, 45-67.
- Erdoğan, M. (2005). *Anayasal demokrasi*. Siyasal Kitabevi, 67-78.
- Firdes, Y. (2019). *Yarı- başkanlık sistemi*, Adalet Yayınevi, 146-149.
- Fish, M.S. (2001). Communist and post. *Communist Studies*, 34, 323–338.
- Gadjiyev, K.S. (1998). *Uls töriin shinjlekh ukhaan*. RU, 132-135.
- Ganbat, Ch. (2001). Shine zuun ba shüükh. "Shüültiin khüch-Shine zuun" olon ulsyn onol praktikiin бага khurlын emkhetgel, UB.
- Göze, A. (2020). *Siyasal düşünceler ve yönetimler*. Beta Basım Yayıncılık, 38-45.
- Gözler, K. (2012). *Anayasa hukukunun genel esasları* (3.Baskı), Ekin Basım Yayın Dağıtım, 67-89.
- Hazır, H. (2004). *Anayasa hukuku*. Alter Yayıncılık, 38-47.
- Hekimoğlu, M. M. (2009). *Anayasa hukukunda karşılaştırmalı demokratik hükûmet sistemleri ve Türkiye*, (1. Baskı), Detay Yayınevi, 49-58.

- Heywood, A. (2001). *Key concepts politics*. Palgrave.
- Huntington, S. P. (1992). *The third wave*. University of Oklahoma Press.
- Jaakko, N. (2002). *From Semi-presidentialism to parliamentary government: Political and constitutional developments in Finland*, 55-56.
- Jantsan, S. (2018). *Zasgiin gazar*. UB khot, 76-77.
- Johannsen, L., Norgaard, O. (2003, March 28-April 4). *IPA: The Index of presidential authority. Explorations into the measurement and impact of a political institution* [Bildiri sunumu]. The ECPR Joint Sessions of Workshops. Edinburg.
- Kaplonski, C. (2004). *Truth, history, and politics in Mongolia: The memory of heroes*. Psychology Press.
- Kemal, G. (2001). *Anayasa hukukuna giriş*. Yetkin Yayınları, 59-76.
- Krouwel, A. (2003). *Measuring presidentialism of central and east european countries*, Amsterdam: Vrije Universiteit, 37-74.
- Lijphart, A. (1999). *Patterns of democracy: Government forms*, 12-23.
- Lijphart, A. (2000). *Performance in Thirty-Six Countries*. New Haven: Yale University Press.
- Lincoln, A. (2015). *The Physical Man*. Lincoln Portrait.
- Linz, J. (1997). *Presidentialism and democracy: A critical appraisal*.
- Loren, A. (2016). *Separation of powers political science*. 62-64.
- Lundeejantsan, D. (2016). *Töriin il tod baidlyg khangakh erkh züin orchny önöögiin baidal*, UB, 34-37.
- Lundeejantsan, D., Olziysaikhon, L. (2012). *Parlamentarism*, UB, 26-34.
- Lundendorge, N. (2011). *Tör, erkh züin setgelgeenii khögjliin chig khandlaga*, UB, 32-38.
- Lundeejantsan, D. (1995), *Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin khuuli*, UB, 48-51.
- Lundeejantsan, D. (2001). *Mongol Ulsyn töriin erkh medliin khuvaarilalt*, UB, 61-63.
- Lundeejantsan, D.; Enkhbaatar, Ç. (1996). *Mongol Ulsyn Ündsen khuuli*, UB, 41-45.
- Lundendorj, N. (2002). *Tör, erkh züin setgelgeenii khögjliin chig khandlaga*, UB, 51-54.
- Lundendorj, N. (2005). *Töriin onol*. Ulaanbaatar, 49-56.

- Madison, J. (1788). The particular structure of the new government and the distribution of power among its different parts. *The Federalist Papers*, 47.
- Mainwaring, S., Shugart, M.S., Linz, J. (1993). Presidentialism, and democracy: a critical appraisal. *The Helen Kellogg Institute for International Studies*, 54.
- Manaljav, G. (2014). *Mongolyn nutgiin udirdlagyn kholboo*. Ulaanbaatar Khot, 23-25.
- Manaljav, G., Mandakh, M. (2009). *Mongolyn parlamyentyn togtoltsoo*. UB khot, 51-52.
- Marcet, J. (2007). *Roads to democracy: a tribute to Juan J. Linz*. Institut de Ciències Polítiques i Socials, 34-35.
- Minnesota House Research (2005). *Separation of powers: When statutes and court rules conflict*, 8.
- Moğolistan Anayasası ve bazı ilgili kanunların derlenmesi 1921-1940 Kitap 1., UB., (1972).
- Moğolistan Anayasası ve bazı ilgili kanunların derlenmesi 1940-1960 Kitap 2., UB., (1974).
- Neuman, W.L. (2005). *Power, state and society: an introduction to political sociology*. McGraw Tepesi.
- Ochir, A., Chuluunjav, D. (1995). *Mongolyn töriin baiguullaga, niigem, uls töriin setgelgee*. UB, 21-22.
- Ochyerbat, P. (2001). *Mongol Ulsyn Yerönkhiilögchiin Ünsen khuuliar olgogdson erkh medel*, UB, 41-44.
- Odonkhuu, M. (2016). *Mongolia: A Vain Constitutional Attempt to Consolidate Parliamentary Democracy*, Ulaanbaatar, 13-15.
- Özçelik, A.S. (1974). *Esas teşkilat hukuku dersleri*, 1. Cilt, Umumi Esaslar, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 78-89.
- Parlamento Sekreterliği (2009). *Yeni Moğol devlet sistemi 1990-1992*, Ulaanbaatar, 45-48.
- Power, T. J., Gasiorowski, M. J. (1997). Institutional design and democratic consolidation in the third world. *Comparative Political Studies*, 30(2), 123-55.
- Reilly, B. (2011). Semi-presidentialism and democratic development in east asia. R. Elgie, S. Moestrup ve W. Yu-Shan (Ed.), *Semi-presidentialism and democracy içinde*. Palgrave Macmillan, 43-44.
- Rush, M. (2005). *Parliament today*. Manchester University Press, 141-145.

- Samuels, D. ve Eaton, K. (2002, April 5-7). *Presidentialism and. or, and versus parliamentarism: The state of the literature and an agenda for fu research* [Bildiri sunumu]. Conference on Consequences of Polit Institutions in Democracy, Duke University, 2002.
- Sarantuyaa, Ts. (2008). *Töriin yerönkhii onol*. UB, 33-39.
- Sartori, G. (1997). *Karşılaştırmalı anayasa mühendisliği* (Çev. E. Özbudun). Yetkin Yayınları, 55-59.
- Seidle, F. L. ve Docherty, D. C. (2003). *Reforming parliamentary democracy*. McGill-Queen's University Press.
- Sengedorj, T. (2012). *Moğolistan hükûmeti ve yasal dayanağı*. UB, 45-46.
- Serap, Y. (2017). *Başkanlık ve yarı başkanlık sistemleri Türkiye için bir değerlendirme*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 71-73.
- Shinetoli Dergisi (1999), 4-6.
- Shinetoli Dergisi (2000), 13-15.
- Shinetoli Dergisi (2005), 22-26.
- Shugart, M.S. (2005). Semi-presidential systems: Dual executive and mixed authority patterns. *Graduate School of International Relations and Pacific Studies*, University of California, San Diego. French Politics. 323–351.
- Sobolyeva, A. (1970). *Sotsializmd shiljikh üyeiin parlamyentyn khelberiin tukhai*, UB, 18-19.
- Şenel, A. (1997) *Siyasal düşünceler tarihi*. Bilim ve Sanat Yayınları, 48-56.
- Terbish, Ts. (2013). *Mongolyn parlamyentyn üüsel khögjl*, Ulaanbaatar Khot, 54-56.
- Teziç, E. (2009). *Anayasa hukuku*. Beta Basım Yayım, 51-55.
- Tömör, S. (2013). Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin khuuli. *Mongol Ulsad parlamyentyn yos züig tölövshüülekh asuudal*, Ulaanbaatar, 32.
- Tsanjid, B. (2009). *Uls tör sudlal*, UB, 11-12.
- Tsebelis, G. and Alemán, E. (2005). Presidential conditional agenda setting in Latin America. *World Politics*, 57(3), 396–420.
- Tsevel, Yu. (2016). *Mongol dakhi parlamyentyn zasaglalyn togtoltsoo*, Ulaanbaatar Khot, 31.
- Tumor, (2006). Mongol Ulsyn Ündsen khuuliin khuuli, *Mongol Ulsad parlamyentyn yos züig tölövshüülekh asuudal*, Ulaanbaatar Khot, 21-22.

Turhan, M. (2005). *Anayasal devlet*. Natürel Yayıncılık, 15-18.

Ulziysaikh, L. (2001). *Parlamento*. UB, 31-33.

Ülker, G. (1988). *Montesqueu ve kanunların ruhu (hukuk sosyolojisi açısından bir değerlendirme)*, 32.

R. M. Punnet. (1985), *British Government and Politics*, Cambridge, Gower, Dördüncü baskı, 98-99.

Bülent Nuri Esen. (1970), *Anayasa Hukuku: Genel Esaslar*, Ankara, Ayyıldız Yayıncılık, 87-91.

Yundendorj, A. (2018). *Niigmiin uls töriin shine togtoltsoo*, Ulaanbaatar Khot, 23-25.

Zagdjav, D. (2019). *Mongol dakhi uls töriin oroltsoo, irgediin soliltsoo*, Ulaanbaatar, 15-16.

Zulifikar, S. (2016). *Parlamiyentyn bolon yerönkhiilögchiin zasaglalyn ündsen шинj чанарууд*. *Sudalgaany barimtuud*, UB, 12-14.

İnternet Kaynakları

Academia.edu. “Otoriter ve totaliter rejimler.” Erişim Tarihi: 23/04/2023.
<https://www.academia.edu/40210167/>

Academia.edu. *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*. Erişim Tarihi: 16/02/2023.
https://www.academia.edu/8855875/Encyclopedia_of_Mongolia_and_the_Mongol_Empire

Ankara.edu.tr. “Hükümet Sistemi Tartışmalarında Başkanlı Parlamenter Sistem Seçeneği.” Erişim Tarihi: 03/03/2023. <http://www.Yasayananayasa/Ankara.Edu.Tr/>

Britannica.com. "Abraham Lincoln | Biography, Childhood, Quotes, Death, & Facts Britannica". Erişim tarihi: 20 Mart 2023.
<https://www.britannica.com/biography/Abraham-Lincoln>

Cia.gov. Central Intelligence Agency. 2004. *CIA World Factbook*. Erişim Tarihi: 11/02/2023. <http://www.cia/publications/factbook/>

Doi.org. “Constitutional Law (Third Edition).” Erişim Tarihi: 25/02/2023.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-9299.1946.tb01952.x/>

- Dorgio.mn. Munkhbayar, Ch. (2013). "What was the Mongolian democratic revolution?". Erişim Tarih: 23/03/2023. <https://dorgio.mn/>
- Ebscohost.com. Levinson, Darly J. ve Pildes, Richard H. (2006). "Separation of Parties, Not Powers", Harvard Law Review, Vol. 119, Erişim Tarih: 01/04/2023. <http://www.ebscohost.com>.
- EIU.com. "Democracy Index 2021- Economist Intelligence Unit". Erişim tarihi: 50/03/2023. <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2022/>
- Fesmongolia.org. Ebert Stiftung, F. (2020). Draft of Amendments to be Made to the Constitution of Mongolia, Erişim Tarihi: 26/04/2023. https://www.fesmongolia.org/fileadmin/user_upload/documents/
- Fsmitha.com. "Genghis Khan's Code of Laws". Erişim tarihi: 15/04/2023. <https://www.fsmitha.com/>
- Mongolia.gov.mn. "Mongol Ulsyn Zasgiin Gazar", Erişim Tarihi: 02/05/2023. <https://mongolia.gov.mn/>.
- Mongoltoli.mn. "Mongol" (2016). Erişim Tarihi: 18/03/2023. <https://mongoltoli.mn/history/h/733>.
- Odi.org.uk. "Mongol dakhi delkhiin zasaglalyn sudalgaa." Erişim Tarihi: 01/03/2023. https://www.odi.org.uk/WGA_Governance/Do.
- Oxfordbibliographies.com. Robinson, David. (2017). Yuan Dynasty, Oxford Bibliographies, Oxford University Press, Erişim Tarihi: 22/03/2023. <https://www.oxfordbibliographies.com/display/document/obo-9780199920082/obo-9780199920082-0025.xml>
- Parliament.mn. "Mongolia's State Great Hural (the Parliament)". Erişim Tarihi: 15/04/2023. <https://www.parliament.mn/en>
- Presidency.ucsb.edu. Peters, G., (2017). 'Presidential Vetoes', J. T. Woolley and G. Peters (eds), The American Presidency Project, 2016. Erişim Tarihi: 02/04/2023. <http://www.presidency.ucsb.edu/data/>

Press.jhu.edu. ‘‘The Faillure of Presidential Democracy, Baltimone ve Londra, The John Hopkins University Press.’’ Erişim Tarihi: 28/03/2023. <https://www.press.jhu.edu/books/title/26041/failure-presidential-democracy/>

Studyres.com. ‘‘Historical Outline of Development of Mongolian Law’’, (A speech delivered National Taiwan University in September 2003), Erişim Tarihi: 23/04/2023. <http://studyres.com/doc/16958171/historical-outlineof-development-of-mongolian-law/>

Tbmm.gov.tr. ‘‘Karşılaştırılmalı Hükümet Sistemleri- Yarı-Başkanlık Sistemi.’’ Erişim Tarihi: 22/03/2023. <https://tbmm.gov.tr/> s. 13-46

Anayasa ve Kanunlar

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası (1787).

Moğolistan Anayasası (1924).

Moğolistan Anayasası (1940).

Moğolistan Anayasası (1960).

Moğolistan Anayasası (1992).

Japonya Anayasası, (1947).

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Arna JANAT	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	Siyasal Bilgiler Fakültesi
Bölümü	Uluslararası İlişkiler Bölümü
Makale ve Bildiriler	
1. Arna, J.; Dosjan, B. (2022). Reform of law and legal education. Journal of research articles, Otgontenger University, UB. 332.	
2. Arna, J.; Mustafa, Ö. (2022). Semiological Analysis of “The Help” film in the context of invention racist talk, INTE & IETC & ITEC & ISTE & ITICAM & ICQ & IWSC. 150.	